

REPORTAGE **NATUURBRAND**

De rook hangt in de straten van Nunspeet

Luchtfoto van de grote natuurbrand op het militaire oefenterrein bij 't Harde. FOTO BRAM VAN DE BIEZEN / ANP

Een militaire oefening bij 't Harde veroorzaakte een brand die zich door de felle wind snel uitbreidde. Rookwolken joegen bewoners van de Veluwerand hun huizen in. „De natuur is nu superbrandbaar. Moet je dan wel oefenen met explosieven?”

Bas Blokker

NUNSPEET

Vanaf station Ermelo, twintig minuten sporen van 't Harde, zijn de rookwolken al goed te zien. De kerktoren steekt af tegen een rozig-grijze massa. Boven Harderwijk is de hemel rond half drie al niet blauw meer. En in Nunspeet, de laatste stop voor 't Harde, knippen de uitstappers hun ogen dicht. De rook hangt in de straten. „Het ruikt naar kampvuur”, zegt een jongen.

Woensdagochtend brak een grote heidebrand uit op het Artillerie Schietkamp (ASK) van Defensie. 's Ochtends was daar een militaire oefening gaande, waarbij brand is ontstaan, zo bevestigde een woordvoerder van de Koninklijke Marechaussee aan persbureau ANP. Volgens de weekplanning van Defensie stonden er deze dag oefeningen op het programma

met geweer- en mitrailleurvuur, kanonnen en explosieven. Dat bij militaire oefeningen brand uitbreekt is geen uitzondering. Cijfers van het Nederlands Instituut Publieke Veiligheid laten zien dat vorig jaar zo'n twee op de tien natuurbranden ontstonden op militaire oefenterreinen. In 2024 ging het zelfs om bijna vier op de tien: 66 natuurbranden op een militair oefenterrein op een totaal van 170 branden. Door de droogte en de ferme noordoostenwind breidde het vuur op het ASK, een strook bos en heide tussen 't Harde en Nunspeet, zich snel uit en moest de brandweer opschalen naar GRIP 2, waarmee ook hulpdiensten uit andere plaatsen kunnen worden ingezet. Helikopters werden gebruikt om de brand te blussen.

Rookwolken

Dezelfde wind die het vuur aanblies, hield de rook weg van 't Harde, waar de lucht strak blauw bleef. De rookwolken trokken van-

Veluwebrand

af de schietbossen richting zuidwesten, naar Nunspeet, Harderwijk en Ermelo.

Het ene na het andere gezin uit Nunspeet bestijgt de uitkijktoren die naast het treinstation staat. Dertig meter hoog, goed uitzicht over het oefenterrein. Maar boven zijn de meeste kijkers teleurgesteld. Rond half vijf in de middag zijn er geen vlammen meer te zien,

alleen rook. Af en toe laat een windstoot het gevaarte rillen.

Een vader die met zijn kinderen alweer de trappen afloopt, woont aan de noordkant van Nunspeet. Daar was in de vroege middag de zon „bruin” van de rook geweest, volgens de zoon. De vader, die vroeger een huis vlak bij het schietterrein had en het verschil kan horen tussen kleine en grote granaten, hoorde woensdagochtend één knal op het terrein. Leek hem nogal riskant bij zoveel wind.

Dat beaamt Guido van der Werf, hoogleraar natuurbranden en koolstofcyclus aan de Wageningen Universiteit. „De natuur is op dit moment superbrandbaar. Dan moet je je afvragen of het verstandig is om een militaire oefening met explosieven te houden. Ik snap dat je lastig een maand lang niet kunt oefenen, maar een paar weken per jaar even rustig aan doen, dat moet toch kunnen.”

De vader uit Nunspeet zegt dat hij zich zo'n grote brand niet kan

heugen, andere inwoners beamen dat. Alleen van horen zeggen weet hij dat in de zomer van 1976 brand uitbrak op de Hoge Veluwe die dagen aanhield en dat de hele streek daar de gevolgen van merkte.

Twee NL Alerts waarschuwden woensdag de mensen in de buurt van de brand. 'Blijf uit de rook! Sluit ramen en deuren. Zet ventilatie uit.' De zonovergoten fietspaden in de omtrek waren 's middags vrijwel leeg. In Nunspeet waren de ramen dicht, met hier en daar rolmarkiezen ervoor.

„De meeste branden in Nederland gaan 's avonds uit, op het moment dat de luchtvochtigheid hoger wordt en de wind gaat liggen”, zegt Van der Werf. „Dan zijn mensen dus een aantal uur aan wat meer fijnstof blootgesteld. Dat is niet fijn, maar je gaat er ook niet dood van.”

Met medewerking van Jorit Verkerk en Nina Eshuis.

[+] **Zie ook pagina 6 en 7**

Advertentie

‘Ijzersterk. Martin Hendriksma is een geducht waarnemer van menselijk gedoe.’
DE GROENE AMSTERDAMMER

‘Hendriksma is een kundig verteller. Kop is vaardig geschreven.’
LEEWARDER COURANT

ALFABET

<p>NIEUWSBRIEVEN De hele dag op de hoogte nrc.nl/nieuwsbrieven/actueel</p>	<p>REDACTIE redactie@nrc.nl nrc.nl/overons</p>	<p>ABONNEMENTSVRAGEN ga voor meer informatie naar nrc.nl/service</p>
<p>Deze uitgave komt voort uit Algemeen Handelsblad (1828) en Nieuwe Rotterdamse Courant (1844)</p>	<p>PRIJS €4,70 Jaargang 56 no. 177 BELGIË € 5,70</p>	

IN HET LAND
AMSTERDAM-NOORD
SARAH OUWERKERK

Aan dié tafels troffen de dijkers van Noord elkaar

Ik heb 'm ondertekend hoor!”, roept een bewoner van de Nieuwendammerdijk in Amsterdam-Noord naar Laurens, de bedrijfsleider van het enige café op de lange dijk, gevolgd door een verwensing aan het adres van de gemeente. De petitie ‘Brenge de zitplaatsen terug bij Café 't Sluisje' houdt de gemeederen op de dijk en in de buurt flink bezig. De gemeente Amsterdam, staat in de petitie, heeft de buurt „twee zeer geliefde” ontmoetingsplekken ontnomen. „Burgerlijke vertrutting ten top.”

Daar en daar, wijst uitbater Maaike van Zomerén. Waar tot voor kort twee zwarte picknicktafels stonden, zijn de weerszijden van de Nieuwendammerdijk nu leeg. „Het waren de stamtafels, daar ontmoette Noord elkaar”, zegt ze. „Ze hebben er dertig jaar gestaan, minstens.” Waarom moesten ze dan nu opeens weg? „Vorig jaar zat een vrouw beneden op het terras, met haar verfspullen. Ze zat aan onze tafel de haven te schilderen, maar iets drinken wilde ze niet. Ze had haar eigen thermoskan bij zich, zei ze.” Maar zo werkt een terras niet.

„Stuur je me weg dan?”, vroeg die vrouw. Ik zei: ‘Als je niks bij ons wilt bestellen wel ja.’”

Ziedend vertrekt de vrouw. Bij de gemeente vraagt ze na of het terras wel écht van het café is. Er wordt een onderzoek gestart. Op haar telefoon laat Van Zomerén de brief met drie rode Andreaskruisen zien die ze begin april ontving, met als onderwerp ‘Coulance vanwege overtreding terrasvoorschriften’. Er was „onduidelijkheid” over de terrastekening, schreef de gemeente: „Zowel de locatie van het terras als de afmetingen van het terras waren niet correct.”

Een voortvarende gemeente-ambtenaar tekende het opnieuw in en wat bleek: er was een overtreding, „geconstateerd voor deze gecertificeerde exploitatievergunning”. Om te voorkomen dat „het stappenplan” in werking treedt, dient het café het gebruik van de twee picknicktafels „te staken en gestaakt te houden” door ze „te verwijderen”.

Van de zotte, zegt Van Zomerén. „Dit is Nóórd hè. Dit is eigenlijk een dorp, maar nu worden we hetzelfde behandeld als de centrale stad.” De Noorderlingen, zo heerst het gevoel, hebben niks meer te zeggen over hun eigen stadsdeel. „De menselijke maat is eraf.”

Terwijl het inwoneraantal van Noord gestaag groeit, blijven horecavoorzieningen per hoofd van de bevolking achter. Te midden van dat groeiende tekort zou 't Sluisje, dat dit jaar 122 jaar bestaat, in 2016 ook bijna verdwijnen. „De eigenaren wilden stoppen en het pand verkopen. Tachtig buurtbewoners zijn opgestaan en hebben met elk een aandeel van 10.000 euro het café gekocht. Met de coöperatie hebben ze een hypotheek op het pand afgesloten. Ik pacht het van hen.”

De Noorderlingen hebben niks meer te zeggen hebben over hun eigen stadsdeel

Het buurtcafé is dus écht van de buurt en de buurt kwam samen aan die twee tafels. „De rest van het terras, daar zitten de dagjesmensen. Die twee plekken, die waren van ons”, zegt Walter Hopmans, de buurtbewoner die de petitie is gestart. „Het is kaalslag.”

Ruim duizend mensen hebben inmiddels getekend. „Juist in een tijd waarin ze zeggen dat Amsterdam weer van Amsterdammers moet worden, ontnemen ze de dijkers dit.”

Van Zomerén is zelf import-Noorderling. In 2002 kwam ze hier wonen. „Ik kende niemand. Werken bij 't Sluisje was mijn integratieplan.” Aan de twee picknicktafels leerde ze de buurtbewoners kennen en zij haar. Er was één onterecht boze gast voor nodig - waar ze met haar thermoskan en schilderspullen zat was écht het terras van 't Sluisje - en nu zijn ze weg. Van Zomerén vloekt. „Maar haar verf zit nog op mijn tafel.”

Sarah Ouwerkerk vervangt deze week Freck Schravessandes.

Herdenkingsplek in Golders Green voor de slachtoffers van 7 oktober. FOTO TOBY MELVILLE

STEEKPARTIJ

Twee slachtoffers na geweld in Joodse wijk

De Britse antiterrorisme-eenheid heeft een steekpartij in Londen aangemerkt als een terroristisch incident gericht tegen de Joodse gemeenschap. Twee gewonden liggen in het ziekenhuis.

Joep de Groot en Freyan Bosma

AMSTERDAM

In de Joodse wijk Golders Green in Noord-Londen heeft een man woensdag twee mannen neergestoken. De slachtoffers zijn 76 en 34 jaar oud en zijn met steekwonden naar het ziekenhuis gebracht. De antiterrorisme-eenheid van de Londense politie heeft het voorval woensdag aan het einde van middag aangeduid als een „terroristisch incident”.

De politie heeft een 45-jarige man opgepakt op verdenking van poging tot moord. Volgens een Joodse buurtorganisatie, Shomrim, gaat het om een man die rennend met een mes werd gezien, en die het voorzien zou hebben op Joodse individuen. De man heeft „een verleden van ernstig geweld en mentale gezondheidsproblemen”, zegt politiecommissaris Mark Rowley tegen de Britse pers. Volgens *The Telegraph* heeft Harakat Ashab al-Yamin al-Islamiyyah, een groepering die zichzelf omschrijft als 'islamitische beweging van de rechtvaardigen', „verantwoordelijkheid opgeëist” voor het incident.

De slachtoffers verkeren volgens de politie in stabiele toestand. Ze werden volgens Shomrim opgevangen met ambulances van Hatzalah, een non-profitorganisatie die medische noodhulp aanbiedt in gebieden met Joodse gemeenschappen. Vier ambulances van die organisatie zijn in maart in dezelfde Joodse wijk in brand gestoken. Die brandstichting werd onderzocht als een „antisemitisch haatmisdrijf”. Volgens *The Times of Israel* vond de steekpartij plaats op slechts driehonderd meter van waar de ambulances destijds in brand werden gestoken.

„Een van de onderzoeksvragen is of deze aanval opzettelijk gericht was tegen de Joodse gemeenschap in Londen”, zegt Laurence Taylor, hoofd van de antiterrorisme-eenheid.

In het Lagerhuis en op sociale media laten verschillende Britse politici zich uit over het incident. Premier Keir Starmer sprak in het parlement van een „diep verontrustende” situatie. „De politie doet nu onderzoek en we moeten alles doen om dat te ondersteunen”, citeert persbureau Reuters de premier.

De afgelopen maand arresteerde de Londense politie ruim twintig mensen in een onderzoek naar aanvallen op Joodse objecten, waaronder de ambulances in Golders Green en pogingen tot brandstichting in synagoges. Er worden ook mogelijke verbanden tussen de aanvallen en Iraanse proxies onderzocht. Deze zouden mogelijk worden ingezet om aanvallen in het Verenigd Koninkrijk uit te voeren.

De Duitse politie haalt auto's van de weg bij een grenscontrole net voorbij De Lutte aan de A1 in Overijssel. FOTO ERIC BRINKHORST

GRENSCONTROLES

Burgemeesters boos over Duitse controles die leiden tot ongelukken

Op de A12 bij Babberich houdt de Duitse politie sinds 2024 weer grenscontroles. De burgemeesters van de grensregio zien de gevolgen: lange files en verkeersongelukken. „Deze symboolpolitiek moet op een gegeven moment stoppen.”

Denise Retera

AMSTERDAM

4 maart 2026: een kettingbotsing met vijf auto's. Drie gewonden, onder wie een kind.

6 maart 2026: een bestelbus botst achterop een personenauto die van de weg raakt en in een sloot terecht komt. Drie inzittenden worden naar het ziekenhuis gebracht.

25 april 2026: zeven auto's botsen op elkaar. Een 66-jarige man overlijdt.

Het zijn ongelukken die in korte tijd plaatsvonden op de A12 bij het Gelderse Babberich, waar de Duitse politie sinds de zomer van 2024 grenscontroles houdt. Daardoor is een constante verkeersopstopping ontstaan. Bestuurders die dat te laat in de gaten krijgen, botsen op de file. Sinds de controles zijn begonnen zijn er al zeker acht verkeersongevallen geweest.

„Niet iedereen wordt gecontroleerd, maar iedereen moet wel de snelweg af”, legt Mark Boumans uit. Hij is burgemeester van Doetinchem en voorzitter van Regio Ach-

terhoek. „Dan word je naar een parkeerplaats geleid waar een klein hokje staat waar soms wel en soms niet een douanier zit. Daar moet iedereen stapvoets langs en zo ontstaat de file. Criticasters wijzen erop dat je daarvoor wordt gewaarschuwd met borden, maar mensen zijn gewoon niet gewend dat daar een file staat.”

Ook in 2024 vielen op een andere snelweg, de A1, al dodelijke slachtoffers bij ongevallen door files veroorzaakt door grenscontroles.

Maar de burgemeesters van de grensregio roeren zich al langer. Zo stuurden de burgemeesters van Zevenaar, Montferland en Emmerich am Rhein (Duitsland) afgelopen maand een brandbrief naar het Duitse ministerie van Binnenlandse Zaken. Daarin pleiten ze voor controles landinwaarts en wijzen ze op de leefbaarheid in grensdorpen. Die zou worden aangetast doordat automobilisten sluiptrouwen gebruiken om de files te vermijden. De briefschrijvers kregen nul op het rekest. Duitsland intensifieert zijn grenscontroles om

meer grip te krijgen op illegale migratie, kort na twee aanslagen in het land die de regering bestempelde als „islamitische terreur”. Burgemeester van Nijmegen Hubert Bruls vindt dat het nu klaar moet zijn met de Duitse controles. Bruls is voorzitter van de Euregio

De leefbaarheid in grensdorpen zou worden aangetast doordat automobilisten sluiptrouwen gebruiken

Rijn-Waal, een Nederlands-Duits samenwerkingsverband van zo'n vijftig gemeenten en regionale overheden. „In eerste instantie had ik er nog wel begrip voor in het kader van symboolpolitiek”, zegt hij. „De zorgen onder de bevolking waren groot na de aanslagen. Maar we zijn nu anderhalf jaar verder en symboolpolitiek moet op een gegeven moment wel stoppen.” Bruls noemt de verkeersongelukken een

„wrang gevolg” van iets wat sowieso al niet kan in de Schengengebied. „Grenzen blokkeren”. „De uitspraak van een Duitse rechter bevestigt dat.” Hij doelt op de uitspraak die de rechtbank in Koblenz afgelopen maandag deed. Die oordeelde dat de grenscontroles in strijd zijn met het verdrag van Schengen.

De zaak was aangespannen door een hoogleraar rechten die zijn identiteitsbewijs moest laten zien aan de grenspolitie, toen hij terugkwam van een conferentie in Luxemburg - nota bene ter ere van de veertigste verjaardag van het Schengenverdrag. Volgens dat verdrag mogen lidstaten alleen controles uitvoeren bij uitzonderlijke omstandigheden. De rechter stelde dat er in Duitsland géén sprake was van een „onvoorziene ontwikkeling”, zoals een plotselinge toename van illegale migratie zou zijn.

Verder landinwaarts

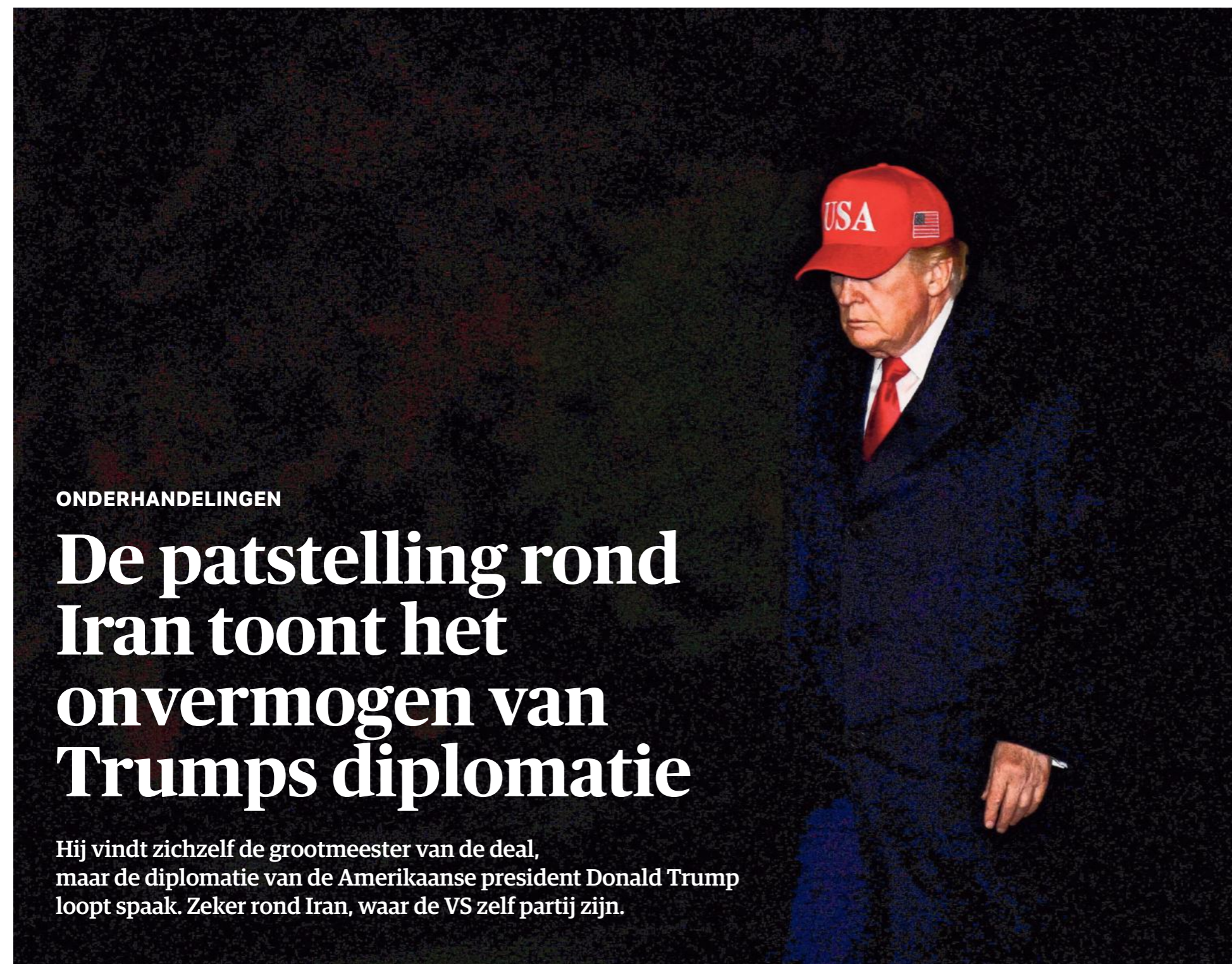
Ook Nederland voert, sinds december 2024, binnengrenscontroles uit. Toenmalig minister van Asiel en Migratie Marjolijn Faber (PVV)

wilde daarmee „irreguliere migratie en migrantensmokkel bestrijden”. Afgelopen november verlengde haar opvolger David van Weel (VVD) de maatregel voor de tweede keer, tot en met 8 juni 2026.

Volgens Regio Achterhoek-voorzitter en burgemeester van Doetinchem Mark Boumans zorgen de Nederlandse controles niet voor grootschalige verkeersproblemen. „Nederland controleert veel minder en op een zeer beperkt aantal plekken. Bovendien gebeurt dat verder landinwaarts.”

Over de Duitse controles hebben Boumans en andere Nederlandse grensburgemeesters veel contact met Duitse burgemeesters en parlementariërs. „Lange tijd merkten we ongemak over de situatie, maar nog niet dat ze in beweging kwamen.”

Hij denkt dat een streng grensbeleid ze momenteel goed uitkomt, met het oog op de opkomst van het uiterst rechtse Alternative für Deutschland (AfD). „Maar mijn gevoel zegt dat er nu wél iets gaat gebeuren.”

ONDERHANDELINGEN

De patstelling rond Iran toont het onvermogen van Trumps diplomatie

Hij vindt zichzelf de grootmeester van de deal, maar de diplomatie van de Amerikaanse president Donald Trump loopt spaak. Zeker rond Iran, waar de VS zelf partij zijn.

President Donald Trump arriveert bij het Witte Huis, in april. FOTO ANNABELLE GORDON/REUTERS

Michel Kerres

BRUSSEL

Bombardementen hebben plaatsgemaakt voor een ommeuze stilte. De oorlog tussen de Verenigde Staten en Iran is drie weken geleden met een staakt-het-vuren in een fase van gespannen afwachting gegleden, maar zicht op beëindiging van het conflict is er nog steeds niet.

De patstelling is voor iedereen zichtbaar in de Straat van Hormuz, die met een dubbele blokkade is afgegrensd. De VS verhinderen de vrije doortocht naar Iraanse havens; Iran belemmert scheepvaart in de flessenhals. Intussen kampt de wereld met een olieprijs van rond 110 dollar per vat en een tekort aan kunstmest.

Een gevechtspauze is een uitgelezen kans voor diplomatie. Maar die leverde nog geen vooruitgang op. Voor Iran is standhouden onder Amerikaanse druk een overwinning. Op den duur kan het Iraanse regime het moeilijk krijgen in een Amerikaanse wurggreep, maar voorlopig is de tijd in het voordeel van Teheran. De VS, daarentegen, willen zichzelf liefst zo snel mogelijk bevrijden uit het drijfzand waarin ze zichzelf hebben vastge-

zet. Vooralsnog is Washington niet in staat om militaire superioriteit om te zetten in winst aan de onderhandelingsstafel.

De militaire overmacht van de VS was niet genoeg om Iran klein te krijgen. Gaat Iran nu ook nog aantonen dat de Amerikaanse president Donald Trump niet de briljante dealmaker is die hij altijd beweerde te zijn? Het sluiten van „deals” is de kern van Trumps zorgvuldig opgebouwde publieke persoonlijkheid. Wie hem daar weet te raken, raakt hem goed.

Zelfs de loyaalste bondgenoten van de VS, zoals Duitsland, deinzden er niet meer voor terug Trumps debacel openlijk te benoemen. Bondskanselier Friedrich Merz zei afgelopen weekend onomwonden dat de VS niet goed hadden nagedacht over de oorlog en geen exitstrategie hebben. De Iraniers zijn goed in „niet-onderhandelen”, de VS worden „vernederd”.

Permanente intimidatie

Uit de diplomatieke gereedschapskist kiest Trump vaak hetzelfde gereedschap instrumenten: dreigen en straffen. In het Pentagon circuleerde vorige week het idee om het Verenigd Koninkrijk, dat in eerste instantie het gebruik van militaire bases voor bombardementsvluch-

ten op Iran verbood, te straffen door zijn claim op de Falklandeilanden aan te vechten.

Trump ziet zichzelf als de almighty aanvoerder van een supermacht, maar beseft niet dat permanente intimidatie schaduwkanten heeft. Slachtoffers gaan op zoek naar alternatieven. De premier van Canada, die het zwaar te verduren heeft van Trump, is volgende week

De Verenigde Staten willen zichzelf zo snel mogelijk bevrijden uit het drijfzand waarin ze zichzelf hebben vastgezet

bijvoorbeeld te gast bij de Europese Politieke Gemeenschap, een praatgroep van Europese leiders. Bovendien verspelen de VS met machtsvertoon razendsnel goodwill. Europeanen geven de VS maar één soms hooguit twee sterren voor hun rol in de wereld, aldus een peiling van Politico die vóór de oorlog tegen Iran werd afgenomen. En er zijn situaties waarin dreigen alleen niet meteen helpt - de patstelling in de Golf is zo'n situatie.

Dreigementen zijn effectief, tot dat ze ontmaskerd worden als bluf.

Trump dreigde de Iraanse beschaving weg te vagen, maar in plaats daarvan kwam er een staakt-het-vuren. Het dreigement van militaire escalatie is daarmee niet helemaal van tafel, maar maakt minder indruk. Ook Iran weet dat een serieuze hervatting van de strijd, zeker als die gepaard gaat met Amerikaanse manschappen op Iraanse bodem, héél slecht ligt bij Trumps achterban. Ook in Teheran ziet men dat Trump in de peilingen daalt en dat het gemor aan de pomp toeneemt.

Lak aan beproefde spelregels

Trump heeft niet de allerbeste kaarten en heeft lak aan beproefde spelregels voor onderhandelingen. Zo worden de hoogste leiders in de beginfase meestal uit de wind gehouden. Pas als diplomaten een basis hebben gelegd, worden onderhandelingen *Chefsache*. Trump stuurde meteen zijn tweede man, JD Vance. De vicepresident vloog naar Islamabad en de hele wereld keek mee hoe hij na 21 uur praten onverrichterzake weer naar huis vloog.

Trump is op dit punt tamelijk hardleers. In zijn eerste termijn negeerde hij alle diplomatieke wetten en talloze adviezen door zonder voorbereiding zelf het gesprek aan

te gaan met Kim Jong-un. De eerste ontmoeting tussen een zittende Amerikaanse president en de leider van pariastaat Noord-Korea leverde Trump veel aandacht op, maar hij boekte nul resultaat. Noord-Korea is nu gevaarlijker dan in 2017.

Opvallend in de Iran-onderhandelingen is de afwezigheid van Marco Rubio, minister van Buitenlandse Zaken en formeel de hoogste diplomaat van de VS. Rubio heeft twee functies. Hij leidt het State Departement én is de voorzitter van de Nationale Veiligheidsraad, de denktank en het coördinatiecentrum voor buitenlands beleid in het Witte Huis. Het is voor het eerst sinds de jaren zeventig dat één man zowel minister als veiligheidsadviseur is (Henry Kissinger combineerde beide rollen van 1973 tot 1975). Amerikaanse analisten constateerden dat Rubio nauwelijks naar het buitenland reist en liefst in de nabijheid van Trump opereert.

Schoonzoon en het golfmaatje

Diplomatie is een vak, een terrein voor specialisten. Trump leunt liever op vertrouwelingen dan op beroepsdiplomaten. Keer op keer brengt hij schoonzoon Jared Kushner en golfmaatje en projectont-

Vicepresident JD Vance voert het woord tijdens een persconferentie met naast hem de gezanten Jared Kushner (l.) en Steve Witkoff. FOTO JACQUELYN MARTIN/GETTY IMAGES

Donald Trump spreekt tijdens een protest tegen de overeenkomst met Iran in Washington op 9 september 2015. FOTO LINDA DAVIDSON/THE WASHINGTON POST VIA GETTY IMAGES

Ministers van Buitenlandse Zaken en hoge vertegenwoordigers van de EU kwamen in juli 2015 in Wenen bijeen ter gelegenheid van het akkoord met Iran. FOTO THOMAS IMO/PHOTOTEK VIA GETTY IMAGES

wikkelaar Steve Witkoff in stelling, twee ondernemers die ervaring hebben met zakelijke transacties. Voormalig vastgoedbaas Trump kiest mensen die zijn taal spreken en die hij vertrouwt.

Kushner en Witkoff kijken naar complexe politieke en culturele conflicten alsof het economische transacties zijn. Ze werken in een klein team, dat wel specialisten raadpleegt, maar veel in eigen hand houdt, bleek uit een profiel van Politico. Ze hebben een overvolle agenda. Soms spreken ze op één dag met Iraanse, Russische en Oekraïense delegaties. De VS hebben het trage, moeizame en vaak saaie werk van het smeden van politieke overeenkomsten vervangen door de jacht op snelle persoonlijke deals.

De sterkste troef van het duo is hun directe band met de president. Maar ze hebben geen formele functie. Ze vallen buiten de gangbare diplomatieke categorieën. Formele onderhandelingen tussen staten worden door overheidsfunctionarissen gevoerd en vaak spelen op de achtergrond informele contacten tussen maatschappelijke organisaties of wetenschappers een rol.

Die informele status maakt ze kwetsbaar voor het verwijt dat ze privé zaken en diplomatie met elkaar vermengen. „In deze nieuwe stijl van diplomatie is de grens tussen nationaal belang en privébelang heel dun”, schreef ngo Diplo

Iran wil nu eerst onderhandelen over het heropenen van de Straat en dan over het nucleaire programma

over de „Kushnerdoctrine”. Kushner onderhandelt met functionarissen uit het Midden-Oosten over politieke kwesties, terwijl hij in die landen ook zaken doet. Een aantal landen in de regio heeft via staatsfondsen miljarden in Kushners investeringsfonds belegd.

Soms zijn Trumps gezanten succesvol, soms niet. In Trumps eerste termijn zette Kushner zijn tanden in het Palestijns-Israëliëse conflict. Zonder resultaat. Hij had wel succes in het verbeteren van de relaties tussen Israël en een aantal Arabische landen, vastgelegd in de Abraham-akkoorden. Die werden gezien als het belangrijkste diplomatieke succes van Trump I.

Witkoff en Kushner speelden ook een belangrijke rol in het staakt-het-vuren in Gaza en de bijbehorende gevangenenruil, al waren ook landen uit de regio nauw betrokken. Hoewel de gevechten over hun hoogtepunt heen zijn en er meer humanitaire hulp naar Gaza gaat, is van een duurzame vrede geen sprake. Volgens Palestijnse bronnen vielen sinds het staakt-het-vuren van oktober meer dan 800 doden.

Witkoff was daarnaast maanden de spil in onderhandelingen die tot een overeenkomst tussen Oekraïne en Rusland moesten leiden. In talrijke gespreksrondes werd Oekraïne tot vergaande concessies gedwongen, maar die afgedwongen inschikkelijkheid was niet genoeg om Rusland tot serieuze onderhandelingen te verleiden. Poetin speelde het spel mee, stuurde gezanten, maar hield vast aan eisen die voor Kyiv onverteerbaar waren.

Met de Amerikaans-Israëliëse aanval op Iran zijn de gesprekken over Oekraïne even uit het zicht verdwenen. Team Trump heeft zich op iets nieuws gestort.

‘De slechtste deal ooit’

Een van de meest opzienbarende internationale overeenkomsten van de afgelopen jaren was de nucleaire deal die Iran in 2015 sloot met de VS en Europa. Aan de afspraken was tien jaar gewerkt. Iran zou zijn nucleaire activiteiten tot een minimum beperken. In ruil daarvoor werden economische sancties opgeheven. Het Atoomagentschap van de VN kreeg de taak om de Iraanse nucleaire installaties te inspecteren.

De basis voor gedetailleerde gesprekken werd in alle stilte gelegd. In de slotfase bivakkeerden tientallen diplomaten, nucleaire experts en politici wekenlang in hotels in Genève en Wenen. De Europeanen borgen hun mobieltjes op in de minibar, in de veronderstelling dat ze dan niet afgeluisterd konden worden. De Amerikaanse delegatieleider, minister van Buitenlandse Zaken John Kerry, stapte in die dagen in Zwitserland eens op zijn racefiets en brak zijn been. Hij onderhandelde in de slotfase achttien dagen met Iran, soms sprak hij de Iraanse minister meerdere keren op een dag.

De Iraniers wisten ook die onderhandelingen tot het uiterste te rekken. Maar uiteindelijk lag er een gedetailleerde overeenkomst van tientallen pagina's, waarin iedereen zich kon vinden. Bijna iedereen. Donald Trump vond het de slechtste deal die de VS ooit hebben gesloten. Het grootste nadeel van de deal was in zijn ogen vermoedelijk dat president Obama hem had gesloten. Eenmaal aan de macht stapte Trump uit de overeenkomst. Teheran zei zich bedrogen te voelen en achtte zich niet meer gebonden aan de afspraken. De Irandeal, voluit het Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), was het tegenovergestelde van een snelle afspraak op hoofdlijnen in de stijl van Kushner en Witkoff.

De VS en Israël probeerden de Iraanse nucleaire installaties vorige zomer en eerder dit jaar met bombardementen te vernietigen. Het is niet duidelijk wat er van over is.

Vertrouwensbasis

Iran wil nu eerst onderhandelen over het heropenen van de Straat en dan over het nucleaire programma. Trump heeft die aanpak afgewezen. Hij wil het graag als één pakket behandelen. Vaak wordt in onderhandelingen een probleem opgesplitst in deelproblemen om dan eerst de eenvoudige klussen aan te pakken. Het idee is dat eenvoudiger overeenkomsten een vertrouwensbasis leggen die de aanpak van de moeilijke onderwerpen versoepelt. Wel geldt dan vaak dat alle ‘tussen-akkoorden’ pas van kracht worden als over alles overeenstemming is bereikt.

Het is onduidelijk wat zich achter de schermen afspeelt, maar duidelijk is wel dat Trump voor zijn grootste diplomatieke puzzel tot nu toe staat. Kushner en Witkoff hebben dan wel ervaring met andermans conflicten, maar nu zijn de VS zelf partij en is de tegenstander een doorgewinterde onderhandelaar die geen enkele reden heeft de VS te vertrouwen.

In Barsingerhorn worden de **bloembollenvelden besproeid** in verband met het droge voorjaar. FOTO HANS HEUS/ANPVIJF VRAGEN OVER **DROOGTE**

April uitzonderlijk droog, met weinig regen en bodemherstel

Over twee weken komt volgens de 'droogste' voorspellingen het neerslagtekort op een niveau dat normaal pas hoogzomer wordt bereikt. Hoe erg is dit?

Bart Hinke

AMSTERDAM

Al wekenlang valt er amper regen in Nederland en dat betekent volle terrassen, met stralend weer in de meivakantie en op Koningsdag. Maar het betekent ook bosbrandgevaar en dreigende maatregelen, zoals onttrekkingsverboden voor grondwater. De bodem snakt na een droog 2025 en een relatief zachte en droge winter naar hemelwater. Het is bovendien warm geweest, met bijvoorbeeld op 9 april een warmterecord voor die datum. Daarmee is ook de verdamping hard gegaan, wat het neerslagtekort verder doet toenemen.

1 Hoe droog is het?

April is gemiddeld de droogste maand van het jaar, maar deze april is uitzonderlijk met slechts enkele millimeters neerslag. Neerslagtekort ontstaat als er meer water verdampt dan neerslaat. Dat is in de zes maanden vanaf 1 april al tijd zo, maar de mate waarin zich dit nu voordoet door het gebrek aan neerslag is extreem. Momenteel is het neerslagtekort in Nederland 62 millimeter, waarmee april 2026 gelijk treedt houdt met de droogste aprilmaanden in de geschiedenis. In de komende vijftien dagen kan volgens de 'droogste'

voorspellingen het tekort al boven de 100 millimeter komen, wat in een doorsnee jaar pas hoogzomer bereikt wordt. Het jaar met het grootste neerslagtekort was overigens 1976, toen dit in augustus opliep tot 370 millimeter.

Onderzoek van het KNMI toont dat in de periode 1994-2023 vaker dan in de periode 1965-1993 sprake was van een potentieel neerslagtekort vóór 1 april. „Met een hogere verdamping vroeger in het jaar, verschuift ook de kans op voorjaarsdroogte en kan het neerslagtekort verder oplopen”, stelde het Expertisenetwerk Zoetwater en Droogte in een rapport. Inmiddels monitort de KNMI ook jaarrond over het neerslagtekort.

2 Hoe ernstig is droogte zo vroeg in het najaar?

Dat ligt er uiteraard aan hoe dit zich de komende maanden ontwikkelt. Volgens klimaatwetenschapper Karin van der Wiel van het KNMI is bodemvocht met een paar flinke buien aangevuld, waarmee op het eerste gezicht de toplaag van de bodem hersteld lijkt. Tegelijkertijd is het dieperliggende grondwater op vrijwel alle plekken in Nederland, en met name in de hoge zandgebieden (de Veluwe, delen van Noord-Brabant, de Achterhoek) nog lang niet hersteld van de droge zomer van vorig jaar. Het jaar 2025 was het droogste jaar sinds 2018.

Op het Droogteportaal, een overzichtssite van verschillende betrokken partijen in het Nederlandse watersysteem waaronder de Unie van Waterschappen, kleuren grondwaterstanden dan ook overal in Nederland geel tot oranje, wat duidt op droge tot zeer droge omstandigheden. Opgeteld kan dit allerlei gevolgen hebben voor de landbouw, waarbij agrariërs vanuit diepere lagen water moeten oppompen om hun akkers te irrigeren. Ook neemt verzilting toe bij kustgebieden.

3 Wat betekent zo'n droge maand voor de rest van het jaar?

Een uitgedroogd oppervlak leidt tot extra hitte, aangezien vocht warmte absorbeert. „Vergelijk het met het strand, waarbij je meteen de hitte voelt als zand droog en mul is”, zegt Van der Wiel. Van een dergelijke wisselwerking is in Nederland volgens Van der Wiel nog geen sprake, aangezien de bodem hier niet uitgedroogd is.

Wel is de kans simpelweg groter op een droge zomer als gevolg van klimaatverandering. Een ander gevolg daarvan is de toegenomen frequentie van extreme regen: zeer grote hoeveelheden in korte tijd. De bodem is juist gebaat bij gelijkmatige neerslag, omdat bij overvloedige hoeveelheden neerslag het water direct via het oppervlaktewater wegvloet.

4 In hoeverre is dit het nieuwe normaal?

Het KNMI hanteert verschillende scenario's met betrekking tot klimaatverandering en droogte. In het ernstigste scenario wordt eind deze eeuw een 80 procent hoger gemiddelde neerslagtekort verwacht, zegt Van der Wiel. Dat zou het droogtejaar 2018, met een neerslagtekort van 300 millimeter, tot de norm maken. Het scenario waarin de doelstelling van het Parijs-akkoord uit 2015 gehaald wordt - maximaal 1,5 graad opwarming van de aarde - brengt een neerslagtekorttoename van 13 procent met zich mee. Het tussenscenario beschrijft eind van deze eeuw een neerslagtekort dat ongeveer 25 procent hoger ligt.

„Ook dat is substantieel”, zegt Van der Wiel. „We moeten er in Nederland aan wennen dat we 's zomers een watertekortland zijn. Want tegelijkertijd vechten we ook tegen het water, het overstromingsrisico is niet weg.” In 2021 leidde de enorme neerslagpiek in de Ardennen, Noordrijn-Westfalen en Zuid-Limburg nog tot doden in Duitsland en België en grote waternoed in Valkenburg.

5 Welke effecten van de april-droogte zijn nu al merkbaar?

Voor agrariërs is het al jaren inspel op de drogere omstandigheden die van invloed zijn op gewassen-

teelt. Zij moeten dieper gelegen grondwater en oppervlaktewater oppompen. Op dit moment gelden er nog geen onttrekkingsverboden als gevolg van de droogte in april, laat de Unie van Waterschappen weten.

Dergelijke maatregelen worden in voornamelijk het zuiden en zuidwesten van het land wel overwogen, zegt een woordvoerder. „Maar daarover is begin volgende week pas meer duidelijk en dit is ook afhankelijk van de situatie na dit weekend.” Zaterdag en zondag gaat het mogelijk regenen.

Het waterschap De Dommel in Zuidoost-Brabant, doorgaans het zwaarst afhankelijk van lokale neerslag door het gebrek aan aanvoer van rivierwater, heeft op 1 april nog besloten om bewatering van grasland, sportvelden en golf-terreinen als gebruikelijk toe te staan nadat er in maart nog net genoeg regen was gevallen. Wel geldt er in dit Brabantse waterschap zoals altijd vanaf 1 april een onttrekkingsverbod in grote delen kwetsbaar gebied.

De droogte maakt ook de natuur eerder dan in andere jaren vatbaar voor branden. Bij Oirschot in Noord-Brabant is nu een aantal dagen op rij de brandweer uitgegukt om heide- en bosbranden te blussen. Een woordvoerder liet tegenover Omroep Brabant weten dat de brandweer uitgaat van brandstichting.

VERDWIJNENDE VRIESKOU

Opwarming in Europa 'twee keer zo snel' als in de rest van de wereld

Langere periodes vrieskou doen zich op steeds minder plekken voor. Stijgende temperaturen bedreigen natuurgebieden, zowel op land als in zee.

Felix Voogt

AMSTERDAM

Zal het er nog eens van komen? Dat was de vraag die veel kijkers zichzelf afgelopen maandag ongetwijfeld stelden, toen de koning zijn ijzers onderbond in Dokkum. Onder luid gejuich van het koningsdagpubliek deed hij zijn deelname aan de Elfstedentocht van 1986 nog eens dunnetjes over, dit keer in voorzichtige kleine rondjes op kunstijs.

Door klimaatverandering wordt de kans op een echte tocht steeds kleiner. Het woensdag verschenen Europese klimaatrapport van EU-klimaatbureau Copernicus laat overtuigend zien hoe de benodigde vrieskou zich in rap tempo terugtrekt naar de randen van de Europese kaart.

Tot 1990 daalde het kwik in Friesland, Groningen en grote delen van Oost-Nederland nog gemiddeld minstens veertien opeenvolgende dagen per winter onder nul. In de dertig jaar daarna was dat nergens in Nederland meer het geval. Afgelopen jaar kenden alleen Scandinavië, Midden- en Oost-Europa en een aantal hoger gelegen Europese gebieden veertien aaneengesloten vriesdagen.

„Europa warmt twee keer zo snel op als het mondiale gemiddelde”, zegt Celeste Saulo, secretaris-generaal van het World Meteorological Organization (WMO) in het begeleidend persbericht, en wijst op „verstrekkende gevolgen” voor ecosystemen, biodiversiteit en welzijn. Europa is nu 2,5 graden warmer dan vóór de industriële revolutie.

Is oppervlak noordpool krimpt

Dat Europa zo snel opwarmt, heeft alles te maken met het arctisch gebied. Omdat het ijsoppervlak op de noordpool door klimaatverandering krimpt, kan dat minder zonlicht reflecteren, waardoor het donkere zeewater meer warmte absorbeert. Dit zichzelf versterkende effect is van grote invloed op het Europese continent, waarvan zelfs het zuidelijke deel relatief dicht bij de poolcirkel ligt.

Toch gaat de opwarming niet overal in Europa even snel, blijkt uit het woensdag verschenen rapport. Het deel van Scandinavië dat vlak onder de poolcirkel ligt wordt bijvoorbeeld bijzonder hard getroffen. Dat had vorig jaar te maken met een hittegolf die drie weken duurde. Nog nooit registreerde dit noordelijk gelegen gebied zo'n lange periode met zoveel hitte. Temperaturen tot wel dertig graden Celsius werden dichtbij het poolgebied gemeten en soms zelfs daarbinnen. Ook in gebieden die meer landinwaarts liggen, zoals

Zeegras in de Zee van Marmara, Turkije. Het verlies van zeegras kan verdere klimaatverandering aanjagen. FOTO OZGE ELIF KIZIL/ANADOLU/VIA GETTY IMAGES

Midden- en Oost-Europa, warmt het klimaat relatief snel op.

De ondiepe Middellandse Zee zorgt voor een verdere versnelling van de toch al snelle opwarming van Europa. „Exceptioneel hoge” temperaturen aan het oppervlak van de Middellandse Zee droegen volgens het rapport bij aan twee hittegolven die Zuid-Europa in juni en juli teisterden. In augustus zorgde het sterk uitgedroogde landschap in Spanje en Portugal er-

Zeegras op Middellandse Zeebodem is afgelopen vijftig jaar met 34 procent gekrompen

voor dat bosbranden razendsnel om zich heen konden grijpen. Daardoor waren het totaal verbrand gebied en de uitstoot door natuurbranden afgelopen jaar allebei groter dan ooit in Europa. Niet alleen de binnenzeeën warmen op. Ook het deel van de Atlantische Oceaan dat dicht bij het Europese vasteland ligt, was afgelopen jaar warmer dan ooit. Bijna 90 procent van het oceaangebied had

te maken met „sterke” zeewaterhittes. Afgezien van 2023 was dat aandeel nog nooit zo groot. De intensiteit van zeewaterhittes wordt bepaald door hoe sterk de temperatuur afwijkt van de normale temperatuur in dat gebied. Het doorgaans relatief koude zeewater voor de kust van Ierland was in de lente bijvoorbeeld vier graden warmer dan normaal.

Door het veranderende klimaat komt de Europese natuur onder toenemende druk te staan, merkt het rapport ten slotte op aan de hand van twee voorbeelden. De weides van *Posidonia oceanica*, een bepaald type zeegras dat bijna twintigduizend vierkante kilometer van de Middellandse Zeebodembekedt, zijn in de afgelopen vijftig jaar met 34 procent gekrompen. Ook veengebieden staan onder druk, met name door dalende waterstanden, waardoor het veen uitdroogt. Het rapport noemt de Deurnese Peel en Mariaple in Nederland als „overgebleven gebieden”, waarvan het belangrijk is om ze te behouden.

Het verlies van zeegras en veengebieden, dat het gevolg is van klimaatverandering, kan zelf ook klimaatverandering verder aanjagen.

Zeegras is een zogeheten *carbon sink*, oftewel koolstofput, omdat het koolstofdioxide uit het water omzet in zuurstof en de koolstof in de eigen biomassa opslaat. Veengebieden bestaan uit biomassa waar

koolstof lang geleden in is opgeslagen. Als die uitdrogen, groeit de kans op veenbranden, met uitstoot van broeikasgassen tot gevolg. In 2021 ging 710 hectare van de Deurnese Peel in vlammen op.

Advertentie

SRC
Laat je al ruim
40 jaar méér zien

Maak een reis vol kunst en architectuur
met de deskundige SRC-reisleiders

Bekijk reizen met vertrekgarantie op de **vertrekkalender**

SRC-reizen.nl

Trustpilot 4.6

ANVR

REPORTAGE FERTILITEITZORG

Wat betekent het als AI meebeslist over welk embryo geboren wordt?

Het aantal ivf-behandelingen stijgt en dat kost tijd en capaciteit. De hoop is dat kunstmatige intelligentie kan bijdragen aan efficiëntere zorg en lagere kosten. Artsen hebben hun twijfels.

Door **Felice de Man** Fotografie **Olivier Middendorp**

AMSTERDAM

In haar woonkamer, tussen de geboortekaartjes en stapels babykleertjes, laat Samantha de Heij (39) een filmpje van haar toen nog ongeboren baby zien. „Dit is Joia”, zegt ze trots. Op het scherm is een ‘timelapse’ van een embryo te zien: een klompje cellen vernieuwde zich op hoge snelheid. Acht jaar lang draaide het leven van De Heij om één ding: zwanger worden. Dat kostte „bloed, zweet en tranen”, zegt ze. Er waren twintig kunstmatige pogingen nodig voordat een zwangerschap aannam. Dat betekende jarenlang elke paar maanden hormoonstimulaties, puncties, embryo-terugplaatsingen en talloze ziekenhuiscontroles. Aan opgeven dacht ze nooit. „Ik had er alles voor over. Bij wijze van spreken een moord.”

In haar traject werd uiteindelijk kunstmatige intelligentie (AI) ingezet om het ‘beste’ embryo te selecteren. In het ivf-lab werden continu foto's gemaakt van de embryo's, die zich in een petrischaaltje ontwikkelden. Een algoritme

gaf elk embryo een score. Hoe hoger de score, hoe groter de kans op een succesvolle zwangerschap. Althans, dat is de belofte van ontwikkelaars van de technologie.

Het is een belofte die aansprekt. Vier van de zestien Nederlandse ivf-laboratoria werken al met AI. Nog eens vijf beschikken over een ‘timelapse-incubator’, die continu beelden maakt en waarop AI kan worden toegepast, en zijn daarmee feitelijk een stap verwijderd van gebruik van de technologie.

In de fertiliteitsindustrie betekent zelfs een kleine verbetering in de kans op een succesvolle zwangerschap veel. Al twintig jaar hangt het gemiddelde succespercentage van ivf-behandelingen rond de 30 procent, volgens cijfers van de Nederlandse Vereniging voor Obstetrie en Gynaecologie (NVOG). Wereldwijd kampt een op de zes stellen met vruchtbaarheidsproblemen. En hoewel ongeveer een op de dertig baby's in Nederland via ivf geboren wordt, blijft het een arbeidsintensief, onzeker en groten-deels handmatig proces.

In Nederland hoeven klinieken hun patiënten niet, zoals in veel

andere landen, op een commerciële manier te werven. Wel zijn ook hier enkele ivf-klinieken in handen van private equity. Fertiliteitszorg is een groeiende, internationaal opererende industrie.

Aanvankelijk was De Heij sceptisch over AI, „een beetje wantrouwend ook”. Maar uiteindelijk zag ze vooral de meerwaarde. „Als het kan helpen, waarom niet? Je grijpt alles aan.”

Geen bewijs van verbetering

De roep om verbetering is zo groot dat AI al wordt omarmd zonder bewijs dat het werkt. Geen enkel wetenschappelijk onderzoek laat zien dat de toepassing van AI de slagingskans van een ivf-cyclus daadwerkelijk vergroot. Desondanks doen Nederlandse klinieken al grote investeringen in apparatuur. „Mensen willen te graag geloven dat het werkt”, zegt Dorit Kieslinger. Als klinisch embryoloog bij het Amsterdam UMC doet zij onderzoek naar embryoselectie. In haar promotieonderzoek - een van de grootste studies wereldwijd op dit gebied - toonde ze aan dat timelapse-techniek in combinatie met een algoritme de kans op zwangerschap bij ivf niet verhoogt, maar wel duurdert.

Op congressen ziet zij hoe de beroepsgroep overspoeld wordt met veelbelovende AI-resultaten in de fertiliteitszorg, meestal gebaseerd op vergelijkingen achteraf. Deze studies geven aanwijzingen dat iets mogelijk beter werkt, maar zijn geen hard wetenschappelijk bewijs.

AI wordt binnen de fertiliteitsindustrie omarmd als een gouden toekomst. „Klinieken willen de boot niet missen”, aldus Kieslinger. Ze waarschuwt voor overhaaste introductie van nieuwe, vaak duurdere technologieën, gedreven door opgeblazen verwachtingen. Kieslinger benadrukt het belang van goed onderzoek dat de meerwaarde afweegt tegen de kosten, om de ivf-zorg ook in de toekomst toegankelijk te houden. „We moeten voorkomen dat het aantal vergoede ivf-behandelingen opnieuw ter discussie komt te staan, zoals in 2012, doordat we dure technologieën invoeren die niet effectief zijn.”

Klinisch embryoloog en labhoofd Margarida Santos runt in het Dijklander Ziekenhuis in Purmerend het jongste ivf-centrum van Nederland, geopend in februari 2021. Sinds een jaar werkt zij daar met AI bij embryoselectie.

Terwijl ze langs een muur vol babykaartjes van dankbare oud-patiënten loopt - „die vervangen we regelmatig, anders past het niet!” - bereidt ze zich voor op het lab. Ze trekt beschermende kleding aan en doet haar ringen af. Parfum is uit den boze, omdat het de embryo's kan verstoren. Deodorant mag wel, licht ze. „Anders is het zo onprettig voor collega's.”

In een kleine ruimte vol microscopen en schermen staat de timelapse-incubator. Net als andere incubators houdt die embryo's op lichaamstemperatuur, maar dit apparaat maakt daarbij elke tien minuten een foto. Er zitten zestien kleine vakjes in, met plaats voor zestien petrischaaltjes. Bij een ivf-poging worden meerdere eicellen met een spermacel bevrucht en enkele dagen in een petrischaaltje opgekweekt. Een embryo wordt na drie tot vijf dagen teruggeplaatst in de baarmoeder, andere kansrijke embryo's worden ingevroren.

„Groen is teruggeplaatst, blauw is ingevroren en rood is weggegooid”, wijst Santos aan op het scherm met de timelapsebeelden van de embryo's van een koppel. In zwart-wit en versneld bewegen de ronde klompjes met tientallen cellen: sommige klompjes groeien, andere klappen in elkaar.

Het AI-systeem analyseerde duizenden beelden en vergeleek die met historische gegevens over terugplaatsingen en zwangerschappen. Het probeert uit veel data patronen te herkennen die de levensvatbaarheid voorspellen. Op basis daarvan rolt er voor de huidige embryo's een score uit van 0 tot 10. Welk patroon het systeem herkent en waarop de score precies is gebaseerd, blijft ondoorzichtig. Zo werkt AI nu eenmaal: het is een ‘blackbox’, waardoor niet exact te achterhalen is hoe een uitkomst tot stand komt.

„We kiezen vooralsnog zelf wel een embryo wordt teruggeplaatst,

Klinisch embryoloog en labhoofd Margarida Santos runt in het Dijklander Ziekenhuis in Purmerend het jongste ivf-centrum van Nederland, geopend in februari 2021. Sinds een jaar werkt zij daar met AI bij embryoselectie.

„We moeten voorkomen dat het aantal vergoede ivf-behandelingen ter discussie komt te staan doordat we dure technologieën invoeren die niet effectief zijn

Dorit Kieslinger
klinisch embryoloog

maar AI geeft soms advies dat we zelf niet hadden verwacht”, zegt Santos. De embryologen beoordelen de embryo's onder meer op basis van celdelingen. Maar er is nog veel onduidelijk over embryo-ontwikkeling. Van het AI-advies wil ze leren. Misschien pikt AI nog niet ontdekte kenmerken op die de kans op succes vergroten.

‘Zo duur als een Tesla’

Hoeveel het AI-apparaat dat ze gebruikt precies kost, wil Santos niet zeggen, maar „zoveel als een Tesla, en niet het goedkoopste model”. Daar komen de onderhouds-

kosten nog bovenop, „de hoogste van het lab”. Dus ze is blij dat de investeringscommissie van het ziekenhuis haar aanvraag heeft goedgekeurd.

Waarom hierin investeren, terwijl overtuigend bewijs ontbreekt? Santos zegt in innovatie te geloven en vindt het belangrijk daarin te investeren. „Misschien werkt het nu nog niet, maar bij ontwikkeling wel.” Ze wil daarin vooraan staan. Ook om te voorkomen dat andere landen die wel investeren een voorsprong halen, waardoor patiënten naar het buitenland reizen terwijl zorg dicht bij huis volgens het ziekenhuis het fijnst is voor de patiënt.

Er is bovendien hoop op veel meer toepassingen met AI, volgens een deel van de Nederlandse embryologen. Embryoloog in het Maastricht UMC Edith Coonen is ervan overtuigd dat AI uiteindelijk alle losse puzzelstukjes in de volledige ontwikkeling van eicel tot embryo kan analyseren, en zo een totaalbeeld vormt dat mensen door de hoeveelheid data niet handmatig kunnen overzien.

Gynaecoloog Walter Kuchenbecker, verbonden aan de AI-groep van de NVOG, ziet ook een „gigan-

tisch potentieel” om behandelingen persoonlijker af te stemmen op de patiënt. In iedere stap is veel data beschikbaar, dat leent zich goed voor AI. Ook bij hormoonstimulatie - onderdeel van de ivf-behandeling om bij patiënten meerdere eicellen tegelijk te kunnen rijpen - zou het helpen om sneller tot de juiste dosis, timing en het type medicatie te kunnen komen.

Selecteren op oogkleur

Maar dat is nog toekomstmuziek. AI verhoogt de succeskans bij ivf nog niet aantoonbaar. Er zijn zelfs twijfels over mogelijke schade die het kan aanrichten.

Volgens Stefan Buijsman, universitair hoofddocent Responsible AI aan de TU Delft, schuilt in het toepassen van AI in embryoselectie een groot risico van algoritmische vooringenomenheid. „Een model kan structureel bepaalde typen embryo's bevooruden, of beter werken voor patiëntgroepen waar het is getraind.” Buijsman wijst erop dat de invloed van AI in de toekomst bovendien verder kan gaan dan enkel het beoordelen van de levensvatbaarheid van embryo's. AI verschilt fundamenteel van

andere technologie in de fertiliteitszorg: het ondersteunt niet alleen, maar kan in potentie ook keuzes overnemen. Nu functioneert AI in Nederland nog als ondersteuning van de embryoloog, maar alleen al de aanwezigheid van een AI-advies beïnvloedt het menselijke oordeel, zegt Buijsman. „Afwijken van het advies vraagt om extra uitleg en verantwoording, wat de drempel verhoogt om een andere keuze te maken.”

Internationale voorbeelden tonen aan hoe snel de grenzen binnen de fertiliteitsindustrie kunnen opschuiven. In de Verenigde Staten gebruiken sommige bedrijven AI in combinatie met genetische tests om embryo's te selecteren op het risico op ziektes als Alzheimer, maar ook op eigenschappen als oogkleur of intelligentie.

Vanuit de VS zijn bedrijven als Nucleus Genomics internationaal actief, die ivf-embryo's uitgebreid screenen en spreken over het eindpunt van de ‘genetische loterij’ en het krijgen van je ‘beste baby’. Gestuurd door Silicon Valley-investeers beloved zijn controle op basis van DNA - terwijl veel eigenschappen, zoals intelligentie, daar

niet eenduidig uit zijn af te leiden.

Ethicus Tsjalling Swierstra van de Universiteit Maastricht vraagt zich dan ook af: „Hoeveel controle is goed voor ons? Moeten we een designerbaby willen?” Ook speelt de vraag in wiens handen deze technologieën vallen en wat dat betekent.

Te vroeg voor een black box

Edith Coonen is naast embryoloog in het Maastricht UMC ook landelijk coördinator PGT, een genetische test waarbij ivf-embryo's vóór terugplaatsing op erfelijke aandoeningen worden onderzocht. Ze vertelt dat hun lab ook een timelapse-incubator heeft aangeschaft, vanwege flexibiliteit. Zo hoeven analisten niet langer in het weekend te komen voor vaste momenten van celdelingen. Ze kunnen de beelden later terugkijken. Maar de bijbehorende algoritmes gebruiken ze nog niet.

Hoewel Coonen de potentie van AI in de fertiliteitszorg erkent, blijft ze voorzichtig. Ze maakt zich zorgen over hoe je een systeem dat zichzelf traint, goed kan blijven controleren. Inmiddels is er in het Maastrichtse onderzoeksteam een

promovenda die onderzoekt wat AI in deze sector kan betekenen en aan een eigen model werkt. „Door een route te kiezen waar we zelf aan meebouwen, weet je beter wat je erin stopt en eruit haalt”, zegt Coonen.

Omdat een ivf-behandeling veel tijd en capaciteit van zorgverleners vraagt, en het aantal mensen met vruchtbaarheidsproblemen stijgt, is de hoop dat AI op termijn kan bijdragen aan efficiëntere zorg en lagere kosten. Maar Maura Leuser, die aan de Erasmus Universiteit promoveerde op kostenefficiëntie van ivf-klinieken, ziet vooral een groot risico in de belofte van AI in de fertiliteitszorg. Ze vreest dat „klinieken AI als efficiënter beschouwen dan het is en afhankelijkker worden van machines, software en leveranciers, die duur zijn”.

Geautomatiseerde ivf-labs

Afhankelijkheid van AI kan ten koste gaan van menselijke vaardigheden, waarschuwt ze. Embryologen werken nu met zeer kleine instrumenten onder een microscoop, wat heel precieze hand-oogcoördinatie vereist. „Het is een behendigheid die je moet blijven trainen.” Die routine verdwijnt als (een deel van) het proces wordt uitbesteed aan AI. In de VS zijn al sterk geautomatiseerde ivf-labs waar honderden handmatige stappen zijn overgenomen.

Volgens Leuser vragen patiënten in Nederland al meer naar AI, gynaecoloog Kuchenbecker merkt het op zijn spreekuur nog niet. Zeker is wel dat de wereldwijde terugplaatsing op erfelijke aandoeningen worden onderzocht. Ze vertelt dat hun lab ook een timelapse-incubator heeft aangeschaft, vanwege flexibiliteit. Zo hoeven analisten niet langer in het weekend te komen voor vaste momenten van celdelingen. Ze kunnen de beelden later terugkijken. Maar de bijbehorende algoritmes gebruiken ze nog niet.

Hoewel Coonen de potentie van AI in de fertiliteitszorg erkent, blijft ze voorzichtig. Ze maakt zich zorgen over hoe je een systeem dat zichzelf traint, goed kan blijven controleren. Inmiddels is er in het Maastrichtse onderzoeksteam een

Advertentie

NIEUWSBRIEVEN

Vandaag
Elke dag

Ontvang iedere ochtend het laatste nieuws en een overzicht van de onderwerpen die vandaag spelen

Schrijf je in via
nrc.nl/nieuwsbrieven

nrc

STAATLOOSHEID

In 2004 statenloos, nu promoveert hij als arts: 'Studeren was mijn redding'

Omid Daqiq Goudberg leefde achttien jaar lang zonder status. Toch is het hem gelukt om af te studeren als arts en zelfs te promoveren. In 2022 kon hij eindelijk zijn identiteit bewijzen. „Het is alsof je niet bestaat.”

Lyanne Levy

GRONINGEN

In de blauwe aula van het academiegebouw van de Rijksuniversiteit Groningen staat Omid Daqiq Goudberg (36). Zwart pak, wit overhemd en witte strik, klaar om zijn proefschrift te verdedigen. Voor de promotiecommissie begint met het stellen van vragen over zijn proefschrift - over de behandeling van gezichtsbreuken - nemen ze de tijd om stil te staan bij zijn levensloop. „Uw promotie lijkt bijzaak vergeleken bij alle strubbelingen die u in uw leven heeft moeten overwinnen”, zegt een van de leden. Daqiq Goudberg knikt.

Dat hij op deze woensdag in januari voor een promotiecommissie staat, was lang ondenkbaar. Op zijn veertiende komt hij vanuit Iran, alleen, naar Nederland. Zijn Russische moeder en Afghaanse vader leven dan al niet meer. Hij heeft geen geboortecertificaat en geen paspoort. Geen enkel land erkent hem als onderdaan. „Het is alsof je niet bestaat”, zegt Daqiq Goudberg. „Je kan niet legaal werken, geen rijbewijs halen, niet stemmen, je mag het land niet uit.”

Tot 2021 leeft hij zonder identiteit. Toch is het hem gelukt om af te studeren als arts en nu dus zelfs te promoveren. Hij is in opleiding tot huisarts en woont in Leeuwarden met zijn vrouw Rommy Goudberg en hun eenjarige zoon Tobias. In het UMC Groningen, in de werkkamer van copromotor en kaakchirurg Baucke van Minnen, vertelt hij hoe dat gelukt is. Danielle Post, hr-medewerker van het ziekenhuis, zit ook bij het gesprek. Ze heeft geholpen een werkvergunning voor Daqiq Goudberg te regelen.

De strubbelingen waar de commissie tijdens zijn promotie naar verwijst, beginnen al direct na zijn geboorte, als zijn Russische moeder overlijdt. Zijn vader vertrekt met hem uit Rusland naar Iran, waar hij opgroeit. Over die tijd weet hij weinig. Zijn vader zou bij de geheime dienst in Afghanistan werken. Als hij dertien jaar oud is, wordt zijn vader in Teheran doodgeschoten. Hij zit op zijn motor, met Daqiq achterop. Die wordt daarna vastgehouden door onbekende mannen en verhoord over zijn vader. Ze mishandelen hem om aan informatie te komen. In een psychiatrische evaluatie schrijft psychiater Jan Swinkels dat „hij werd gemarteld”.

Na de moord op zijn vader is het te gevaarlijk om in Iran te blijven. Een vriend van zijn vader neemt hem mee, ze vluchten naar Turkije met het plan samen verder te reizen naar Noorwegen, maar raken elkaar in Griekenland kwijt. Daqiq reist alleen verder. Onderweg hoort hij dat hij naar Nederland

moet gaan en in 2004 komt hij aan in Amsterdam. Alleen en zonder papieren. Dat ontbrekende paspoort blijft zijn leven lang een probleem.

Eens leugenaar, altijd leugenaar

Advocaat Frits van Dijk krijgt in 2004 de zaak van Daqiq Goudberg toegewezen. „Hij is mijn oudste client”, zegt Van Dijk in zijn kantoor in Groningen. Hij is gespecialiseerd in vreemdelingenrecht en staat sinds 2002 mensen bij. Daqiq had bij de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) een verhaal verteld dat hem onderweg was ingefluisterd. „Hij vertelde dat hij bekeerd was tot christen. Hij dacht dat het goed advies was.”

Voor allerlei instanties bestond hij niet. Maar hij bleef vragen stellen aan de juiste personen en bleef doorzetten

Baucke van Minnen

kaakchirurg en copromotor van Daqiq

De IND had door dat het niet klopte. En dan, zegt Van Dijk, sta je direct achter. „Ik heb de IND verzocht hem nog een keer zijn verhaal te laten vertellen. Toen vertelde hij wel de waarheid over zijn vader. Maar er zaten veel inconsequenties in zijn verklaring. Hij werd niet geloofd. Eenmaal een leugenaar, altijd een leugenaar.” Van Dijk ziet vaker dat vluchtelingen geen heldere verklaring kunnen geven: „Als je traumatische ervaringen hebt meegemaakt, is de kans groot dat je geheugen niet goed functioneert.”

De IND wijst zijn verzoek voor een verblijfsvergunning af. Doordat hij geen documenten heeft om zijn nationaliteit en identiteit te kunnen vaststellen, rust er volgens de dienst een zwaardere bewijslast op hem om zijn identiteit, nationaliteit en reisroute met documenten en „een consistent en geloofwaardig relaas alsnog aannemelijk te maken”. In de brief uit 2005 staat dat hij daar niet in geslaagd is. Hij heeft ook „niet aannemelijk gemaakt dat het ontbreken van documenten of verifieerbare verklaringen die zijn reisverhaal onderbouwen niet aan hem is toe te rekenen”.

De enige manier om ervoor te zorgen dat hij een identiteit krijgt, is met originele documenten. Jarenlang proberen Van Dijk en Daqiq bewijs voor zijn verhaal te verzamelen. Ondertussen woont hij bij gastgezinnen in Assen en Haren en studeert hij door. Zolang zijn procedure voor een verblijfsvergunning loopt, kan dat. Van de internationale schakelklas naar de havo, naar het hbo, naar een pre-master. Een legale bijbaan krijgt hij niet doordat hij geen identiteitskaart heeft. Dus doet hij zwart werk. Afwassen, schoonmaken. Zijn collegegeld wordt betaald door de Stichting voor Vluchtelingen-Studenten UAF, die vluchtelingen helpt te kunnen studeren. Zijn grote droom: arts worden. Het liefst chirurg.

Tijdens de studie *biomedical engineering* aan de Rijksuniversiteit Groningen, leert hij Baucke van Minnen kennen. Daqiq was op zijn hoede toen ze elkaar leerden kennen, vertelt Van Minnen. „Te veel informatie geven over de achtergrond van zijn ingewikkelde verblijf in Nederland kon in zijn nadeel werken. Langzamerhand deelde hij meer.” Het wordt Van Minnen al snel duidelijk dat Daqiq een bijzondere student is. „Voor allerlei instanties bestond hij niet. Maar hij bleef vragen stellen aan de juiste personen en bleef doorzetten.”

Daqiq wil in Amsterdam geneeskunde sturen. Maar dat kan niet zonder identiteitskaart. Hij stuurt een brief naar de raad van bestuur van het Amsterdam AMC, waarin hij zijn situatie uitlegt. Na een gesprek wordt hij alsnog

toegelaten. In vijf jaar tijd rondt hij de studie af. In 2019 is hij arts, maar zonder verblijfsvergunning kan hij in ziekenhuizen niet aan de slag. Machteloos voelt hij zich in de coronajaren, als artsen hard nodig zijn en hij niets kan doen. In de Tweede Kamer worden vragen gesteld over zijn situatie, waar *NRC* over schrijft. Hij wil door en gaat promoveren. Zijn droom om chirurg te worden, zet hij opzij. Een ziekenhuis gaat hem zonder identiteitsbewijs nooit mensen laten behandelen. Maar onderzoek doen, dat kan misschien wel.

Gastregistratie

In het UMCG bedenken Van Minnen en hr-medewerker Post een manier om hem te laten starten met zijn onderzoek: met een gastregistratie kan hij zijn onderzoek voorbereiden. Zonder salaris, maar met toegang tot het ziekenhuis en de datasystemen die hij nodig heeft. Acht maanden lang werkt hij zo aan het onderzoeksvoorstel. Daarna kan het UMCG hem als promovendus aannemen, en krijgt hij een tijdelijke verblijfsvergunning als kennismigrant. Eindelijk kan zijn leven in Nederland beginnen.

Zijn identiteit heeft hij dan nog steeds niet bewezen. Advocaat Van Dijk en Daqiq proberen dat wel, jarenlang. Ze hebben contact met Amnesty International, het Rode Kruis, gaan naar de Russische, Iraanse en Afghaanse ambassade in Den Haag. Uiteindelijk brengt de vriend van zijn vader die hem uit Iran meenam, hem na lang aandringen in contact met een familielid van zijn vader, dat in Saoedi-Arabië woont. DNA-onderzoek toont aan dat het inderdaad familie is. De Afghaanse ambassadeur in Nederland stelt in 2021 een verklaring op waarin de identiteit van Daqiq als Afghaan bevestigd wordt. „Het is bewezen dat Omid Daqiq oorspronkelijk uit Afghanistan komt”, staat op het identiteitsbewijs, met een stempel van het ministerie van Buitenlandse Zaken van Afghanistan en een handtekening van de consul.

Een dag na de val van Kabul staat Daqiq Goudberg voor de ambassade in Den Haag, waar hij het bewijs van zijn bestaan in handen krijgt. Hij kan eindelijk een identiteitskaart aanvragen. Het verandert alles. „Ik kon de grens over, een inkomen verdienen, een zorgverzekering afsluiten, trouwen. Ik kon vooruit.”

Sinds zijn identiteit bewezen is, gaat hij ook op reis. Van Minnen vond het prachtig toen hij voor het eerst een automatisch antwoord kreeg op een mail naar Daqiq waarin stond dat hij op vakantie was. Deze zomer gaat hij met vrouw en kind met de camper naar Tsjechië.

Van Minnen, vrienden en collega's

Omid Daqiq Goudberg.
FOTO SAKE ELZINGA

noemen hem Valentino. Het is de naam die hij op de middelbare school in Assen kreeg. „Als ik zei dat ik Omid heette, kreeg ik vaak als reactie: dat is een bijzondere naam, waar kom je vandaan, waarom ben je hier? Als ik mijn verhaal vertelde, vonden mensen dat vaak zelig. Dat gesprek elke keer opnieuw voeren, daar had ik geen zin meer in.” Zijn mentor kwam met het idee om zelf een roepnaam aan te nemen. „Je bent een Valentino, zei hij.”

Roepnaam Valentino

Sindsdien stelt hij zich voor als Valentino. „Het was ook uit onzekerheid, dat ik het vervelend vond om uit te leggen wie ik was en waar ik vandaan kwam. Ik was gebroken door de onzekerheid over of ik in Nederland kon blijven.” Hoe het is gelukt om daaruit te komen? Zijn advocaat noemt hem „razend intelligent”. Van Minnen noemt zijn „doorzettingsvermogen waar maar weinig mensen aan kunnen tippen”. Zelf denkt hij dat studeren zijn redding was. „Ik wilde altijd al geneeskunde studeren. Ik kon steeds een stap verder. Dat gaf houvast. Je hebt een doel nodig.” Hij wilde zichzelf ook bewijzen. „Laten zien dat ik het waard was.”

Maar wilskracht alleen is niet genoeg. In zijn proefschrift bedankt hij in een zeven pagina's tellend dankwoord de mensen die hem hebben bijgestaan, van medewerkers van het ziekenhuis, zijn vrouw - wier achternaam hij sinds hun bruiloft in 2024 gebruikt - en zijn advocaat, tot de stichtingen die hem financieel hebben gesteund. „Alleen had ik het niet gekund. Je hebt altijd mensen nodig die om je geven.”

Achttien jaar duurde het voor hij een tijdelijke verblijfsvergunning kreeg. Had het niet sneller gekund, denkt hij wel eens. „Ik begrijp dat de Nederlandse overheid zegt dat je moet aantonen wie je bent. Maar ik deed zo mijn best en het lukte steeds niet.” Zijn casus is een teken des tijds, vindt zijn advocaat. „Van een samenleving die niet goed weet wie er wel en niet bij hoort en hoe er met kwetsbare mensen om moet worden gegaan.”

Huisarts in opleiding in Stiens

Vorig jaar begon hij met de opleiding tot huisarts, in het Friese Stiens werkt hij nu als huisarts in opleiding. Hij vindt het fijn om mensen te helpen en van waarde te zijn voor de maatschappij. Na zijn opleiding wil hij naast zijn werk als arts ook vluchtelingen bijstaan. „Je moet zelf je zaken op orde hebben om andere mensen te kunnen helpen. Nu kan ik dat. Ik wil mensen de kans gunnen die ik ook heb gehad.”

Zijn verblijfsvergunning, op basis van opleiding en werk, is met drie jaar verlengd. Volgend jaar maart heeft hij vijf jaar met een vergunning gewerkt en kan hij een aanvraag doen voor een permanente verblijfsvergunning. Daarop vertrouwen durft hij nog niet. „Ik ben zo vaak teleurgesteld. Het is nog steeds onzeker, nog steeds tijdelijk. Niemand kan mij garanderen dat het gaat lukken om een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd te krijgen.”

Hij hoeft niet bang te zijn dat hij niet kan blijven, zegt zijn advocaat. „Hij kan een permanente verblijfsvergunning krijgen op basis van zijn werk, door zijn relatie met zijn vrouw of door zijn Nederlandse zoon. Er komt een moment dat hij Nederlander wordt.”

Zijn proefschrift heeft hij afgesloten in de talen die bij hem horen. De eerste regel is de naam van zijn vader in het Perzisch. De tweede de naam van zijn moeder in het Russisch. Dan hoop, droom, wens in het Perzisch. Daarna de naam van zijn vrouw en zijn zoon in het Russisch. De laatste zin, in het Perzisch: „Lang leve het leven.”

NELEMAN
ORGANIC VINEYARDS

En biologisch

Superlekker!

al vanaf
5.62
per fles

PROEF HOE LEKKER BIOWIJN IS

Scan & bestel

Er zijn nog steeds mensen die denken dat biologisch en lekker niet samengaan. Onze fans weten beter. Die kiezen voor Neleman om de smaak. Dat het biologisch is, is vanzelfsprekend. Niet voor niets zijn we het beste biowijnmerk volgens De Grote Hamersma. En onze wijnen zijn tijdelijk extra voordelig.

Ga naar www.neleman.org en proef het zelf.

Neleman. Biologische wijn voor een mooiere wereld.

NIX18

GESTOLEN GEGEVENS

Zijn alle gestolen Chipsoft-data vernietigd, zoals het bedrijf beweert?

Chipsoft zegt dat daders de gestolen patiëntdata hebben vernietigd, maar cyber-securityexperts nuanceren die uitspraak.

Frederiek Weeda

AMSTERDAM

Eén zinnetje in de persverklaring die softwarefabrikant Chipsoft dinsdagavond uitdeed over gestolen patiëntdata: „Tevens zijn die ontvreemde gegevens vernietigd.” En vervolgens: „Onze cybersecurity-experts hebben bevestigd dat deze vernietiging op technisch juiste wijze heeft plaatsgevonden.” Het bedrijf dat software en automatiseringsdiensten levert aan de meeste Nederlandse ziekenhuizen en verschillende andere klinieken, wil verder geen toelichting geven.

Een hack op 7 april legde Chipsofts online communicatie met de buitenwereld - en dus met klanten - langdurig plat. Ziekenhuizen en huisartsen konden patiënten niet meer naar elkaar verwijzen, alles moest plotseling weer ouderwets via de telefoon. Zorgelijker misschien waren berichten die geleidelijk opdoken - eerst niet, negen dagen later wel - dat bij sommige klanten ook patiëntdata waren gestolen. Daarover schrijft het bedrijf dinsdag: „Het herstelproces verloopt voorspoedig, maar vraagt om zorgvuldigheid en tijd.”

Of Chipsoft de hackers losgeld heeft betaald - en zo ja, hoeveel - wil het familiebedrijf niet zeggen. Volgens kenners van het dark web die de NOS sprak, noemt de hackgroep zich Embargo. Ze zou vorige week bedreigd hebben gestolen data te publiceren, waarop Chipsoft zich gedwongen zou hebben gevoeld te betalen. Chipsoft zelf zegt nauwelijks iets tegen de buitenwereld, en al helemaal niets tegen de pers. Dat bedrijf moeten we dan maar op zijn blauwe ogen

Softwareleverancier Chipsoft werd begin deze maand gehackt. FOTO RAMON VAN FLYMEN/ANP

geloven, zegt Jochen den Ouden, eigenaar van Cybernext. Zijn bedrijf hackt de hele dag, legaal en in opdracht, websites van klanten, zoals ziekenhuizen en bouwbedrijven. Met zogeheten 'pentests' spoort het bedrijf kwetsbaarheden in de beveiliging op.

Den Ouden: „Je kunt niet stellen dat wat dieven gestolen hebben, vernietigd is. Want je weet het niet. Een collega-cybersecurity-expert zei over deze zaak gisteravond: 'zoals je niet kunt stellen dat een hoorns niet bestaan'. Je kunt alleen constateren dat de hackers op websites nog geen gestolen data van patiënten hebben gepubliceerd. Onze klanten vragen ook weleens: hoe weten we nou dat de gegevens die u beschikbaar bij ons kon stelen, niet ergens opgeslagen liggen? Daar moet

geen vertrouwen, want je kunt niet bewijzen dat iets helemaal is verdwenen.”

Ook de Autoriteit Persoonsgegevens zegt, desgevraagd, dat het de vraag is of je ooit kunt stellen dat gestolen gegevens vernietigd zijn. „Als een criminele organisatie dat beweert, is dat voor ons geen betrouwbare verklaring”, zegt een woordvoerder van de privacybewaker.

Verantwoordelijkheid

De hack bij Chipsoft roept de vraag op wie verantwoordelijk is voor bescherming van gegevens als naam, leeftijd, adres, e-mail en labuitslagen die patiënten inleveren bij hun zorgverlener. Dat is de zorgorganisatie die de gegevens verzamelt, meent Frederik Zuiderveen Borge-

sus, hoogleraar ICT en Recht aan de Radboud Universiteit. „De partij die de gegevens met een doel verzamelt (of laat verzamelen), zoals een huisarts of ziekenhuis, is verantwoordelijk volgens de AVG-wet. Ingehuurde verwerkers, zoals een salarisadministrateur of een softwarefabrikant, mogen met die gegevens alleen doen wat de verantwoordelijke hun opdraagt. En dat soort verwerkers zijn mede-verantwoordelijk voor goede beveiliging van de gegevens.”

Vindt hij het aannemelijk dat de hackers alle gestolen gegevens hebben vernietigd? „Dat kun je niet beweren, want je weet het nooit”, zegt Zuiderveen Borgeusius. „Maar het is wel mogelijk dat de hackers, eenmaal betaald, niks meer met de gegevens doen omdat ze 'betrouw-

baar' gevonden willen worden. Als je dat niet bent, zullen je slachtoffers voortaan minder snel losgeld betalen na een hack.”

Patiënt aanschrijven

De zorginstellingen die van Chipsoft hebben gehoord dat hun patiëntdata tijdens de hack gestolen zijn, moeten volgens de wet zelf elke individuele patiënt aanschrijven om die te waarschuwen. Onder meer revalidatiekliniek Heliomare

Chipsoft zelf zegt nauwelijks iets tegen de buitenwereld, en al helemaal niets tegen de pers

en de klinische forensische psychiatriekliniek Van der Hoeven hebben dat gedaan. Bij de Van der Hoeven-kliniek gaat het om data van zesduizend verdachten van delicten, onder wie tbs'ers, die forensische zorg krijgen. Hun elektronisch patiëntendossier (EPD) is van Chipsoft.

Gevraagd of de instellingen hun patiënten gaan aanschrijven met de geruststelling dat alle gestolen data zijn „vernietigd”, zoals ChipSoft stelt, antwoorden ze dat alleen ChipSoft hierover de pers te woord staat.

Het Amsterdamse ChipSoft, eigendom van een oud-chirurg en zijn zoon, heeft de afgelopen veertig jaar een grote klantenkring opgebouwd in de zorg. Dat is zo succesvol dat vader en zoon in de Quote-lijst van Nederlands 500 rijksten staan. Ruim 70 procent van de ziekenhuizen heeft EPD's van Chipsoft, en ook elektronische patiëntenportalen, verwijzings- en planningssystemen van het softwarebedrijf. Veel ziekenhuizen zijn zo afhankelijk van die digitale infrastructuur dat ze niet durven te stoppen met Chipsoft, ook als ze dat zouden willen.

DE STRIJD OM SATELLIETEN

Meer dan 10.000 satellieten cirkelen rond de aarde. Wat doen al deze apparaten in de ruimte - en waarom worden het er steeds meer?

Luister de podcast **NRC Onbehaarde Apen**

NRC Onbehaarde Apen - Elke week
NRC Audio-app

nrc.nl/onbehaardeapen
Ook via Spotify en Apple Podcasts

Miriam Barendse (voorzitter politievakvereniging Equipe) en **Nine Kooiman** (rechts, destijds voorzitter van de Nederlandse Politiebond) tijdens een actie van de politie. FOTO ROBIN VAN LONKHUIJSEN / ANP

INTERVIEW **NINE KOOIMAN** EX-VOORZITTER POLITIEVAKBOND NPB

'Het ergert me als Kamerleden kritisch zijn over het politieoptreden'

Ze stond als eerste vrouw, zonder de traditionele 'blauwe ervaring', acht jaar aan het roer van de grootste politievakbond, NPB. Nu wordt ze vicevoorzitter bij FNV. „Vrouwen in de politieorganisatie moeten zich dubbel bewijzen.“

Famke Seine
UTRECHT

Wie Nine Kooiman (45) tijdens de formatieperiode in Den Haag zag aanschrijven bij een talkshow, hoorde haar standvastig zeggen: „De politie heeft 850 miljoen euro nodig.“ Ondertussen noemde de politieleiding een heel ander bedrag, namelijk 350 miljoen euro. „Maar ik ging voor de hele regenboog en een pot met goud“, vertelt de oud-voorzitter van de Nederlandse Politiebond (NPB) en voormalig SP-Kamerlid op een terras in de Utrechtse wijk Lombok, waar ze tot een paar jaar geleden nog woonde.

Kooiman heeft Lombok inmiddels verruild voor een wijk „over de gele brug“, onder Utrechters de benaming voor de Vinex-wijk Leidsche Rijn. Dat is dichterbij haar nieuwe werkgever, FNV, waar ze op 1 mei begint als vicevoorzitter, samen met oud-PvdA-voorzitter Hans Spekman (59), die voorzitter wordt. Alleen: het hoofdkantoor verhuist naar de andere kant van de stad.

Met haar aantreden bij FNV stopt Kooiman als voorzitter bij de Politiebond, waar ze eerder als secretaris ruim vijf jaar lang de rechterhand was van voormalig voorzitter Jan Struijs - nu fractieleider van de politieke partij 50Plus. Toen ze in 2023 begon als voorzitter, kampte de politie al met een zeer hoge werkdruk door personeelstekorten, vergrijzing en onrust in de samenleving, waaronder de gewelddadige boerenprotesten. Die problemen zijn niet verdwenen, maar Kooiman ziet wel dat er met het aantreden van kabinet-Jetten óók meer geld te besteden is.

Voordat het coalitieakkoord eind januari gepresenteerd werd, kreeg Kooiman een telefoontje van D66: „Ik kan niet zeggen hoeveel, maar je krijgt meer dan die 350.“ Het werd ruim 500 miljoen euro, wat de werkdruk moet verminderen doordat het wordt geïnvesteerd in onder meer wijkagenten en het opleiden van cyber- en zedenrechercheurs.

Vorig jaar lukte het u, met de andere politiebonden, om zonder politiestakingen tot een CAO-akkoord te komen. In 2024 gingen de onderhandelingen een stuk

moezamer en legde de politie het werk meermaals neer. Wat maakte vorig jaar anders?

„Ik denk dat het vooral is gelukt omdat het in een periode was waarin de politie erg onder vuur kwam te liggen. Je had de Malieveldrellen, de jaarwisseling met veel vuurwerkgeweld tegen de politie en de NAVO-top. Mensen dachten: we kunnen het niet maken om niet goed voor de politie te zorgen.“

In 2018 stopte u als Kamerlid voor de SP en maakte u de overstap naar de Politiebond, zonder 'blauwe ervaring'. Waarom?

„Als Tweede Kamerlid had ik de portefeuille politie, daar hield ik erg van. Maar op een gegeven moment zat ik ongeveer elke avond tot laat in de Kamer te debatteren. Thuis had ik een huilbaby en na het zoveelste late debat dacht ik: ik kan niet meer. Ook merkte ik dat mijn werk zich heel erg versmalde tot de Tweede Kamer. Sommige mensen vinden dat fantastisch, maar ik heb zuurstof nodig. Zuurstof zit in de samenleving, bij de mensen. Dus een vakbond, dat past gewoon beter.“

„Ik vond de reacties die ik kreeg na het opzeggen van mijn Kamerlidmaatschap best pittig. Via sociale media zeiden mensen: 'Jij bent de reden voor het glazen plafond', omdat ik ervoor koos uit de Kamer te gaan, deels vanwege de zorg voor mijn kind. Maar ik werkte even hard bij de Politiebond. Ik kon mijn werk alleen beter inplannen en haalde er gewoon meer energie uit.“

U was de eerste vrouwelijke voorzitter van de Politiebond. Moesten politiemedewerkers daaraan wennen?

„Binnen de Politiebond niet, dat ervoer ik als een warm bad. Maar ik merkte wel dat vrouwen in de politieorganisatie zich dubbel moesten bewijzen. De eerste vraag die ik van iemand uit het publiek kreeg tijdens mijn eerste grote bijeenkomst met de politietop was: 'Hoe ga je dit combineren met thuis?' Ik weet zeker dat die vraag niet aan een man gesteld zou zijn.“

Wat heeft de FNV eraan dat u van de Politiebond komt?

„Ik denk dat ik heb laten zien dat ik aan de ene kant heel verbindend ben en aan de andere kant niet bang ben om de barricades op te gaan en mijn tanden te laten zien.“

Vorige maand zei minister David van Weel (Justitie en Veiligheid, VVD) dat 1.700 politiemedewerkers onterecht in het dossier van de moordzaak van de vermoorde 17-jarige Lisa uit Abcoude hadden gekregen. U zei meteen dat de politiemedewerkers 'goed werk' hadden verricht. Was dat

niet wat vroeg? Het onderzoek loopt nog.

„Ik heb volgens mij twee dagen gewacht om te reageren nadat Van Weel die uitspraak had gedaan. Ik voelde juist dat ik móest reageren, omdat deze politiemedewerkers al werden veroordeeld. Ze ontvingen een brief van de korpsleiding waarin stond dat ze onterecht in het dossier hadden gekregen. Maar dat klopte niet. Ze hebben alleen de dadersignalelementen kunnen lezen. Dus politiemedewerkers konden destijds denken: hé, wij hebben een vergelijkbaar onderzoek lopen, misschien kan ik meedelen. En dat is gewoon goed politiewerk.“

Maar kunt u zich niet voorstellen dat er misschien een paar al te nieuwsgierige politieagenten tussen zaten?

„Ja, dat begrijp ik ook. Ik vind het ook terecht dat dit grondig wordt onderzocht, maar je kunt ook weer niet een groep politiemedewerkers in een keer op deze manier wegzetten, dan word ik fel. „Het gebeurde overigens in de week dat ik hoorde dat ik naar de FNV ging, dus ik dacht wel: moet ik dit doen, wetende dat ik mogelijk een rel veroorzaak binnen de politieorganisatie? Maar de minister heeft hierna zijn excuses aangeboden. Toen we elkaar achteraf belden, concludeerden we dat we het beter met elkaar hadden kunnen afstemmen.“

Wat laat u achter waarvan u denkt: dat is nog niet klaar?

„De druk op politiemedewerkers is zó immens. Dat zag ik met mijn

„Je ziet de gevolgen van een verhard debat in de politiek direct terug bij demonstraties

eigen ogen tijdens de jaarwisseling. Ik liep toen een dienst mee, in Amsterdam-West, en werd drie keer bekogeld met illegaal vuurwerk. Ik ben dan ook blij dat het verbod op vuurwerk is doorgevoerd. Maar de polarisatie en toenemende druk op de samenleving, die nemen niet af.“

Hoe kan die druk dan vermindert worden?

„Zoveel potentieel binnen de politieorganisatie wordt niet gebruikt. Als je bijvoorbeeld bent opgeleid om de opsporing in te gaan, kun je niet worden ingezet als politieagent 'op straat'. Daar heb je een gigantisch lange opleiding voor nodig, van vier jaar. Zonde, vooral nu de werkdruk zo hoog is. Het zou mooi zijn als je de vakken die je eerder tijdens de opleiding al hebt gedaan, niet nog een keer hoeft te doen, zodat je tijd wint.“

Hoor je ook van politieagenten dat ze meer druk ervaren tijdens hun werk door de kritiek die ze van politieke partijen krijgen in de Tweede Kamer?

„Het irriteert me wanneer Kamerleden het hebben over het politieoptreden, want daar gaan ze niet over in Den Haag. Dat is aan het lokaal gezag, het Openbaar Ministerie, de burgemeester en de politie. Als Kamerlid heb ik altijd geprobeerd mij daar verre van te houden. Politiemedewerkers liggen al onder een vergrootglas en doen het eigenlijk nooit goed, dus ze vinden kritiek uit Den Haag extra vervelend.“

„Je ziet, bovendien, de gevolgen van een verhard debat in de Tweede Kamer direct terug bij demonstraties. De politieagent is vaak het eerste aanspreekpunt, in plaats van een politicus. De Malieveldrellen zijn hier een goed voorbeeld van: het debat over asiel in de Tweede Kamer werd steeds feller, waardoor het escaleerde. Nu zijn we nog steeds bezig met de anti-azc-demonstraties.“

Waarom de overstap naar de FNV?

„Ik werd al een paar keer gebeld met de vraag of ik toch niet op gesprek wilde komen. Ik was nog maar een paar jaar voorzitter, en vond dat ik nog lang niet klaar was. Ik voel echt liefde voor de politiebond. Die verlaat je niet zomaar. Maar bij het laatste telefoontje besloot ik dat een gesprek geen kwaad kon. Achteraf wist ik: ik zou gek zijn om dit niet te doen.“

„De bezuinigingen op de politie had ik dan wel van tafel, maar ik zie aan de andere kant dat de sociale zekerheid compleet wordt uitgekleeft, zoals de verkorting van de WW- en WIA-uitkering. Dat voelde super onmachtig. Nu heb ik voor zoveel meer mensen een strijd te voeren.“

nrcwebwinkel

ESSENZA

Haal de lente in huis

100% biologisch katoensatijn beddengoed

Adviesprijs fabrikant
vanaf 89,95
71,95

- Omkeerbaar design: bloemrijk en effen in één
- 100% GOTS-gecertificeerd biologisch katoen
- Zijdezacht en licht glanzend door satijnweving

Haal de lente in huis met het Ficara dekbedovertrek van Essenza. Het ontwerp, geïnspireerd op het werk van fotograaf Kreetta Järvenpää, toont een levendig bloemendessin met onder andere narcissen, fritillaria's en vergeet-me-nietjes. De warme achtergrondkleur geeft je slaapkamer direct sfeer en diepte. Liever rust? Keer het overtrek om voor een effen zijde in dezelfde tint. Het dekbedovertrek is gemaakt van 100% GOTS-gecertificeerd biologisch katoensatijn: heerlijk zacht, soepel en ademend, met een subtiele glans voor een luxe uitstraling.

In de kleuren: ● ● ●

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/essenza

MÜNCHEN

Piepjonge burgemeester moet de stad weer op gang krijgen, óók de surfgolf

In München begint vrijdag burgemeester Dominik Krause (35). Hij wil de vastgelopen stad weer in beweging krijgen. Een beroemde surfgolf laat zien hoe moeilijk dat is. „We zitten vast in de bureaucratie van deze stad.”

Na een grondige schoonmaak van de beek is de golf minder geschikt om te surfen. Ook is het verboden. FOTO PETER KNEFFEL/DPA

Henk Ruigrok van der Werven

MÜNCHEN

Net op het moment dat Martin Grün (55), voorzitter van de Surf Club München, zegt dat er „al ruim 190 dagen niet gesurft mag worden”, gooit een blonde, gespierde man zijn surfboard in de rivier die door het park de Englischer Garten in de derde stad van Duitsland, stroomt. Vanaf de Eisbachbrug kijkt Grün hoe de surfer van de kade op zijn board springt.

Met kleine, snelle bewegingen houdt de surfer zich staande op het kolkende water. Op de Eisbachwelle - de golf in de Eisbach - wordt al decennialang gesurft; het is een van de best bezochte attracties van München. Er klinkt gejoel als de surfer kopje onder gaat. Even later komt hij weer boven, lachend.

Een jaar geleden liep het hier anders af. Een 33-jarige surfer raakte in de problemen en overleed. Nu is surfen hier verboden, er staat een boete tot 50.000 euro op. En na een iets te grondige schoonmaakbeurt van de rivier bleek de golf veel minder geschikt voor surfers. Volgens Grün is er politieke wil om het surfen weer mogelijk te maken, maar komt dat er toch niet van. „We zitten vast in de bureaucratie van deze stad.”

De hoop om die impasse te doorbreken is gevestigd op de nieuwe burgemeester, Dominik Krause.

Op vrijdag 1 mei wordt deze „hoop” uit de Münchense arbeiderswijk Giesing geïnstalleerd. Tweeënhalf jaar geleden kende nog geen 9 procent van de anderhalf miljoen stadsinwoners deze politicus van de Groenen. Eind maart won hij de tweede ronde van de burgemeestersverkiezingen met 56,4 procent van de stemmen, tegenover 43,6 procent voor de zittende burgemeester.

Krause bezorgt De Groenen voor het eerst het burgemeesterschap van een van Duitse grootsteden en is de eerste openlijk homoseksuele burgemeester van München. Maar vooral is hij met zijn 35 jaar opvallend jong. Net als in Nederland zijn burgemeesters in Duitsland doorgaans man en ouder dan vijftig. De belangrijkste tegenkandidaat was Dieter Reiter (67), al bijna twaalf jaar burgemeester en het gezicht van de sociaaldemocratische SPD in München. Om een derde termijn mogelijk te maken, werd de leeftijdsgrens voor het ambt afgeschaft. Leeftijd werd in de burgemeesterverkiezingscampagne vervolgens een politiek wapen, want tegenstanders van Krause probeerden hem neer te zetten als onervaren.

Zo noemde Reiter hem een „burgemeesterstagiair”, terwijl CSU-kandidaat voor het burgemeesterschap Clemens Baumgärtner sprak van een „Jugendfor-scht”-project - een verwijzing naar een Duitse wetenschapswedstrijd voor scholieren. En zelfs de

Beierse minister-president Markus Söder van de christendemocratische CSU sneerde dat „die jongeman nog wel volwassen zal worden”.

Krause zelf benadrukte in gesprek met een lokale zender dat het „niet om leeftijd, maar om ervaring” gaat. En die heeft hij: hij zat twaalf jaar in de gemeenteraad en was ruim twee jaar locoburgemeester.

Volgens politicooloog Ursula Münch (65), directeur van de Akademie für Politische Bildung, dankt Krause zijn overwinning niet alleen aan zijn jeugdigheid en bereik op sociale media. „Krause heeft zijn overwinning vooral te danken aan het falen, of beter gezegd, de zelsabotage van zijn SPD-rivaal.”

Enkele weken voor de verkiezingen leek de overwinning van Reiter nog zeker. Dat veranderde met een kwestie rond FC Bayern München: burgemeester Reiter had jarenlang betaalde nevenfuncties bij de voetbalclub zonder toestemming van de gemeenteraad, en kreeg daar zo'n 90.000 euro voor. „Het probleem was niet alleen de affaire, maar hoe hij ermee omging”, zegt Münch. Reiter oogde volgens haar ongeïnteresseerd. „Als hij dacht: ik doe dit nog een keer, maar zonder veel energie. Hij gaf weinig interviews en liet zich nauwelijks zien.”

Kantoren worden woningen

Mensen stemden niet zozeer op een jonge politicus, maar op een

politicooloog Münch leeft vermoeidheid met het bestaande bestuur breder. Ze wijst op een jaarlijkse traditie waarbij politici worden gepersifleerd. In de laatste editie bezingt een als Reiter verklede acteur een stad die „al twaalf jaar hetzelfde” is. Voor Münch is dat een treffend beeld van een bestuur dat in herhaling is blijven vallen.

Een half functionerende golf

Na het dodelijke ongeluk in 2025 werd de rivierbodem extra grondig schoongemaakt. „Onze golf functioneert nu maar half”, zegt Grün van de Surf Club. „Zie je dat witte schuim daar? Dat is niet surfbaar.” Het probleem is volgens de surfers eenvoudig op te lossen: „Geef ons een plank, wat kabels en de golf is binnen twintig minuten terug.”

Een dag na de verkiezingen publiceerde de Süddeutsche Zeitung een spotprent over de situatie. Omstanders kijken uit over het water van de Eisbach en zeggen dat ze pas in wonderen geloven als de nieuwe burgemeester de golf weer tot leven weet te wekken.

Ook politiek is er brede steun voor terugkeer, maar er blijken steeds bezwaren te zijn. „Het is iets anders om een bestaande golf te gedogen dan er zelf een te creëren”, zegt Grün. Rond de heropening zijn tal van partijen betrokken, van gemeentelijke diensten tot universiteiten. Er ligt zelfs een rapport van 97 pagina's over een veilige terugkeer. Maar „niemand wil verantwoordelijk zijn als het misgaat”.

„Als het aan mij ligt, wordt hier deze zomer weer gesurft”, zei Krause in een radiointerview kort na zijn verkiezingsoverwinning. Voor de surfers is dat hoopgevend. „Dit is een goede testcase”, zegt Grün.

Uitdagingen voor Krause

Wat de surfgolf blootlegt, is een dieper probleem: in München komt de politieke wil vaak niet overeen met wat het ambtelijke apparaat of de financiën toelaten.

Politici beloven verandering, maar stuiten op regels en begrotingen. Zo liggen de plannen voor de U9, een nieuwe metrolijn, die de overvolle metro's zouden ontlasten, al jaren op de tekentafel, worden tramprojecten stilgelegd zodra het geld opdraakt en blijven ambitieuze plannen voor fietspaden ver achter op schema. Tegelijk hapert de woningbouw, omdat subsidies wegvallen en regels telkens moeten worden herzien.

„Wat bij een golf niet lukt, wordt bij woningen nog moeilijker”, zegt politicooloog Münch. Als het al niet gaat lukken iets relatief eenvoudigs weer op gang te krijgen, hoe moet dat dan bij structurele problemen?

Bij de surfers is er enige twijfel. Voorzitter Grün: „Waar Krause eerst duidelijke beloftes deed, zwakt hij zijn woorden nu al af.” Dat is begrijpelijk, vindt Münch. „Als burgemeester krijgt hij te maken met dezelfde regels, dezelfde ambtenaren en dezelfde juridische risico's als zijn voorganger.” Of Krause het anders gaat doen, moet dan ook nog blijken, zegt de politicooloog.

Volgens SZ-redacteur Fluder brengt Krause in ieder geval „de belofte van verandering - en dat is al heel wat.”

nrc webwinkel

BATAVIA

Telescoopladder Professional

- › Ingebouwde hoekindicator: groen = veilig (65°-75°), rood = bijstellen
- › Uniek intrekmechanisme met luchtbuffer voor gecontroleerd inschuiven
- › Antislip treden voor veilige werkhouding

Deze ingeklapte telescoopladder is zeer compact op te ruimen en eenvoudig te vervoeren in bijvoorbeeld de kofferbak van de auto. De ladders zijn uit te schuiven en te gebruiken tot diverse lengtes.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/ladder

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Zaken & Transacties

CURSUS DAYTRADEN GROEPS-CURSUS 675-

Ze persoon half geld en meer

- ✓ Vaste methode
- ✓ Beproefd systeem
- ✓ Handelen met structuur
- ✓ Onze robot voert het uit

Cursusdata vd Valk Breukelen: vrijdag 12 juni en 26 juni incl. koffie, broodjes en lopend buffet. Gratis parkeren
Aanmelden: 010 519 21 15 of robwessels.nl

Originele reacties cursisten

Stap voor stap

Tijdens de zes weken ochtendsessies na de cursusdag wordt stap voor stap uitgelegd hoe je de handel zelf in de praktijk kunt toepassen. Dat maakt het leerzaam, duidelijk en direct bruikbaar.

Scherp & Slim

Zakelijk, to the point, creatief, humoristisch en smart, zo zou ik jullie cursus willen beschrijven.

Geld Groeit

Duidelijk verhaal, eenvoudig te leren. Als je je aan het plan houdt is dit volgens mij een van de meest zekere methodes om succesvol geld te vermeerderen.

[WWW.ROBWESSELS.NL](https://www.robwessels.nl) 010 519 21 15

Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden

EU-SANCTIES

EU neemt vergaande maatregelen tegen Kirgizië

De export van EU-landen naar Kirgizië is fors toegenomen. Volgens de EU worden via die route de sancties tegen Rusland omzeild.

Veerle Schyns en Bobby Uilen
AMSTERDAM

Om te voorkomen dat de sancties tegen Rusland omzeild kunnen worden, heeft de Europese Commissie afgelopen vrijdag voor het eerst directe sancties afgekondigd tegen een ander land: Kirgizië. Het Centraal-Aziatische land staat al langer bekend als doorvoerhaven naar Rusland. Sinds het begin van de oorlog in Oekraïne in februari 2022 is de export van goederen naar Kirgizië vanuit landen over de hele wereld gestegen, net als de export van Kirgizië naar Rusland.

Na een analyse van handelsgegevens besloot de EU het „anti-omzeilingsinstrument” in te zetten. De Commissie kan daarmee sancties op landniveau opleggen aan een derde land, als blijkt dat via dat land sancties tegen een andere staat – hier Rusland – worden omzeild.

Het instrument is al in 2023 geïntroduceerd, bij de presentatie van het elfde sanctiepakket tegen Rusland. Maar pas nu, negen sanctiepakketten later en ruim vier jaar na de grootschalige Russische invasie van Oekraïne, wordt het ingezet. Het besluit van de EU komt voor de Kirgizische politicoloog Shairbek Dzhuraev „niet uit de lucht vallen”, schrijft hij per email aan NRC. „Het volgt op een reeks maatregelen vanuit Brussel tegen specifieke personen en banken, en een bezoek van de EU-gezant voor sancties aan

onze hoofdstad Bishkek.”

Met de ingang van het nieuwe sanctiepakket mogen bepaalde producten helemaal niet meer geëxporteerd worden vanuit EU-landen naar Kirgizië, dat zeven miljoen inwoners heeft. Op de zwarte lijst staan computergestuurde machines die gebruikt kunnen worden voor precieze metaalbewerking, radioapparatuur en andere machines die informatie uit audio-opnames en beelden verwerken.

Deze technologieën worden veelvuldig toegepast in de defensie-industrie, bijvoorbeeld bij de productie van drones. Volgens de

EU is het risico groot dat deze apparatuur uit EU-landen via Kirgizië in Rusland terecht komt en daar bijdraagt aan de productie van wapens voor de oorlog in Oekraïne.

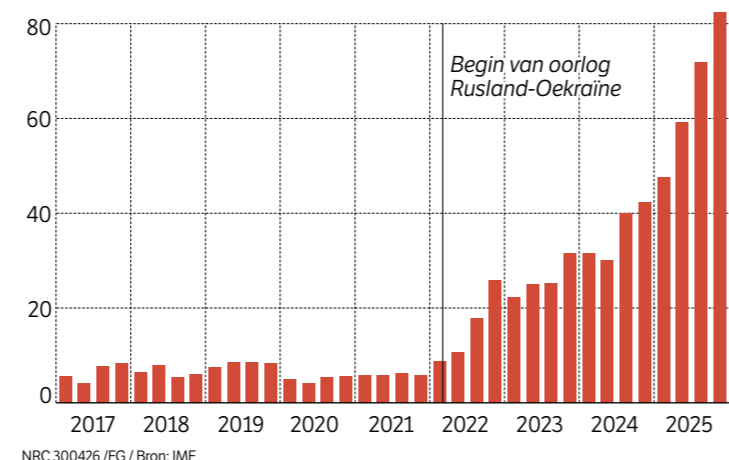
Dure auto's, juwelen en chips

Volgens politicoloog Dzhuraev, die voorzitter is van onderzoeksinstituut Crossroads Central Asia, bevestigen de handelsstatistieken de karakterisering van Kirgizië als doorvoerland. „Opvallend dat noch Bishkek, noch Moskou die handelsstromen ontkent”, voegt hij toe.

Maar hij wil wel enkele kanttekeningen plaatsen. Zo is Kirgizië niet

Export sterk gestegen sinds de inval in Oekraïne

Exportwaarde van goederen per kwartaal van Nederland naar Kirgizië, in miljoenen dollars

NRC 300426 / FG / Bron: IMF

het enige land dat actieve handelsbetrekkingen met Rusland onderhoudt, maar is het volgens hemsimpelweg haalbaarder om sancties tegen Kirgizië af te kondigen dan tegen China of Turkije. Vanuit dat laatste land wordt het gros van de Europese militaire goederen richting Rusland vervoerd. Kirgizië „is kleiner”, optreden tegen het land „ligt politiek minder gevoelig” en „het risico op vergeldingsmaatregelen is beperkt”, aldus Dzhuraev. Hij wijst ook op de „beperkte regelgevende capaciteit” om de snelgroeiende handelsstromen in de gaten te houden. „Een groot deel van de handel wordt gedreven door particulieren die opereren in een grijsgebied.”

De Europese Commissie gaat in haar argumentatie niet in op de rol van andere (doorvoer)landen die nu niet worden aangepakt, of op geopolitieke gevoeligheden, maar beperkt zich vooral tot het citeren van handelsdata. In de eerste tien maanden van 2025 importeerde Kirgizië bijna acht keer zoveel hoogwaardige technologische goederen waarvoor sancties gelden vanuit Europese landen als begin 2022, zo becijferde de EU. Ook lag in deze periode de export van deze producten van Kirgizië naar Rusland 1.200 procent hoger dan daarvoor.

Ook vanuit Nederland is de uitvoer van producten naar Kirgizië fors toegenomen. Waar de waarde van de export in 2020 en 2021 nog respectievelijk 17 en 20 miljoen euro bedroeg, steeg dat bedrag in

De Russische president Vladimir Poetin (rechts) begroet de Kirgizische president Sadyr Zjaparov tijdens hun ontmoeting in het Kremlin op 23 april. FOTO MAXIM SHIPENKOV/EPA

de jaren erna exponentieel: van 54 miljoen euro in 2022 naar 223 miljoen in 2025. Ook naar andere bekende doorvoerlanden als Armenië en Kazachstan is de Nederlandse export minstens verdubbeld. Het helpt dat die landen net als Kirgizië en Rusland lid zijn van de Euraziatische Economische Unie, een douane-unie waarbinnen producten zonder controles de grenzen kunnen passeren.

Wat voor goederen Nederland precies naar Kirgizië exporteert, is

niet bekend. Uit onderzoek van statistiebureau CBS en de Rijksuniversiteit Groningen van 2024 bleek wel dat de exportgroei van goederen op de sanctielijst tussen begin 2022 en eind 2023 groter was dan die van overige goederen. Onder goederen op de sanctielijst vallen bijvoorbeeld dure auto's, bepaalde grondstoffen en juwelen, maar ook chips en bepaalde elektrische apparaten of onderdelen daarvan.

De reactie van de Kirgizische overheid op de aangekondigde

sancties noemt politicoloog Dzhuraev „eerder verantwoordigd dan verzoenend”. Bishkek vindt dat het oneerlijk wordt behandeld en spreekt van een politiek gemotiveerde actie in plaats van maatregelen op basis van bewijzen. „Tegelelijkertijd reisde president Sadyr Japarov op de dag dat de maatregelen werden aangekondigd naar Moskou voor een ontmoeting met Vladimir Poetin, een signaal dat waarschijnlijk betekenisvoller is dan diplomatieke taal”, zegt Dzhuraev.

Dzhuraev verwacht niet dat de Europese exportbeperkingen direct tot economische problemen zullen leiden in het Centraal-Aziatische land. Maar, zegt hij, „het groeiende aantal financiële instellingen op de sanctielijst tast de toegang van Kirgizië tot internationale betalingssystemen aan, met gevolgen voor overboekingen, handelsfinanciering en grensoverschrijdende transacties”. Cryptotransacties worden dus in Kirgizië steeds populairder.

Economische druk

Daarbij komt nog de reputatieschade, zegt Dzhuraev. „Europese exporteurs zullen transacties met Kirgizische partners voorzichtiger behandelen. De recente economische groei van Kirgizië is deels gekoppeld aan dit handelsmodel, en het zal steeds moeilijker worden om dit in stand te houden.”

Toch verwacht de politicoloog niet dat de maatregelen en de daaruit voortvloeiende economische druk Bishkek ertoe zullen aanzetten strenger in te grijpen in de export naar Rusland. Daarvoor zijn haalbare economische alternatieven nodig die er volgens Dzhuraev momenteel niet zijn, onder meer door de vergaande economische integratie van de twee landen en de afhankelijkheid van geldstromen van Kirgizische arbeidsmigranten in Rusland. „Het is onwaarschijnlijk dat de maatregelen van de EU op zichzelf een structurele gedragsverandering teweeg zullen brengen.”

Advertentie

nrc webwinkel >

Vier het voorjaar met de mooiste aanbiedingen

FDB MÖBLER
M1 tuinstoel

Adviesprijs fabrikant 429,-
299,-

- > Klassiek en traditioneel Scandinavisch design
- > Gemaakt van FSC-gecertificeerd en geolied teakhout
- > Ontworpen door Thomas E. Alken

FDB MÖBLER
M20 tuinstoel

In de kleuren: ● ●

Adviesprijs fabrikant 429,-
299,-

- > Weerbestendig en sneldrogend
- > Robuust én stapelbaar design
- > Modern comfort voor elke buitenruimte

FATBOY
Bolleke mini set

3 stuks in de kleuren: ● ● ●

Adviesprijs fabrikant 139,-
109,-

- > Slim design met ophanglus
- > Draadloos en geschikt voor buiten
- > Tot 24 uur sfeerlicht en 3 lichtstanden

WELTEVREE
Stringlight

Adviesprijs fabrikant 379,-
299,-

- > Prachtig, kleurrijk verlichtingssnoer van 12 meter
- > Kan het gehele jaar buiten blijven (IP44)
- > Ontworpen door Floris Schoonderbeek

LAFUMA
Evolution Becomfort ligstoel

Adviesprijs fabrikant 399,95
319,95

- > Ontspan het lichaam door optimale gewichtsverdeling
- > Meerdere verstelbare standen
- > Inclusief ademend en waterafstotend kussen

Bekijk alle aanbiedingen online > nrcwebwinkel.nl/voorjaar

Advertentie

nrc webwinkel >

Vier het voorjaar met de mooiste tuinbeelden

ARS MUNDI
Tuinstecker kat

89,-
40 x 11 cm

Hoogte incl. stang 120 cm

ARS MUNDI
Tuinbeeld koolmees

set van 3

89,-
7 x 10 x 4 cm

ARS MUNDI
Tuinbeeld vogels op tak

brons

299,-
27 x 18 x 17 cm

ARS MUNDI
Tuinstekers vogels

set van 3

129,-
7 x 4,5 x 12 cm

Hoogte stang 40-42 cm

ARS MUNDI
Tuinbeeld zwaluwkoppel

79,-
18 x 14 x 6 cm

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/tuinbeelden

SOCIAAL PROTEST TURKIJE

Hongerstaking mijnwerkers voorbij

Na een protestmars gingen mijnwerkers in Ankara in hongerstaking. Dinsdag werd die beëindigd, nadat hun eisen grotendeels zijn ingewilligd.

Suzan Yücel

ISTANBUL

Aan een opzienbarende protest van mijnwerkers in de Turkse hoofdstad Ankara is een einde gekomen. Mijnwerkers van het bedrijf Doruk Madencilik beëindigden dinsdagavond hun hongerstaking, nadat hun eisen grotendeels waren ingewilligd. Na gesprekken met drie verschillende ministeries en andere instanties bereikten zij een akkoord met de overheid.

Ruim twee weken geleden legde een groep van ongeveer 110 mijnwerkers het werk neer. Ze begonnen een protestmars naar Ankara om daar betere arbeidsomstandigheden en de uitbetaling van achterstallige lonen te eisen. In acht dagen legden ze zo'n 180 kilometer af.

In Ankara gingen de mijnwerkers in hongerstaking. Beelden van mannen met gele helmen en ontblote bovenlichamen verspreiden zich via sociale media snel. Mijnwerkers gelden in Turkije als symbool van de hardwerkende arbeider.

Mijnwerkers in hongerstaking liggen maandag in de Turkse hoofdstad Ankara op de grond nadat de politie ze heeft belet om naar het ministerie van Energie te gaan. FOTO EFKAN AKYUZ / REUTERS

der. In een periode van economische malaise en groeiende onvrede onder de bevolking kreeg hun protest een bredere weerklank.

Spanningen met autoriteiten op
Volgens de afspraken van dinsdag worden de achterstallige salarissen, ontslagvergoedingen en andere openstaande rekeningen binnen vijftien dagen uitbetaald, onder toezicht van de ministeries van Binnenlandse Zaken en Arbeid.

Dit geldt niet alleen voor de 110 mijnwerkers die in staking waren, maar voor alle werknemers die nog geld tegoed hebben, in totaal zo'n zevenhonderd mensen.

Tijdens het protest liepen de spanningen met de autoriteiten op. Twee vakbondsleiders werden maandag meegenomen voor verhoor, al kwamen ze dezelfde dag vrij. De mijnwerkers hadden duidelijk gemaakt dat ze niet verder wilden praten zolang zij vastzaten. Toen het nieuws van hun vrijlating

bekend werd, barstte bij de demonstranten het feest los. Op beelden is te zien hoe een vakbondsleider die het protest organiseerde door mijnwerkers in de lucht wordt gooid.

De demonstranten eisten ook dat de mijn genationaliseerd zou worden, maar over het eigendom daarvan zijn geen veranderingen aangekondigd. Die blijft in handen van Doruk Madencilik, een dochterbedrijf van Yildizlar SSS Holding. Vakbondsleider Basaran Aksu verklaarde herhaaldelijk dat dergelijke grote holdings onder de Turkse president Recep Tayyip Erdogan zoveel macht hebben gekregen dat zij hun werknemers kunnen uitbuiten. Hij noemde het conflict rond de mijnwerkers onderdeel van een bredere klassenstrijd.

De woorden vonden weerklank bij sommige Turken, die zich bij de mijnwerkers voegden om hun steun te betuigen. Toen mijnwerkers twee keer probeerden om met de minister van Energie te spreken, hield de oproep politie hen en hun sympathisanten tegen. Agenten dreven de menigte uit met pepperspray.

De regering van Erdogan heeft te maken met tegenvallende peilingen en een aanhoudende economische crisis. Voor de Turkse regering was het daarom van belang het conflict met de mijnwerkers snel te bezweren. Met het akkoord lijkt dat voorlopig gelukt.

REPORTAGE HOGER BEROEP

De juridische strijd rondom Britse campagnegroep Palestine Action

In het VK is Palestine Action verboden, maar dat is volgens de rechter onrechtmatig. Deze week dient een hoger beroep.

Anemarie Kas

LONDEN

Haar kleinzoon van 10 jaar is trots en bazuïnt het graag rond, vertelt Wendy Andrews. „Mijn oma is een terrorist!“ Vorig jaar op 4 oktober werd Andrews (70) gearresteerd door de politie, omdat ze een bord omhooghield met de tekst: „Ik ben tegen genocide. Ik steun Palestine Action.“ Tegelijk met haar werden die dag op Trafalgar Square in Londen meer dan vijfhonderd anderen gearresteerd, die borden met precies dezelfde tekst vasthielden. Ze worden verdacht van terrorisme.

De achtergrond hiervan: de Britse Labourregering besloot in juli vorig jaar om de campagnegroep Palestine Action, die vooral actie voert tegen bedrijven die zaken doen met het Israëlische leger, te verbieden en als terroristische groepering te definiëren. Lidmaatschap van of steun aan de organisatie werd daarmee strafbaar. Er staat maximaal veertien jaar celstraf op.

Het verbod was meteen omstreeden en één van de oprichters van Palestine Action, Huda Ammori, begon een rechtszaak tegen de staat. En dus staat Andrews deze dinsdag voor de rechtbank om haar steun te betuigen. Ze heeft een iets ander protestbord bij zich: „Deze oma is nog steeds tegen genocide!“ Ze vindt dat de regering van het VK te weinig heeft gedaan tegen het geweld van de Israëlische regering in de Gazastrook. „We hebben die genocide laten gebeuren. Reden twee is dat ik tegen striktere regels voor protesten ben.“

Binnen, in het imposante historische gebouw van de Royal Courts of Justice, is het hoger beroep van de Britse minister van Binnenlandse Zaken Shabana Mahmood (Labour) bezig. De minister tekende beroep aan tegen de uitspraak van lagere rechters in februari dat het verbod van Palestine Action onrechtmatig en disproportioneel is. De rechten op vrijheid van meningsuiting en op vrijheid van demonstratie komen er volgens die rechters te veel mee in het gedrang.

In zaal vier buigen twee groepen advocaten zich over de kwestie, tegenover vijf rechters van het Court of Appeal op een hoog podium. Volgens de advocaat van de staat James Eadie „is het onbetwist dat Palestine Action voldoet aan de wettelijke drempel van een organisatie die zich bezighoudt met terrorisme“. „Het beeld dat deze organisatie alleen vreedzaam protes-

Aanhangers van Palestine Action dinsdag tijdens een protest nabij het Royal Court of Justice in Londen. FOTO'S KIN CHEUNG / AP

teert, klopt niet.“ Het „afknijpen van publieke steun“ kan volgens hem een positief effect hebben, ook al raakt dat „de belangen van een onschuldige groep die alleen vreedzaam protesteert“.

Inderdaad zijn de acties van Palestine Action niet altijd gewelddoos. Concrete aanleiding voor het verbod vorig jaar was een sabotageactie bij een luchtmachtbasis, waarbij activisten inbraken bij de basis en rode verf in de motoren van twee militaire vliegtuigen spoen. En in 2024 vielen Palestine Action-activisten vlakbij Bristol een fabriek van de Israëlische wapenproducent Elbit Systems aan. Ze gingen tekeer met hamers, koevoeten en rode verf. Maar is dit terrorisme, vergelijkbaar met terreurdaden van bijvoorbeeld het jihadistische Boko Haram of de Islamitische Staat? Dit soort geweld kan ook onder het gewone strafrecht terecht worden, redeneren de advocaten van Huda Ammori, zodat

het recht op demonstratie van anderen niet geschaad wordt. Van „degenen die volkomen legaal en vreedzaam protestborden ophouden“, zei Ammori's advocaat Raza Husain. „Het doel van terrorisme is om mensen pijn te doen. Dat is het tegenovergestelde van wat Palestine Action wil, zegt mijn cliënt.“

De politie heeft het moeilijk met de handhaving van het verbod

ties verricht van burgers die hun steun uitspreken voor Palestine Action. In totaal ligt het aantal arrestaties al boven de 3.300.

Open brief

Deze week kwam Defend Our Juries met een open brief aan de rechters, die honderden schrijvers, kunstenaars en wetenschappers ondertekenden. Hun boodschap? Weer die twee zinnen: „Wij zijn tegen genocide. We steunen Palestine Action.“ Het idee is om de politie uit te dagen ook al deze ondertekenaars op te sporen en te arresteren, iets wat waarschijnlijk niet zal gebeuren. De politie heeft het moeilijk met de handhaving van het verbod: na de eerste uitspraak dat het verbod onrechtmatig was, kondigde de Londense politie aan dat ze geen arrestaties meer zouden verrichten. Daar kwamen ze later weer van terug.

Voor de rechtbank zegt Wendy Andrews dat ze het treurig vindt

dat er vooral politieke bedoelingen achter het verbod zitten. Regeeringspartij Labour voelt volgens haar druk om daadkrachtig over te komen: „Het is een teken van zwakte. Ze hebben het gevoel dat ze naar rechts moeten opschuiven, omdat Reform het zo goed doet.“ Reform UK is de radicaal-rechtse partij van Nigel Farage. Het recht op protest werd ook onder de Conservatieve Partij al ingeperkt, tot zorg van mensenrechtenorganisaties. Labour voegt daar nu „misbruik van terrorismewetgeving aan toe“, schrijft Human Rights Watch in een recent onderzoek naar het inperken van demonstratierecht in het VK.

Andrews' zaak is in afwachting van de rechtszaak opgeschort tot in elk geval eind juli. Ze denkt niet dat de rechters het verbod over-eind zullen laten. „En anders ga ik toch de cel in? Ik ben gepensioneerd, ze kunnen me mijn baan niet afpakken.“

Advertentie

nrcwebwinkel

Van 34,99 voor **29,99**

TIJDLIJN VAN DE WETENSCHAP

Het volledige verhaal van de menselijke vooruitgang in beeld

- Uiterst overzichtelijk boek met meer dan 500 afbeeldingen, verhelderende teksten en thematische pagina's
- Opvolger van de populaire *Tijdljn van de geschiedenis* en *Tijdljn van de Tweede Wereldoorlog*
- Samengesteld door een internationaal team van gezaghebbende historici en wetenschappers

De geschiedenis van de mensheid wordt gedreven door wetenschappelijke inzichten. Van onze verre voorouders die met werktuigen leerden omgaan tot de moderne doorbraken die de wereld hebben gevormd waarin we vandaag de dag leven. Denk aan de revolutionaire inzichten van Isaac Newton en Marie Curie en het baanbrekende werk van 's werelds eerste theoretische natuurkundige Christiaan Huygens en priester-astronoom Georges Lemaitre.

Met prachtige illustraties en heldere uitleg legt *Tijdljn van de wetenschap* de geschiedenis van de wereldwijde wetenschap uit en duikt het stap voor stap in het verhaal van wetenschappelijke ideeën, praktijken en vooruitgang.

Lannoo

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/tijdljn

NECROLOGIE MARTIJN VAN DER VORM

Martijn van der Vorm was filantroop en investeerder

Als topman van HAL investeerde Van der Vorm miljoenen in Rotterdam.

Meike Wijers

AMSTERDAM

De Rotterdamse ondernemer en weldoener Martijn van der Vorm is op 67-jarige leeftijd overleden. Dat maakt investeringsmaatschappij HAL bekend. Hij werd wel de 'suikerroom van Rotterdam' genoemd.

In een verklaring laten leden en oud-leden van de Raad van Commissarissen en de Raad van Bestuur weten „stil, heel erg stil” te zijn door het overlijden van Van der Vorm. „Met zijn ondernemende en creatieve geest, leiderschap en oog voor detail, maar ook altijd voor de mens achter de getallen, heeft hij een opmerkelijke en lange termijn bijdrage geleverd aan het succes van HAL, onze bedrijven en alle collega's”, zo is te lezen op de website van de investeringsmaatschappij.

Van der Vorm was 21 jaar voorzitter van de raad van bestuur van HAL. Tot mei 2025 was hij voorzitter van de raad van commissarissen. De mysterieuze miljardair

leidde een teruggetrokken bestaan in Monaco en ging publiciteit uit de weg.

De familie Van der Vorm verdiende een fortuin met de rederij Holland-Amerika Lijn (HAL). Die werd in 1989 verkocht aan de Amerikaanse cruiseschepgigant Carnival. Met de 1,2 miljard gulden die dat opleverde, begon de familie een investeringsmaatschappij.

Martijn van der Vorm stond twintig jaar aan het roer van het familiebedrijf. Een deel van de verdiende miljarden deelde de familie uit via filantropische stichtingen. Met de tientallen miljoenen uit de stichting Droom en Daad werden projecten in Rotterdam gerealiseerd zoals het Depot van Boijmans, museum Fenix en het onlangs heropende Nederlands Fotomuseum. Daarnaast werden de schulden van duizenden Rotterdamse gezinnen afgelost.

Het verhaal heeft ook een schaduwkant. De familie Van der Vorm ontwijkt op grote schaal de belastingen, onder meer via brievenbusfirma's. In 2023 deed NRC onderzoek naar de belastingconstructies, die vragen oproep over hoe wenselijk het is dat ook Rotterdam deels afhankelijk werd van filantropische giften uit een vermogen waarmee belasting werd ontweken.

INTERVIEW CODY HOCHSTENBACH EN JENS VAN 'T KLOOSTER
ONDERZOEKERS

'Funderingsherstel uit overwaarde huizen betalen'

Volgens universitair onderzoekers Cody Hochstenbach en Jens van 't Klooster hebben huiseigenaren meer dan genoeg overwaarde om funderingsschade zelf te betalen. Een subsidiepot is volgens hen niet doelmatig en zelfs onrechtvaardig.

Sjoerd Klumpenaar

AMSTERDAM

Tot 2050 krijgen naar schatting eigenaren van 425.000 huizen te maken met funderingsproblemen. Bij woningen op houten palen komt door dalend grondwater, gevolg van klimaatverandering en grondwaterbeleid, de fundering droog te liggen en kan paalrot ontstaan. Ook door bodemdaling komen in sommige delen van het land huizen scheef te staan. Herstel van een fundering is vaak kostbaar; als het nog moet gebeuren, drukt dat de waarde van woningen.

Onder meer de Raad voor Leefomgeving en Infrastructuur (Rli) en de Autoriteit Financiële Markten waarschuwden al voor hoge kosten bij funderingsherstel. Herstelwerk aan de honderdduizenden woningen die er tot midden deze eeuw mee te maken krijgen kan flink in de papieren lopen; voor de ernstigste gevallen kunnen de kosten meer dan een ton bedragen.

De vraag is: wie moet dat betalen? Een 'funderingscoalitie' van onder meer Vereniging Eigen Huis, banken, verzekeraars, bouw- en woningcorporatiekoopt Aedes stelt in een pamflet dat de problematiek een „nationale aanpak” vereist. Ze ziet een publiek schadefonds voor zich dat tien tot twaalf jaar lang jaarlijks een miljard euro aan het herstel moet kunnen besteden.

„Dat komt neer op 12 miljard euro belastinggeld om huiseigenaren dan wel hypotheekverstrekkers en verzekeraars te compenseren voor het waardeverlies van hun vastgoed. Op die manier miljarden weggeven aan huiseigenaren is niet doelmatig en zelfs onrechtvaardig, concluderen politiek econoom Jens van 't Klooster en stadsgeograaf Cody Hochstenbach, beiden verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

De onderzoekers, die erover publiceren in economenblad ESB, stellen dat bij een algemeen subsidiepot „de schrijnende gevallen als uitgangspunt gaan gelden”, terwijl er bij velen op korte termijn maar weinig aan de hand is. Hochstenbach: „Er wordt uitgegaan van 425.000 Nederlandse koopwoningen waarbij mogelijk funderingsschade is. Die is echt niet overal zo groot dat herstel een ton of meer kost.”

Bovendien: waarom moeten alle Nederlandse belastingbetalers dit geld opbrengen, dus ook huurders, woningzoekenden en miljoenen huiseigenaren zonder funderingsproblemen? Zou het niet veel logischer zijn als huiseige-

naren, die volgens de onderzoekers financieel „al jaren de wind mee hebben”, eerst hun overwaarde aanspreken? Dat is de marktwaarde van een huis, gecorrigeerd voor de hypotheekschuld.

Jullie focussen je wel heel erg op particuliere koopwoningen, waarom is dat? Hochstenbach: „Daar hebben we om meerdere redenen voor gekozen. Ten eerste omdat zes op de tien woningen in Nederland koopwoningen zijn; het is gewoon de grootste groep in de woningvoorraad. Ten tweede omdat wij zien dat de belangen van huiseigenaren grote invloed hebben op het publieke debat rond wonen. Tot slot zien we dat de netto-overwaarde van particulieren verreweg de grootste is, in vergelijking met die van vastgoedeigenaren als woningcorporaties en beleggers.”

Jullie vinden dus dat huiseigenaren de rekening van de funderingsproblemen zelf moeten oppakken. Waarom? Hochstenbach: „Laten we van het ergste scenario uitgaan, waarbij de gevolgen van klimaatverandering erg groot zijn. Daarin worden de kosten van funderingsschade geraamd op maximaal 54 miljard euro. De geschatte netto-overwaarde op Nederlandse koopwoningen is bij elkaar 1.350 miljard euro. Uit ons onderzoek blijkt dat 87 procent van de huiseigenaren meer dan een ton overwaarde heeft, terwijl lang niet elke reparatie een ton hoeft te kosten. Kortom: veel huiseigenaren kunnen zelfs als het zoveel kost de funderingsschade prima uit hun overwaarde financieren, bijvoorbeeld door een lening of een extra hypotheek.”

Hoe moet dit met starters die nog geen overwaarde hebben opgebouwd, of mensen die hogere maandlasten niet kunnen dragen?

Van 't Klooster: „Er zijn inderdaad mensen voor wie dit speelt. Het belangrijkste punt dat wij willen maken, is dat die groep volgens ons onderzoek betrekkelijk klein is. Veel funderingsschade hoeft niet meteen morgen opgelost te worden, maar dat kan op langere termijn. Zolang je niet per direct hoeft te verhuizen of acute verzakkingsschade hebt, kun je daarmee gaan rekenen.

„Van alle huiseigenaren heeft 13 procent minder dan een ton overwaarde, en daar weer 7 procent van heeft een acute verhuiscens of niet genoeg overwaarde voor een reparatie. Het blijft werken met schattingen, maar zelfs als we er een factor twee of drie naast zetten, geldt dit voor enkele duizenden mensen. Die groep zou inderdaad ondersteund moeten worden.”

Funderingsherstel in Rotterdam. Onder: schade door paalrot in de wijk Kleiweg in Rotterdam. FOTO'S ROBIN UTRECHT EN PETER HILZ/ANP

Reactie Vereniging Eigen Huis

Voor veel mensen geldt: vermogen op papier is nog geen toegang tot geld

Vereniging Eigen Huis (VEH) noemt in een reactie op het onderzoek conclusie dat huiseigenaren funderingsschade zelf kunnen betalen uit overwaarde „misleidend”. Juist in oudere wijken, vaak met lagere inkomens en problemen als hoge energielasten, komt funderingsschade volgens de vereniging van woningbezitters het meest voor. „Bovendien is overwaarde lang niet altijd te benutten. Bij woningen met funderingsrisi-

co's zijn banken terughoudend, en spelen leeftijd en inkomen een grote rol. Voor veel mensen geldt daardoor: vermogen op papier, maar geen toegang tot geld.”

Het Verbond van Verzekeraars stelt in reactie op het onderzoek achter oprichting van een schadefonds te blijven staan. „Een woningeigenaar heeft immers zelf geen invloed op het grondwaterpeil op zijn eigen perceel.

Hoewel het grondwaterpeil vaak niet de enige factor is waardoor schade aan de fundering ontstaat, is het wel een van de hoofdoorzaken. Doordat dit gevolg is van beleidskeuzes, zou de overheid de woningeigenaar gedeeltelijk schadeloos moeten stellen. Of een eigenwoningbezitter wel of geen middelen of leencapaciteit heeft, is daarbij niet relevant. Het gaat niet om subsidies omdat betrokkenen geen mogelijkheden hebben;

het gaat erom dat de overheid (mede)veroorzaker is van de schade.”

Tegelijk zijn kopers jarenlang onvoldoende geïnformeerd over de langetermijnrisico's bij funderingen, voegt Eigen Huis toe. „Het is daarom onjuist funderingsschade te reduceren tot een puur privéprobleem van huiseigenaren. Waar schade mede het gevolg is van collectieve keuzes, hoort ook collectieve verantwoordelijkheid.”

Dus wie het niet kan betalen, zou geholpen moeten worden door de overheid. Hoe ziet dat er in de praktijk uit?

Van 't Klooster: „Er zou een nieuw soort voordelige lening bedacht kunnen worden, het hoeft geen directe subsidie te zijn. Dat krediet kan dan over een langere tijd worden terugbetaald, en als iemand écht in de problemen komt uiteindelijk worden afgeschreven. Ongeacht van wat je als overheid kiest, een gulle en algemene subsidieregeling van 12 miljard zoals die nu wordt voorgesteld, is volgens ons niet doelmatig.”

In sommige gevallen is overheidsbeleid rondom het grondwaterpeil juist een veroorzaker van funderingsschade. Moet de overheid daar niet voor vergoeden?

Hochstenbach: „Dit maakt natuurlijk niet zoveel uit voor ons punt. Er wordt met een algemeen subsidiefonds op nieuw geld overgeheveld naar individuele huizenbezitters. Dat zou beter te verdedigen zijn als er geen woonbeleid zou zijn waarbij woningbezit volop gestimuleerd wordt, maar dat is er nou eenmaal wel. De overheid stimuleert kopen van een huis en vermogensopbouw via huiseigenaren nog altijd flink. Bijvoorbeeld via de hypotheekrenteaftrek.”

Van 't Klooster: „Dit onderzoeksproject heeft als bottomline dat klimaatverandering de komende decennia behoorlijke gevolgen heeft voor de samenleving als we op hetzelfde pad blijven doorgaan. Dat gaan we terugzien in de waarde van onze woningen. Misschien dat we als samenleving, nu er ook financiële gevolgen bij komen kijken, wat minder kortzichtig naar klimaatverandering gaan kijken.”

Advertentie

ROBECO
The Investment Engineers

Robeco Institutional Solutions Fund, SICAV-RAIF (RCS Luxemburg B 205 487)
Robeco (LU) Funds III, SICAV (RCS Luxemburg B 40 490)
Robeco All Strategies Funds, SICAV (RCS Luxemburg B 124 048)
Robeco Capital Growth Funds, SICAV (RCS Luxemburg B 58 959)
Vennootschappen naar Luxemburgs recht.
Statutaire zetel: 6 route de Trèves, L-2633 Senningerberg, Luxemburg
(Gezamenlijk de "Vennootschappen" en afzonderlijk de "Vennootschap")

Jaarlijkse Algemene Vergaderingen van Aandeelhouders

te houden in Luxemburg op 28 mei 2026 om 12.30 uur voor Robeco Institutional Solutions Fund, om 13.00 uur voor Robeco (LU) Funds III, om 14.00 uur voor Robeco All Strategies Funds en om 15.00 uur voor Robeco Capital Growth Funds.

Agenda voor iedere Vennootschap

1. Bespreking van het directieverslag van de Vennootschap en het rapport van de goedgekeurde wettelijke accountant voor het boekjaar 2025
2. Bespreking en goedkeuring van de gecontroleerde jaarrekening over het boekjaar 2025
3. Bespreking en goedkeuring van de resultaatbestemming van de verschillende subfondsen over het boekjaar 2025
4. Decharge van de directie voor hun uitgevoerde taken gedurende het boekjaar 2025
5. Bevestiging van het aftreden van een lid van de directie van de Vennootschap
6. I. Statutaire benoeming van een nieuw lid van de directie van de Vennootschap
II. Bevestiging van de benoemingstermijn van de leden van de directie van de Vennootschap
7. Herbenoeming van de onafhankelijke accountant van de Vennootschap
8. Overige zaken en afsluiting

De jaarrekening over het jaar 2025 van iedere Vennootschap is beschikbaar ten kantore van de Vennootschap en op www.robeco.com/riam. Het quorum en de meerderheidsvereisten worden vastgesteld overeenkomstig de uitstaande aandelen op 23 mei 2026 om middernacht (de "Vaststellingsdatum") en het stemrecht van de aandeelhouders wordt bepaald op basis van het aantal aandelen dat wordt gehouden op de Vaststellingsdatum.

Voor de besluiten over deze agendapunten is geen quorum vereist en de besluiten worden aangenomen bij een meerderheid van de uitgebrachte stemmen. Aandeelhouders kunnen in persoon of via een schriftelijk gevolmachtigde stemmen. Een aandeelhouder die de respectieve vergaderingen wenst bij te wonen en/of tijdens deze vergaderingen wenst te stemmen, dient de respectieve Vennootschap uiterlijk op 25 mei 2026 hiervan op de hoogte te brengen per e-mail (Luxembourg.Company.Secretarial@jpmorgan.com) en vervolgens per gewone post ter attentie van Company Secretarial, J.P. Morgan SE, 6H route de Trèves, L-2633 Senningerberg, Luxemburg. Een aandeelhouder die niet in staat is de vergadering bij te wonen, kan een gevolmachtigde aanwijzen om namens hem de vergadering bij te wonen en een stem uit te brengen. Deze stemmen zijn alleen geldig indien uiterlijk op 25 mei 2026 om 9.00 uur CET een machtigingsformulier is gedeponneerd bij het bovengenoemde kantoor van J.P. Morgan SE.

De Directie

Luxemburg, 30 april 2026

Detachering • Recruitment • Tech Solutions

Werk dat je verder brengt

Focus op wat jouw carrière vooruithelpt

Production Manager

Bedrijf
Sonneborn is een internationale producent in de chemische proces-industrie, gespecialiseerd in hoogwaardige toepassingen voor pharma, personal care en industrie, met een sterke focus op veiligheid, GMP-richtlijnen en operational excellence.

Functie
Als Production Manager bij Sonneborn stuur je een team van 55 medewerkers aan en optimaliseer je de productie binnen een 24/7 Seveso-omgeving, waarbij veiligheid, kwaliteit en compliance centraal staan.

Locatie: Amsterdam / **Ervaring:** +10 jaar / **Sector:** Chemicals / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Toon Nieuwenhuizen, +31 6 115 978 14

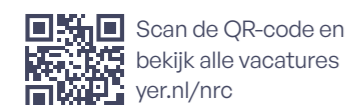
Arbeidsrecht Advocaat/Jurist

Bedrijf
Sijben & Partners is een toegankelijk en modern advocatenkantoor met een warme, informele sfeer, dat met een compact team van specialisten hoogwaardige juridische diensten levert in diverse rechtsgebieden.

Functie
Ben jij de no-nonsense arbeidsrechtsspecialist die scherp adviseert, proactief schakelt en graag samenwerkt? Dan is Sijben & Partners op zoek naar jou. In deze rol adviseer en begeleid je cliënten in complexe arbeidsrechtelijke dossiers, procedeer je waar nodig en bied je strategische oplossingen.

Locatie: Heerlen / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Legal / **Opleiding:** Wo Master / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Faye Fartoux, +31 6 516 015 13

YER. Mensgericht. Ambitieuw. Deskundig.

Teamleider Packing

Bedrijf
Riedel, opgericht in 1879, is uitgegroeid tot een toonaangevende producent van fruitdranken in Nederland. Het bedrijf is bekend van merken als Appelsientje, CoolBest, DubbelFriss, Healthy People, Extran en Taksi. Met dit sterke merkenportfolio is Riedel marktleider in Nederland.

Functie
Als Teamleider Packing ben je in een 3-ploegendienst verantwoordelijk voor het aansturen van jouw ploeg met circa 20 operators, het bewaken van de productiecontinuïteit en efficiëntie, en het coachen en ontwikkelen van je team.

Locatie: Ede / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Food Production / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Marcel Sparreboom, +31 6 293 882 96

Finance Administration Manager

Bedrijf
Oakey Holding is een grote internationale joint venture binnen de ArcelorMittal Nippon Steel groep, een van 's werelds meest toonaangevende spelers in de staal en industriesector.

Functie
Ben jij een finance professional die stevig in de inhoud staat én uitstekend zelfstandig kan opereren binnen een internationale omgeving? Je hebt een sterk financieel-fiscaal fundament en beweegt je soepel tussen operationele accountingtaken en strategische rapportage- en governance-verantwoordelijkheden. Eigenaarschap is essentieel in deze functie.

Locatie: Rotterdam / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Construction / **Opleiding:** Hbo/wo / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Faye Fartoux, +31 6 516 015 13

BEN TIGGELAAR MOOI WERK

Ben Tiggelaar schrijft wekelijks over leiderschap, werk en management.

‘Is dit nog steeds een veel gehanteerde vuistregel?’, staat in de kantlijn van het manuscript. Ik ben een boek aan het updaten. *Dromen, durven, doen*, uit 2005. Sommige ideeën en voorbeelden zijn wat gedateerd. De uitgever vraagt of dat ook geldt voor de verhouding tussen bewust en onbewust gedrag. Het boek noemt als vuistregel: 5 procent bewust, 95 procent onbewust. Een populair idee 21 jaar geleden, maar klopt het nog? Het antwoord maakt uit, want bewust gepland gedrag veranderen vergt andere ingrepen dan onbewust, automatisch gedrag.

Nieuw onderzoek: 65 en 88 procent
Ik heb mazzel. Kort geleden hebben bekende gedragsonderzoekers, onder wie Amanda Rebar en Benjamin Gardner, een studie gepubliceerd die precies draait om mijn vraag: hoeveel van wat we doen op een dag is onbewust, automatisch gewoontegedrag?

Hoe pakten ze dat aan? De onderzoekers stuurden 105 deelnemers een week lang, zes keer per dag een oproep via de telefoon om vragen te beantwoorden over hun activiteiten van dat moment.

De onderzoekers wilden niet alleen weten in hoeverre dat actuele gedrag automatisch en onbewust werd uitgevoerd (*habit execution*), maar ook in hoeverre het automatisch en onbewust gekozen was (*habit instigation*).

Je kunt er bijvoorbeeld bewust voor kiezen met het openbaar vervoer naar je werk te gaan, omdat je auto in de garage staat, en vervolgens volautomatisch de route naar de bushalte wandelen. Je kunt ook uit gewoonte met het openbaar vervoer. Maar omdat je vaste halte gesloten is door wegwerkzaamheden, moet je vandaag goed opletten tijdens je wandeling naar de bus.

Wat vonden Rebar en collega's? Van alle activiteiten waarbij de deelnemers werden onderbroken, bleek 65 procent onbewust gestart te zijn. De uitvoering van het gedrag verliep in 88 procent van de gevallen onbewust.

Onbewust, maar wél intentioneel
De onderzoekers deden nog iets meer. Ze vroegen de deelnemers ook in hoeverre het gerapporteerde gedrag aansloot op hun intenties. Daaruit bleek dat niet alleen bewuste handelingen, maar

ook de meeste automatische activiteiten in lijn waren met de bedoelingen van de deelnemers, namelijk 76 procent. Logisch, volgens de onderzoekers. Want voordat iets een gewoonte wordt, hebben we de bijbehorende keuzes en handelingen vaak al tientallen keren bewust doorlopen. Veel gewoontegedrag sluit dus aan bij wat we bewust willen.

De auteurs maken een paar belangrijke kanttekeningen. In hun onderzoek gaat het om brede gedragscategorieën, zoals sporten, werken, huis-houdelijke taken of eten. Wat we ons vaak niet realiseren, zeggen de onderzoekers, is dat je gedrag vaak in allerlei componenten kunt ontleden. Om bij het voorbeeld van het wandelen naar de bushalte te blijven: je kunt bewust de weg zoeken naar de halte, maar het bewaren van je evenwicht en de aansturing van onze spieren gebeurt onbewust.

■ Oude vuistregel klopt niet meer

Ook ontbreken in het onderzoek de talloze dagelijkse 'micro-gewoontes' zoals het indrukken van het lichtknopje wanneer je naar het toilet gaat. De 88 procent onbewuste uitvoering van gedrag noemen de onderzoekers daarom een „conservatieve schatting”.

Daarnaast is het voor deelnemers moeilijk om goed in te schatten of een handeling bewust of onbewust is gekozen. Wanneer je, zoals in dit onderzoek, wordt onderbroken tijdens een reeks handelingen en gevraagd wordt of je hebt geko-

zen voor dit gedrag, ben je geneigd om positief te antwoorden. Je herinnert je misschien niet dat je een bewuste keuze hebt gemaakt, maar leidt dit af uit je handelingen.

Wat zeggen hersenonderzoekers?
Het onderzoek van Rebar en collega's is één manier om de relatie tussen bewust en onbewust gedrag in kaart te brengen. Dezelfde vraag wordt ook bestudeerd door neurowetenschappers die mensen in scanners leggen en kijken wat er in hun hersenen gebeurt.

De actuele grote lijn in dit onderzoek: veel hersenactiviteit en veel gedrag laat zich niet netjes indelen als bewust of onbewust. Vaak werken bewuste en onbewuste processen nauw samen.

Een voorbeeld: veel bewegingen die we maken met ons lichaam worden weliswaar onbewust aangestuurd, maar wel bewust door ons waargenomen. Terwijl ik deze woorden tik, gaan mijn vingers automatisch over het toetsenbord. Maar ik weet wat ik typ en zie mijn vingers bewegen.

Wel kun je volgens neurowetenschappers stellen dat het overgrote deel van wat er in ons brein gebeurt, plaatsvindt buiten onze bewuste controle en waarneming om.

Praktisch
Wat weten we nu? Onbewust en bewust gedrag werken vaak nauw samen in de praktijk. Dat heeft consequenties voor de manier waarop je je eigen gedrag en dat van anderen probeert te beïnvloeden.

Het lijkt me verstandig om in veel gevallen voor een 'dubbele' aanpak te gaan. Oftewel: elkaar aanspreken op bewuste keuzes, bijvoorbeeld met allerlei argumenten (neem de bus, goed voor het klimaat, geen last van files) én het zo makkelijk mogelijk maken van gewenst gedrag, zoals het aanpassen van je directe omgeving (ov-kaart op een vaste plek; reminder in je telefoon die zegt wanneer je naar de bushalte moet lopen).

En de praktische vraag waar deze kleine verkenning mee begon? Uiteindelijk kies ik ervoor om in de nieuwe editie van mijn boek de verhouding 5/95 niet meer te gebruiken.

Het was ooit een aardige vuistregel voor de verhouding bewust/onbewust. Maar tegelijk suggereert het te zeer een vaste verhouding en een strikte tweedeling.

In de nieuwe editie staat straks dat ons dagelijks gedrag „voor een klein deel” bewust tot stand komt en „voor het grootste deel” onbewust. Tja. Ietsje minder sexy dan 5/95. Maar wel een vuistregel waar ik nu 100 procent achter sta.

VIJF VRAGEN OVER OPEC

OPEC dicteert al ruim 60 jaar de olieprijs. Hoe uitzonderlijk is het dat de VAE eruit stappen?

De Iran-oorlog zet een al langer sluimerend conflict binnen oliekartel OPEC op scherp, met het vertrek van de Verenigde Arabische Emiraten tot gevolg. Wat is de OPEC, hoe werkt het kartel en wie hebben er de touwtjes in handen?

Egbert Kalse en Laura Wismans

AMSTERDAM

De macht van oliekartel OPEC is al ruim zestig jaar gigantisch. Door aan de oliekraan te draaien, bepaalt het kleine groepje landen de facto wat de mondiale olieprijs is. Toch besloten de Verenigde Arabische Emiraten dinsdag plotseling om het kartel per 1 mei te verlaten. Wat is OPEC? Waarom is het zo algemeen geaccepteerd dat een kleine groep landen de olieprijs bepaalt? En hoe uitzonderlijk is de stap van de VAE? Vijf vragen over een van de machtigste economische samenwerkingsverbanden ter wereld.

1 | Waarom is de OPEC opererend?

De OPEC (Organisatie van Olie-exporterende Landen) werd in 1960 opgericht tijdens een conferentie in de Iraakse hoofdstad Bagdad. Destijds bestond de organisatie uit vijf landen: Iran, Irak, Koeweit, Saoedi-Arabië en Venezuela. OPEC was een antwoord op een ander kartel, dat van de 'Zeven Zusters'. Deze zeven grote oliebedrijven - onder meer Texaco, Gulf en de nazaten van Standard Oil (inmiddels allemaal opgegaan in de vier mondiale kolossen Shell, BP, Chevron en Exxon-Mobil) - domineerden de markt in de eerste helft van de twintigste eeuw. Zij hadden na de Tweede Wereldoorlog ongeveer 92 procent van de geschatte ruwe oliereserves in handen en waren verantwoordelijk voor meer dan de helft van de wereldwijde ruwe olieproductie.

De olielanden wilden die dominante positie doorbreken. Zij zaten op de grootste oliereserves ter wereld, maar hun olie-inkomsten werden bepaald door de afspraken tussen de zeven bedrijven. De oprichting van het samen-

werkingsverband in 1960 maakte een einde aan de almacht van de bedrijven.

Vooraf tijdens de jaren zeventig, in de nasleep van conflicten in het Midden-Oosten, nam het belang van OPEC in de internationale oliemarkt toe. Het kartel legde een olie-boycot op aan de VS en andere Westerse landen die Israël steunden in de Jom Kipoer-oorlog. Het leidde tot een prijsexplosie van olie. De organisatie groeide in die periode uit tot dertien landen.

Volgens de organisatie zelf is het doel van OPEC onder meer „het coördineren en uniformeren van het petroleumbeleid tussen de lidstaten, om zo eerlijke en stabiele prijzen voor petroleumproducten te garanderen”. Omgekeerd zou OPEC zorgen voor een regelmatig levering van olie aan consumerende landen.

De eerste vijf jaar van haar bestaan was OPEC gevestigd in de Zwitserse stad Genève, in 1965 verhuisde het hoofdkantoor naar de Oostenrijkse hoofdstad Wenen.

2 | Wie zitten er in de OPEC en in OPEC+?

OPEC bestaat momenteel uit twaalf landen. Per 1 mei, als de Verenigde Arabische Emiraten zich zoals aangekondigd terugtrekken uit het kartel, zijn dat er nog elf. Het gaat dan om Congo, Equatoriaal-Guinea, Gabon, Venezuela, Algerije, Iran, Irak, Koeweit, Libië, Nigeria en Saoedi-Arabië. In de loop der decennia kwamen er landen bij, maar stapten er ook landen uit. Onder meer Indonesië, Qatar, Angola en Ecuador waren een tijd lid van het kartel. Inclusief de VAE waren de OPEC-landen afgelopen jaren verantwoordelijk voor tussen de 35 en 38 procent van de wereldwijde olieproductie. Van de nu aangetoonde olievoorraden beheren de OPEC-landen 80 procent.

Veel andere olieproducerende landen, zoals de Verenigde Staten, Canada

en China bleven de mate van hun eigen productie bepalen. Met name in de VS werd de olieproductie gestaag hoger (van 14 miljoen vaten per dag in 2014 naar 23 miljoen vaten per dag nu), mede dankzij de opkomst van schalieolie, gewonnen uit steenlagen. De invloed van de OPEC-landen op de mondiale olieprijs nam daardoor het afgelopen decennium af.

In antwoord op de Amerikaanse schalierevolutie hebben de OPEC-landen in 2016 aansluiting gezocht bij een andere groep olie-producerende landen en vormen zij het wat lossere samenwerkingsverband OPEC+. Daartoe behoren ook Rusland, Azerbeidzjan, Kazachstan, Bahrein, Brunei, Maleisië, Mexico, Oman, Zuid-Soedan en Soedan. OPEC+ is goed voor ongeveer 55 procent van de wereldwijde olieproductie. OPEC en OPEC+ proberen nog steeds met onderlinge afspraken de olieproductie en daarmee de prijs te reguleren. Veel economieën van de aangesloten landen zijn voor een belangrijk deel afhankelijk van olie-inkomsten. Een te lage olieprijs zou die economieën ernstig schaden.

De OPEC en OPEC+ opereren niet altijd in harmonie. In 2020 woedde er nog een prijzenoorlog tussen Saoedi-Arabië en Rusland. Door de Covid-19-pandemie was de vraag naar olie sterk teruggelopen, de twee landen konden het niet eens worden over maatregelen om de olieprijs te stutten. „Rusland verliet het overleg, waarop Saoedi-Arabië spierballen toonde en de oliekraan openzette”, zegt Hans van Cleef, hoofd energieonderzoek bij onderzoeks bureau EQLibrium. „De olieprijs daalde daarop dramatisch. Later dat jaar werd er alsnog een akkoord gesloten.”

3 | Hoe is de OPEC georganiseerd?

Er is een formeel en een informeel antwoord. Formeel bestaat de OPEC uit

drie onderdelen: het secretariaat, de conferentie en de raad van bestuur. Het secretariaat, onder leiding van de secretaris-generaal (momenteel de Koeweiti Haitham Al Ghais), wordt gekozen door de conferentie en voert het beleid uit dat door de andere twee organen gedurende hun driejarige termijn wordt vastgesteld.

Beslissingen over de olieproductie worden genomen op zogenaamde ministeriële bijeenkomsten, waar ministers van de deelnemende landen bijeenkomen. Daar worden productieplafonds afgesproken.

Formeel is de secretaris-generaal dus de baas van de OPEC, maar in de praktijk bepalen de landen in de Golfregio de koers van het kartel. Zij zijn goed voor ongeveer 60 procent van de totale OPEC-productie. Saoedi-Arabië is de grootste en daarmee belangrijkste speler. Voor OPEC+ geldt dat Rusland een bepalende rol speelt in de koers van dat samenwerkingsverband.

4 | Hoe houden de OPEC-lidstaten elkaar in het gareel?

OPEC's belangrijkste instrument om de olieprijs te sturen is het opleggen van quota aan de lidstaten, een pompplafond. Er geldt geen vaste verdeelsleutel voor deze maximale olieproductie, de quota zijn het resultaat van onderhandelingen. Sommige landen gaan knarstendend akkoord.

„Dat de Verenigde Arabische Emiraten nu vertrekken uit OPEC is mede het resultaat van jarenlange ontevredenheid. „Het land investeerde in productiecapaciteit maar mocht die van de OPEC niet benutten”, zegt Van Cleef. „Landen buiten de OPEC lieten hun productie groeien, en de OPEC wilde voorkomen dat de olieprijs te ver zou dalen.”

De macht van het rijke en ook militair en geopolitiek invloedrijke Saoedi-Arabië in de regio is hierbij zeer bepa-

Rook stijgt op boven het Fujairah-olieopslagterrein in de Verenigde Arabische Emiraten na Iraanse raketaanvallen tijdens de Amerikaans-Israëlische oorlog met Iran, op 14 maart. FOTO REUTERS

„Een deel van de OPEC-landen is afhankelijk van Saoedi-Arabië”, zegt Van Cleef. „Ze stemmen in de OPEC-vergadering daarom al gauw mee met wat Saoedi-Arabië wil.”

De quota zijn 'slechts' een afspraak. Er is geen instituut dat straffen uitdeelt als een lidstaat zich niet aan het pompplafond houdt. „Er zijn ook regelmatig landen die te veel produceren, met name de wat kleinere productielanden”, zegt Van Cleef. „Dan is er wel even frictie, of dan komt er een waarschuwing en dan zeggen ze sorry.”

Saoedi-Arabië komt het dichtst in de buurt van de rol van een handhaver. Dat komt ook doordat het land de rol van 'swing producer' op zich kan nemen. „Ze zijn bereid hun productie aan te passen aan de omstandigheden”, zegt Van Cleef. „Als de prijs te laag is

dan schroeven ze hun productie terug. Als de prijs te hoog is, zetten ze de kraan wat verder open. Omdat het land diepe zakken heeft, kunnen zij zonder veel schade een jaar iets minder produceren. Andere landen kunnen dat niet zo makkelijk.”

5 | Waarom is het geaccepteerd dat een kartel de olieprijs bepaalt?

Kartelvorming is in westerse landen verboden omdat het marktwerking verstoort en consumenten benadeelt, die krijgen hogere prijzen voorgeschoteld dan nodig is. Het OPEC-kartel maakt er geen geheim van dat het met het onderlinge beleid prijzen wil beïnvloeden, maar niemand kan de groep tegenhouden.

De wens is er op sommige plekken wel. De Amerikanen bedachten bij-

voorbeeld 'NOPEC'. Het idee achter dit wetsvoorstel is dat OPEC-landen in Amerika te vervolgen zijn onder het Amerikaanse mededingingsrecht. Het voorstel is in 2007 voor het eerst in stemming gebracht en sindsdien in vele vormen voorbijgekomen. In 2024 werd de wet wederom niet aangenomen, met name omdat de Amerikaanse oliesector zich zorgen maakt over repercurssies.

Er gaan ook regelmatig stemmen op om het oliekartel via de Wereldhandelsorganisatie (WTO) aan te pakken. Ook dit blijkt lastig. De OPEC als organisatie valt niet onder de jurisdictie van de WTO, en ook over een meer technische vraag wordt gedebatteerd: gaat de WTO überhaupt wel over natuurlijke bronnen, of gaat de handelsorganisatie over producten?

„Als de OPEC doet wat het belooft dan zijn veel mensen helemaal niet zo ontevreden”, zegt Van Cleef. „De klant betaalt niet de hoofdprijs, en producenten kunnen goed met de olieprijs uit de voeten.”

De olieprijs is best stabiel. Er zijn een paar momenten geweest dat de OPEC de oliekraan stevig open of dicht heeft gedraaid, dan wordt duidelijk hoe excessief de prijsverschommelingen kunnen zijn en daar zijn consumenten ook niet blij mee.”

De slagkracht van de OPEC is wel aan het afnemen, en dus ook de impact van de prijsafspraken. „De opkomst van het Amerikaanse schaliegas betekende dat OPEC flink minder marktaandeel kreeg. Nu de Emiraten ook hun eigen pad kiezen, zal er nog meer marktwerking ontstaan.”

Advertentie

ROBECO
The Investment Engineers

Robeco Institutional Umbrella Fund
(fonds voor gemene rekening, het "Fonds")

Jaarverslag 2025

De beheerder, Robeco Institutional Asset Management B.V. ("RIAM"), maakt hierbij bekend dat het jaarverslag over 2025 van het Fonds beschikbaar zal zijn op 30 april 2026 voor participanten en kosteloos verkrijgbaar zal zijn ten kantore van RIAM (Weena 850, 3014 DA Rotterdam) alsmede via www.robeco.com/riam. Het prospectus en de laatste periodieke verslagen liggen voor participanten en anderen die daartoe gerechtigd zijn ter inzage en zijn kosteloos verkrijgbaar ten kantore van RIAM alsmede via www.robeco.com/riam.

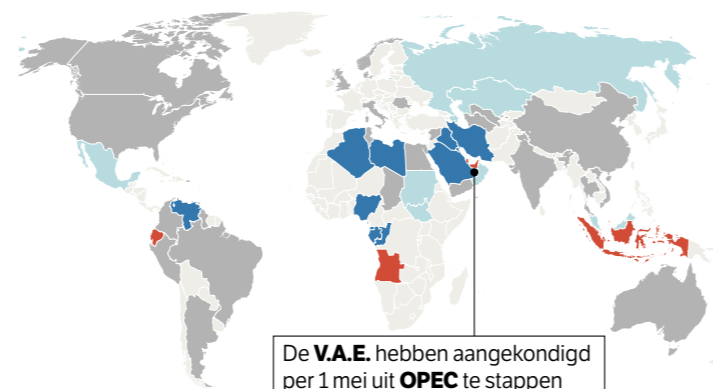
De beheerder

Rotterdam, 30 april 2026

OPEC telt nu nog twaalf leden

Overzicht olieproducerende landen, naar lidmaatschap (2026)

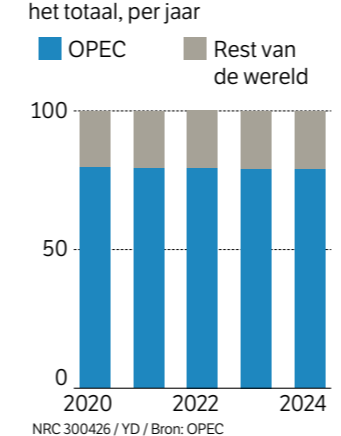
■ Lid OPEC ■ Teruggetrokken
■ Lid OPEC+ ■ Wel olieproducerend, geen lid

NRC 300426 / YD / Bron: Our World In Data, OPEC, EIA

OPEC 80% oliereserves

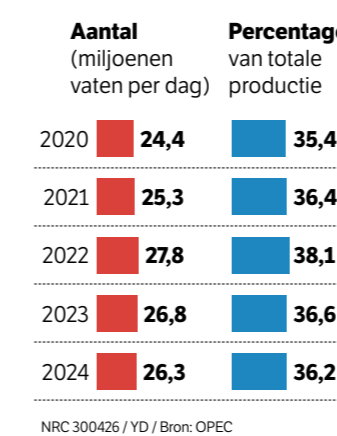
Oliereserves van OPEC-landen en de rest van de wereld, in procenten ten opzichte van het totaal, per jaar

NRC 300426 / YD / Bron: OPEC

Olieproductie OPEC relatief laag

Olieproductie in absolute aantallen en aandeel t.o.v. totale wereldwijde productie

NRC 300426 / YD / Bron: OPEC

Advertentie

Robeco UCITS ICAV
(het "Fonds")

Jaarverslag 2025

De directie van Robeco UCITS ICAV maakt hierbij bekend dat het jaarverslag over 2025 van het Fonds is verschenen en kosteloos verkrijgbaar is ten kantore van de het Fonds (Ten Earlsfort Terrace, Dublin 2, D02 T380, Ireland) alsmede via www.robeco.com/riam.

De directie

Dublin, 30 april 2026

ROBECO
The Investment Engineers

Overleden

Dankbaar dat zij niet langer moet lijden maar intens verdrietig geven wij kennis van het overlijden van onze lieve moeder en grootmoeder.

Voor altijd in onze herinnering als een liefdevolle, zorgzame, intelligente en bijzondere vrouw die bij velen voor altijd een blijvende indruk heeft achtergelaten.

**Helena Johanna Adriana
(Lenny)**

Rombouts-van Oorschot

Weduwe van
J.D.W. (Jan) Rombouts

Breda Apeldoorn
13-04-1945 27-04-2026

Dieren:

Annegeer van Kerkhoff-Rombouts
Daan Paul van Kerkhoff
Charlotte

Den Haag:

Diederik Rombouts
Madelief

Broek in Waterland:

Lodewijk Rombouts
Sabine Hirdes
Piet-Hein
Liselot
Caatje

De crematie zal in besloten kring plaatsvinden.

Correspondentieadres:

Middelhovenstraat 2, 6953 BV te Dieren

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht

Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten

Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur) of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden

Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Blijde berichten

nrcadverteren.nl/familieberichten

Het mooiste wat je kunt achterlaten zijn sporen van liefde, we moeten je loslaten maar blijven verbonden

Jan Löwik

"Zeg maar Jan"

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau
Ereburger van de stad Gouda

Almelo, 9 juli 1945 Gouda, 26 april 2026

Sterven is verhuizen van de buitenwereld naar het hart van de mensen die van je houden

Anneke
Hans en Stijntje
Lara
Mark
Karin en Marco
Ella en Ties
Andrea

Er vindt een informele herdenkingsbijeenkomst plaats op maandag 4 mei van 17.00 tot 18.30 uur in de Gouwekerk, Hoge Gouwe 39 in Gouda. Hier is ook gelegenheid tot condoleren. Geen bloemen maar liever een tastbare herinnering zoals een korte tekst, anekdote of foto. De uitvaart vindt plaats in besloten kring.

Correspondentieadres:

Stoppelenburg Uitvaartverzorging, t.a.v. Familie Löwik
Populierenlaan 122a, 2924 CV Krimpen a/d IJssel

Wij zijn geraakt door het overlijden van

Martijn van der Vorm

Wij hebben hem leren kennen als een scherpzinnig sparringpartner bij de ontwikkeling van het Depot en de renovatie van Museum Boijmans Van Beuningen. Wij zijn hem veel dank verschuldigd voor zijn meer dan genereuze bijdragen, waarmee de toekomst van het museum werd veiliggesteld.

Wij gaan hem missen.

Namens alle Boijmensen
Ina Klaassen (directeur)

Namens de Raad van Toezicht
Jurgen Stegmann (voorzitter)

Namens het bestuur van
Stichting Museum Boijmans Van Beuningen
Ingrid Huisman - Van Baaren (voorzitter)

BRIEVEN

FOTO SPAARNESTAD/NATIONAAL ARCHIEF

SCHEIDING

Goede afspraken kunnen je redden

Japke-d. Bouma beschreef in haar column van vorige week (20/4) precies waar ik als fiscaal jurist vaak mee te maken krijg bij het opstellen van huwelijkse voorwaarden of een samenlevingscontract. Als een vrouw (dat kan natuurlijk ook een man zijn!) door haar gezinstaken minder gaat werken, heeft dat financiële gevolgen. Door een parttime dienstverband bouw je bijvoorbeeld minder pensioen op. Gehuwde en samenwonende stellen kunnen hun pensioen delen. Dit is wettelijk geregeld. Een vrouw krijgt hierdoor bij scheiding een deel van het pensioen van de man. Maar is de man ondernemer, dan is

hij meestal niet aangesloten bij een pensioeninstelling en ontvangt de vrouw dus geen pensioen van hem bij de scheiding. Een parttime dienstverband kan, mede afhankelijk van de hoeveelheid dagen, invloed hebben op de carrièrekansen. Kortom, als een vrouw tijdens de relatie niet in staat is zelf vermogen op te bouwen, dan is zij bij een scheiding financieel terug bij af. Het is belangrijk dat vrouwen en mannen weten waar ze financieel staan. Goede afspraken voorkomen veel financieel leed. Een scheiding is al verdrietig genoeg.

Jenny Slooter Den Hoorn

KOE

Voor niets gestorven

Vorige week ontsnapte een koe uit het slachthuis en doolde rond op een industriegebied nabij Groningen. Omdat hij in de buurt van de ringweg dreigde te komen werd het hier meerdere keren door de politie met een geweer beschoten, waarna hij bloedend bleef staan, om zich daarna nog enkele malen op te richten. Hij ging maar niet dood. Toen werd zijn hals doorgesneden. De verantwoordelijke dierenarts lichtte deze 'noodslachting' volgens NOS toe: „als ik er dan binnen een minuut bij ben kan ik de keel doorsnijden en kan het vlees nog verkocht worden.”

Ontsnapt uit het slachthuis. De wil tot leven van deze koe was ongekend. Maar deze levenslustige, dappere koe werd als niks meer dan een vleesproduct gezien. Zo werd hij midden op straat, op klaarlichte dag, op een vreselijke manier afgeemaakt. Toch is bijna iedereen een week later het vreselijke lot van dit dier alweer vergeten. Achter de gesloten deuren van het slachthuis worden dagelijks 1,7 miljoen(!) dieren in Nederland afgemaakt. Van hun vreselijke lot kunnen we ons afwenden, doen alsof we het niet weten, omdat het zich tussen vier muren afspeelt, buiten ons gezichtsveld. Laten we het zichtbare lot van deze ene koe nou eens niet vergeten, en als voorbeeld stellen om onszelf te dwingen om dit immense dierenleed binnen onze landsgrenzen te zien en te erkennen. Wat met deze ene koe gebeurde, gebeurt iedere

dag met 1,7 miljoen andere dieren, alleen al in ons land. Ook al is er haast niemand die dat ziet. Ieder individu op zichzelf kan besluiten hier niet meer aan mee te doen, simpelweg door geen vlees meer te eten. Want is dit waar wij verantwoordelijk voor willen zijn? Heel mischchien is deze arme koe dan niet voor niets zo'n vreselijke dood gestorven – over die andere miljoenen hebben we het dan even niet. **Marij de Wit** Hilversum

KONINGS DAG

Stoepregelgezag

Over het algemeen beschouw ik mijzelf als een collectivist. Het dichthouden van grenzen staat bij mij niet hoog in het vaandel. Maar er is één week per jaar waarop die waarden ver te zoeken zijn. Dat is de laatste week van april, wanneer Koningsdag en de bijbehorende vrijmarkt zich als oranje nederzetting over de stad verspreiden. Als sneeuw voor de zon verdwijnen mijn morele principes, wanneer de straten langzaam maar zeker van stoepkrijt worden opgedeeld in kleine eilandjes. 'Gereserveerd voor bewoners' of 'Davey's plek!' Heerlijk

om te zien hoe iedereen plots zijn innerlijke territoriumdrift omarmt. Ieder koning van zijn eigen stukje land en niemand die er tegenin gaat ook; het is een geaccepteerde orde. Je kijkt wel uit om per ongeluk op iemands stoepimperium te gaan staan. Stoepkrijt was nog nooit zo autoritair.

Pup Pruymboom Utrecht

KATHOLICISME

Gejubel over de paus

Dat Stephan Sanders zijn jubel over het katholicisme soms nauwelijks kan verhullen is mij bekend. Maar zijn column van 20/4 slaat alles. Dat hij kritiek op de Heilige Stoel afdoet als folkloristisch anti-pausgeluid zegt alles over de kritiekloze houding van deze columnist tegenover het Vaticaan. Ik gun Sanders zijn geloof, maar zijn jubel kan hij beter ventileren in het *Katholiek Nieuwsblad*. **Jos Groenenboom** Maassluis

CORRECTIES EN AANVULLINGEN

Koningsdag

In het artikel *Koningsdag kost Dokkum kapitalen, maar het zet 'de regio in het zonnetje'* (24/4, p.9) stond dat Emmen nog eens twee miljoen euro uittrekt voor citymarketing, dat is voor de komende twee jaar een half miljoen.

Verkeerde data

In het artikel *Onderwijsinspectie: regio bepaalt te vaak kansen kind* (15/4, p. 12-13) zijn verkeerde data gebruikt in het kaartje. Die is in de online versie van het artikel aangepast.

Laten we het zichtbare lot van deze koe niet vergeten

COLUMN

HUBERT SMEETS

IND vernedert
Buitenlandse Zaken

De Russische dirigent Valeri Gergiev is voor Poetin wat Wilhelm Furtwängler voor Hitler was. Gergiev bejubelde de oorlog tegen Oekraïne met een concert in Moskou, en is nog altijd Nederlands staatsburger. Met zijn Nederlandse paspoort kan Gergiev de wereld rondreizen om zijn geld wit te wassen.

Kunstenaar Pavel Krisevitsj, die na protest tegen diezelfde oorlog drieënhalve jaar in Rusland gevangen zat en daarna naar Montenegro is gevlucht, wordt de toegang tot Nederland ontzegd. Krisevitsj mocht vorige week niet naar Amsterdam komen voor een bijeenkomst in De Balie. In denken én doen sluit Krisevitsj naadloos „aan op het Nederlandse beleid ten aanzien van Rusland”, zoals het ministerie van Buitenlandse Zaken het in zijn visumrichtlijnen noemt. Maar de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) dacht alleen aan „vestigingsgevaar”.

Hilariteit in Moskou over deze omkering van goed en fout. „Performancekunstenaar Krisevitsj, die bekend staat om zijn provocerende performances en in Rusland als buitenlands agent wordt beschouwd, is geweigerd uit vrees dat hij in het koninkrijk zou blijven”, schrijft staatspersbureau RIA Novosti.

Vorig jaar overkwam een Russische fotograaf (die ik al vijftig jaar ken en die een kwart eeuw voor NRC, Amnesty International en zelfs de Rijksvoorlichtingsdienst heeft gewerkt) iets vergelijkbaars. Anders dan Krisevitsj heeft hij niet in het gevang gezeten. Maar hoe de IND hem afpoederde, was toch verontrustend. Hoewel de fotograaf in Rusland wil blijven wonen en hij zich sinds 1991 keurig aan de regels heeft gehouden, kregen ook

hij en zijn vrouw uit angst voor „illegale immigratie” geen visum. Tezelfdertijd reikte de Nederlandse regering vorig jaar wel een paar duizend inreisvisa uit aan Russische zeelieden, zodat die hier kunnen aanmeren met nikelschip Sergey Bodrov of inschepen op een schaduwvloot.

De Immigratie- en Naturalisatiedienst wikt en beschikt: als een staat binnen de staat

De weigering van Krisevitsj is geen incident. Die past in een patroon dat de IND de baas is over Buitenlandse Zaken. Ambassadeurs kunnen uitzonderingen op de regels en een visum voor deze of gene 'goede' Rus bepleiten, de IND wikt en beschikt: als een staat binnen de staat. Die staat gaat daarbij soms stiekem te werk. Russen, die voor een visumverzoek ook hun paspoort bij de ambassade moeten afgeven, krijgen na afhandeling bijvoorbeeld niet openlijk te horen of hun aanvraag is afgewezen. Verwijzend naar „privacy en veiligheidsrisico's” verbiedt Buitenlandse Zaken zijn medewerkers om hen telefonisch of per email over de uitkomst te informeren. Zo werd voor de fotograaf, die in de exclave Kaliningrad woont en daarom zonder paspoort niet makkelijk naar Moskou kan reizen, wekenlang verzwegen dat zijn visum was afgewezen. Toen hij zijn paspoort weer in handen had, was de bezwaartermijn van vier weken intussen verstreken.

Toch bezwaar aantekenen, adviseerde een diplomaat manmoedig. Zinloos. De IND verwees het onbetrouwbare als „niet ontvankelijk” naar de prullenbak. Terloops liet de immigratiedienst nog even weten niet terug te deinken voor een vorm van antideren en omgekeerde bewijslast. Dat ging zo. Wanneer de ambassade in Moskou hoort dat een verzoek is afgewezen, stempelt ze een registratieformulier af – ongeacht of het paspoort echt is teruggegeven. De datum van dit „uitreikingsstempel” is vervolgens „leidend”, niet de dag waarop het reisdocument is opgehaald. Bewijs maar dat je niet al eerder op de ambassade was, aldus de IND.

Er kraait geen haan naar. Omdat de bewindslieden op Buitenlandse Zaken en Migratie geen discretionaire bevoegdheid denken te hebben, kan de IND Zijne Majesteits diplomaten, die wel oog hebben voor de menselijke maat, onbekommerd vernederen. Ook in de zaak van Krisevitsj werden ze gepieeld. Ooit, in oktober 1985, stonden de liberalen Ed Nijpels en Joris Voorhoeve, sociaaldemocraten Dick Dolman en communiste Ina Brouwer gezamenlijk in de aankomsthal van Schiphol om Sovjet-dissidente Irina Grivina te verwelkomen. Die tijd is voorbij. Poetins schaduwvloot vaart er wel bij.

Rook en stof omhullen een stad in Zuid-Libanon in de nasleep van Israëliëse bombardementen. FOTO JALAA MAREY / AFP

INTERVIEW **LARISSA VAN DEN HERIK** HOGLERAAR INTERNATIONAAL PUBLIEKRECHT

‘Tegen iemand in Gaza zeg ik niet: blijf geloven in het internationaal recht’

De VS is weggefallen als belangrijkste sponsor van de internationale rechtsorde, maar er zijn toch hele goede redenen om het internationaal recht niet los te laten. De EU en Canada staan, volgens Larissa van den Herik, op een cruciaal kruispunt.

Wafa Al Ali

AMSTERDAM

B en je een sukkel als je (nog) in het internationaal recht gelooft? Gewone mensen zien al een hele poos dat het recht door grootmachten aan de laars wordt geplapt. Kijk maar naar de VS in Irak (2003) en nu in Iran, Rusland in Oekraïne en Israël met Amerikaanse steun in de Palestijnse gebieden en Libanon.

„Wie ben ik - hier in Nederland - om tegen iemand in Gaza te zeggen: jij moet nog geloven in het internationaal recht? Nee, dat doe ik niet”, zegt Larissa van den Herik, hoogleraar internationaal publiekrecht aan de Universiteit Leiden. Maar zij gelooft er nog wél in. Iets logischers kan ze zich eigenlijk niet bedenken.

Begrijpt u de twijfels over het internationaal recht?

„Er is een bepaalde onrust, en die begrijp ik wel. Die heeft denk ik meer te maken met het feit dat we verschuivingen zien in de machtsverhouding tussen landen. We zien een nieuw gezicht van de Verenigde Staten. Andere landen, vooral Latijns-Amerikaanse, kenden dat gezicht natuurlijk al, maar voor ons in Europa is het nieuw.

„Vanaf de Tweede Wereldoorlog zijn de VS een heel belangrijke sponsor geweest van de internationale rechtsorde. Die is geënt op de ervaring van zeventig miljoen doden, waarna we hebben afgesproken om anders om te gaan met de gesel van oorlog. Toen heb je het geweldsverbod gekregen, de noodzaak voor dat verbod werd toen heel erg gevoeld.”

Het geweldsverbod in artikel 2 van het VN-Handvest bepaalt dat landen geen oorlog mogen voeren tegen een

„Critici zeggen dat het geweldsverbod niet werkt, ik denk dat het wél werkt

ander land, behalve als er sprake is van zelfverdediging of toestemming van de VN-Veiligheidsraad.

Na de Tweede Wereldoorlog is er toch volop oorlog gevoerd?

„Natuurlijk, in 1950 had je al de Korea-oorlog, daarna de Vietnamoorlog en de invasie van Afghanistan en meerdere oorlogen in het Midden-Oosten en ga zo maar door. Maar het is wel zo dat na de Tweede Wereldoorlog nooit meer een oorlog op die schaal, met zeventig miljoen doden, is gevoerd. Critici zeggen graag dat het geweldsverbod niet werkt, maar ik denk dat het wél werkt.”

Waarom?

„Het heeft tot nu toe een nieuwe wereldoorlog helpen voorkomen. De terughoudendheid van sommige staten om de VS in de oorlog tegen Iran gebruik te laten maken van militaire bases op

hun grondgebied is ook een voorbeeld. Dat beperkt de mogelijkheden van de VS om geweld te gebruiken. Juist nu is het van belang om die norm te bevestigen, en daar laten sommige Europese landen het wel afweten.”

Europese landen en Canada staan „op een kruispunt”, zegt Van den Herik. Ze laat zich inspireren door de Finse president Alexander Stubb. Hij schreef afgelopen december het artikel *The West's Last Chance* in het tijdschrift *Foreign Affairs*, waarin hij uitlegt dat het twee kanten op kan met de internationale rechtsorde: Jalta of Helsinki.

Bij de Jalta-conferentie van februari 1945 maakten drie geallieerde leiders af spraken over de verdeling van Europa in invloedssferen. „Een transactionele orde waarin een paar grootmachten het voor het zeggen hebben, waarna andere landen zich moeten schikken”, vat Van den Herik samen. De Helsinki-con-

ferentie uit 1975 was daarentegen een bijeenkomst tijdens de Koude Oorlog waarin tientallen landen uit ‘Oost’ en ‘West’ afspraken maakten over samenwerking, veiligheid, de erkenning van grenzen en mensenrechten. Stubb kiest voor Helsinki en betoogt dat Europa en Canada op zo’n manier met landen in het mondiale Zuiden zouden gaan moeten werken.

De VS staan voor die transactionele orde. Wat voor gevolgen heeft dit voor het internationaal recht?

„De orde van Jalta brengt ons dus tot situaties zoals Iran. Wat je nu veel ziet is dat mensen dan zeggen dat het internationaal recht niet realistisch is, in tegenstelling tot macht. Maar recht versus macht is een valse tegenstelling. Het idee dat recht alleen is gebaseerd op idealisme klopt niet. Internationaal recht is gestolde ervaring, en die ervaring is dat conflicten met geweld oplossen bijna nooit werkt. Het recht begrenst de macht, dat is de kern ervan, maar het heeft ook macht nodig voor de naleving. Dat de VS nu weggefallen betekend niet dat je het recht moet loslaten, wel dat je macht anders moet organiseren.”

Voelt het soms niet naïef om aan het internationaal recht vast te houden?

„Soms zeggen mensen: je bent een sukkel als je nog in het internationaal recht gelooft. Ik denk dat we juist een sukkel zijn als we ons klakkeloos overgeven aan het machtsvertoon van Trump. In het geval van Iran sloten zes landen, waaronder de VS, in 2015 een internationale overeenkomst, waarbij werd afgesproken dat Iran alleen voor vreedzame doelen nucleaire energie mag ontwikkelen, in ruil voor het opheffen van sancties. Dat was internationaal recht, en Iran hield zich eraan. Die afspraken werden gesloten met meer gematigde Iraanse machthebbers, maar die deal werd in 2018 onderuitgehaald door de opzegging van Trump. En nu, met deze illegale oorlog, zijn de extremen verder versterkt. Het regime zit steviger in het zadel en hun overtuiging dat zij een nucleair wapen nodig hebben, is alleen maar versterkt. Dus wie is hier de sukkel?”

Maar mensen zien vooral sinds Oekraïne en Gaza consequente schendingen van het internationaal recht. Worden schendingen de nieuwe norm?

„Soms heb je periodes waarin morgen hetzelfde is als gisteren, en volgende week hetzelfde als vorige maand. Nu zitten we in een periode waarin je niet weet wat er over een uur gebeurt, laat staan morgen. Het kan zo zijn dat we een heel donkere periode ingaan. Er is al heel veel leed. Maar het duurt nooit voor altijd.

„Kijk, het is niet zo dat het internationaal recht de wereldgeschiedenis kan tegenhouden. Politici kunnen het internationaal recht loslaten, maar dan laten ze veel meer los dan alleen het geweldsverbod. Dan laten ze een idee los van hoe we ons op deze planeet tot elkaar verhouden. En waar beroepen we ons straks dan nog op als we genoegdoening willen voor de slachtoffers van bijvoorbeeld MH17? Politici kunnen er óók voor kiezen om aan het internationaal recht vast te houden en tegen de stroom in proberen om de instituties die we hebben - de VN, het Internationaal Gerechtshof en het Internationaal Strafhof - te beschermen en weerbaar te maken.

Aan wie denkt u?

„Sommige leiders zijn inspirerender dan andere.”

Nou?

„Het zijn best verschillende personen, maar de Spaanse premier Pedro Sánchez en de Finse president Alexander Stubb.” Beide leiders stellen zich pro-interna-

tionaal recht op; Sánchez staat er principiële in, vanuit een juridisch-moreel perspectief, Stubb kijkt meer pragmatisch naar het recht als manier om veiligheid en stabiliteit te bereiken en behouden.

Van den Herik: „Kijken we naar de Nederlandse politiek... Als je stil bent of dingen goedpraat dan maak je óók een keuze. Dan kies je voor een wereld waarin het recht wordt losgelaten. En dan laten wij zelf het recht los, niet alleen die ander. Brengt de wereld van Trump ons dan veiligheid?”

Hoe kan Nederland beter reageren op schendingen?

„Ik begrijp waarom politici soms ontvankelijk reageren, maar ik denk ook dat je moet uitkijken wanneer je zegt dat het internationaal recht 'niet het enige kader' is.”

Buitenlandminister Tom Berendsen (CDA) zei in reactie op de aanvallen op Iran dat er „vragen zijn” over de juridische onderbouwing van de Amerikanen, maar ook dat internationaal recht „niet het enige kader [is] dat je op deze situatie kunt plakken.”

Van den Herik: „Als je dat zegt, open je een deur die niet in ons belang is. Als wij zeggen: het recht geldt vandaag wel, maar morgen niet en voor jou wel, maar voor mij niet... Dan kan iedereen dat zeggen. En dan geven we ook de taal op om de daden van Poetin te veroordelen. In feite geven we hem dan vrij baan.”

Het recht op zelfverdediging vormt een uitzondering op het geweldsverbod, en landen kunnen nieuwe uitzonderingen proberen te creëren. Zo beweerde Rusland bij de invasie in Oekraïne dat het Russische inwoners van Oekraïne van nazi's wilde bevrijden, vielen de VS vanaf 2025 vermeende Venezolaanse drugsboten aan onder het mom van zelfverdediging en rechtvaardigt Israël de genocide in Gaza en de oorlogen in Iran en Libanon nog altijd als verdediging tegen existentiële dreigingen door Hamas, Hezbollah en het Iraanse regime.

Waar ligt de grens?

„Het recht is wat staten ervan maken. Je kunt binnen het recht anders denken over bepaalde situaties. De NAVO-interventie voor Kosovo in 1999 was moeilijk te rechtvaardigen in het bestaande recht. Toen begon het Verenigd Koninkrijk over humanitaire interventie. Dat is ook wat de Verenigde Staten in 2003 hebben geprobeerd; men zei dat je mag interveniëren als er massavernietigingswapens zijn. Als iedereen het daarmee eens is, kunnen we naar een nieuwe norm toe. Het punt is natuurlijk dat in 2003, en ook nu met Iran, niet is aangevoeld dat die wapens er waren.”

Wel beschikt Iran over ballistische raketten, die door de VS als dreiging worden gezien voor Israël en Europese bondgenoten. Van den Herik stelt dat een staat zou kunnen beargmenteren dat door de dreiging die van die wapens uitgaat een beroep op zelfverdediging mogelijk moet zijn. „Maar stond Iran wel echt op het punt Europa aan te vallen? Als je uitzonderingen te ver oprekt, slok-ken zij uiteindelijk de hoofdregel op.”

Bevindt het internationaal recht zich op een zeer kritiek punt?

„Het is een spannende tijd, er gebeurt er veel wat niet te overzien is: oorlogsvoering met drones, de opkomst van AI en klimaatverandering. Deze dingen hangen ook allemaal samen. Het is dus zeker een kritiek moment, en dus ook een moment van kritieke keuzes. Mensen zeggen: het is geen tijd voor wensdenken, het gaat om macht. Maar machtige staten hebben uiteindelijk ook behoefte aan recht en ordening. Als je nu kiest voor pure machtsuitoefening, steun je in feite de impulsbeslissingen die we nu zien.”

Commentaar

DEFENSIE-UITGAVEN

Vanwege Trump zijn Duitse militaire ambities heel begrijpelijk

H et was toeval, en toch ook weer niet. Vorige week zetten twee landen met een loodzwaar oorlogsverleden bijzondere stappen op defensiegebied. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren Duitsland en Japan bondgenoten. Daarna werd hun militaire slagkracht met wetten en beleid ingekapseld. Nu de wereld onder hoogspanning staat, gaan die beperkingen er in rap tempo af. Sinds vorige week dinsdag staat Japan de export van dodelijke wapens toe, tot voor kort ondenkbaar; Japan heeft het pacifisme in de grondwet verankerd. Een dag later kwam Duitsland met een defensiestrategie, de eerste in het bestaan van de moderne Bondsrepubliek.

Duitsland is vooral bezorgd over de Russische dreiging, Japan meer over de Chinese, maar dat beide landen nu stappen zetten om de eigen veiligheid te waarborgen, heeft te maken met Trump. De VS werden na zijn terugkeer in het Witte Huis een volstrekt onbetrouwbare bondgenoot. Strategische onafhankelijkheid is niet langer een luxe, maar bittere noodzaak om overeind te kunnen blijven in een sterk gepolariseerde en onvoorspelbare wereld.

Tot voor kort keken de Amerikanen nog volop naar Azië en naar de Chinese machinaties daar. Nu eist de zelf begonnen oorlog tegen Iran niet alleen aandacht op, maar ook veel militaire middelen. Japan ziet dat gebeuren, voelt zich zonder de Amerikaanse toewijding op-

eens veel zwaker staan en hoopt de eigen defensie-industrie een impuls te geven door het weghalen van de exportbeperkingen. In Duitsland speelt iets soortgelijks. Decennialang was er geen twijfel over de via de NAVO bestaande Ame-

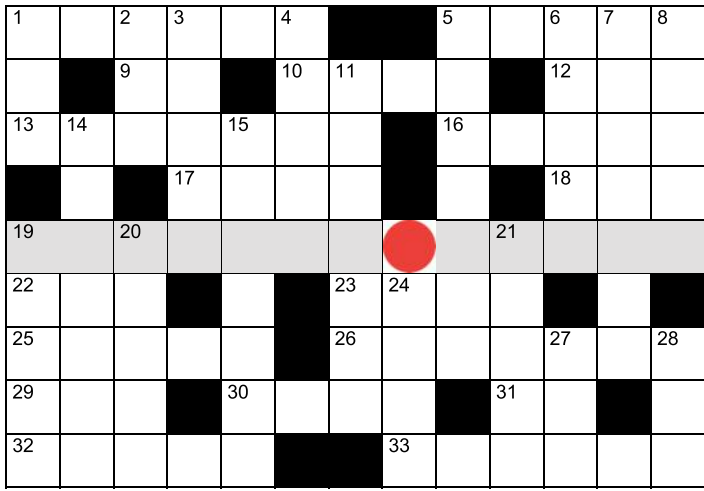
rikaanse veiligheids garanties. Trump heeft dit alles ondermijnd. Voor de Duitsers reden om vanaf nu officieel te streven naar het „sterkste conventionele leger” van Europa, een forse breuk met de Duitse pacifistische houding zoals die bestond vóór de Russische aanval op Oekraïne.

Volgens maandag gepubliceerde cijfers gaven de Duitsers vorig jaar al 98 miljard euro uit aan wapens en munitie, een stijging van maar liefst 24 procent ten opzichte van het jaar ervoor. Met deze investeringen klimt Duitsland op de ‘wereldranglijst’ op tot de vierde plek, achter de VS, China en Rusland. Frankrijk investeert op 1 in eigen raketssystemen, Denemarken schaft Europese luchtafweer aan terwijl Portugal lonkt naar Zweedse en Franse gevechtsvliegtuigen in plaats van de F-35. En in Duitsland schroeven wapenfabrikanten als Rheinmetall hun productie van oorlogstuig en munitie elke maand verder op.

D at landen zich genoodzaakt zien om meer wapens te kopen en te produceren is geen reden tot feest. Maar het is duidelijk dat er weinig anders op zit. Trumps al oudere klaagzang over de financiering van het militaire bondgenootschap is in het afgelopen jaar veranderd in een aanval op de NAVO zelf. Na de weigering van Europese bondgenoten om de VS te volgen in het bizarre Iraanse avontuur, verklaarde hij de NAVO min of meer dood. „De NAVO was er niet toen we ze nodig hadden, en de volgende keer dat dit zo is zullen ze er niet meer zijn.”

Dat zijn geen onschuldige woorden. Geloofwaardige afschrikking is een cruciale pijler van de NAVO. Alleen al met zijn woorden zet Trump de deur wagenwijd open voor twijfel hierover. Het is een kwestie van tijd - volgens de Poolse premier Tusk zelfs „maanden” - voordat Rusland gaat knagen aan de oostflank van de NAVO, in de wetenschap dat Trump niet te hulp zal schieten. Dat Europa zoekt naar manieren om vijandend op afstand te houden, kan in deze gevaarlijke context alleen maar worden toegejuicht.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 1. 'Klimmers Mount Everest kunnen weer verder, __ omzeild' 5. Oud militair bolwerk 9. Persoonlijk voornaamwoord 10. At 12. Hij schreef de roman __ 13. __ Ocon, rijdt bij Haas F1 Team 16. Afgemeten portie 17. Duitse zangeres (en band) 18. De Armas die met 4 verticaal in *Knock Knock* speelde 22. Risico van kantoorwerk 23. Beroemd hotel 25. Dan is men even niet 26 horizontaal 26. Prettige kleding eigenschap bij warm weer 29. Verlaat de OPEC 30. Voorproefje 31. 49 is hij in Frankrijk

Verticaal: 1. Zo'n lucht hangt in de Himalaya's 2. 0 of 1 3. Maakt schuld 4. Matrixman 5. Gevierd iemand 6. Die plant opent deuren 7. 'Kartelbaas „de __” opgepakt bij operatie in Mexico' 8. Beschouwing 11. Is halal van Allah 14. Keukenattribuut 15. Gevarendriehoek? 19. Petje af 20. __ recta 21. Turkse stad 24. American __ 27. 'Vorig jaar verdwenen __ voetbalvelden aan bos per minuut' 28. __ 'ns gek

Oplossing puzzel 29 april. Horizontaal: 1. CHARLES 6. MRS. 10. OEPS 12. EPPO 14. NEDVED 17. TAYLOR 19. LINN 20. EER 21. IJL 24. EEF 25. HABLA 28. MATENA 31. SENAAT 32. ENIG 33. NIPO 35. KOM 36. MANDRIJL **Verticaal:** 1. CAN 2. AUDIO 3. LOENSEN 4. EED 5. SP 7. REY 8. SPLIJTBAAR 9. DOR 11. STEE 13. POL 15. ELLIAN 16. VNO 18. ARCHEON 20. ERF 22. DEAN 23. HAN 26. LA 27. ATOL 28. MES 29. TIK 30. EGO 31. SPA 34. I.M. **In het midden:** LOOSDRECHT

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

KEREL

Enemaal op Arnhem Centraal zie ik enkel oranje. Door de kleurmassa beweeg ik mij naar mijn trein, en sta daar klem.
Vóór mij belandt een groep mannen van de leeftijd van mijn vader. Ze zijn luidruchtig en zeggen iets onaardigs over mijn piercings. Ik sluit mijn ogen. „Niet slapen, hè?” Hij heeft de Nederlandse vlag op zijn wangen. „Hé meisje, waar kom je vandaan?” „Ik wil niet met u praten”, zeg ik. Hij hoort mijn stem.
Als hij uitstapt pakt hij mijn schouder vast en zegt: „Kerel, fijne avond.”
Thuis kan ik niet slapen.
Chloé Faure

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden.
Insturen via ik@nrc.nl

FOKKE & SUKKE
REKENEN OP MINSTENS 18 MILJARD

'STORT VOORTAAN OP HET GEWIJZIGDE NUMMER VAN DE BELASTINGDIENST...'
WAT IS JOUW REKENINGNUMMER OOK ALWEER, SUKKE?

RGVt

COLUMN
MARCEL

Eigen onbenullen eerst

Er was een grote brand op de Veluwe, een gebied dat ik toch een beetje als mijn gebied beschouw. Ik groeide erop, er werd altijd gewaarschuwd om in de buitengebieden niet met lucifers of aanstekers te spelen. Denkend aan mijn jeugd zie ik nog een waarschuwend reclamespotje voor me, van een achtergelaten peuk die een grote heidebrand veroorzaakt met op de achtergrond een stem die steeds harder 'kan ik daar wat aan doen?' zegt.

Vuur en heide waren zeker in tijden van grote droogte geen vrienden. Tegelijkertijd ligt er op de Veluwe ook een militair oefenterrein: 't Harde bij Elburg. Of ik eigenlijk moet ik zeggen 'lag' want er is weinig van over. De onbenullen van Defensie hebben de boel waarschijnlijk zelf in brand gestoken, per ongeluk natuurlijk, maar juist dat stemt somber. Niet in de staat de vijand te steken, maar het eigen nest vervuilen gaat onze troepen prima af. Je kunt ze wel uitrusten met de modernste middelen, maar als je niet weet hoe je er mee om moet gaan wordt het er voor ons, gewone burgers, alleen maar onveiliger op. Liever de vijand gewapend in de achtertuin, dan een van onze prutsers met een stengun in een Vinexwijk.

De brand was zodanig dat de NOS een liveblog in het leven riep. Dat doen ze altijd bij rampen, vooral als er niets te melden is. Daarop beelden van een junior-verslaggever die maar bleef

zeggen dat het echt een grote brand was. Er was ook een nieuwsbericht dat je de rook op honderd kilometer afstand kon ruiken, maar daar moest je wel je best voor doen. Bijzonderste en meest storende bericht in de stroom nieuws: ook vanuit de ruimte was de brand op de Veluwe te zien. Hebben ze in de ruimte niets beters te doen? Zouden ze elkaar, de brandhaarden op de planeet overziend, echt aanstoten en naar het raampje in de capsule wijzen. 'Jongens, brand op de Veluwe!' Natuurlijk niet.

Vanuit de ruimte was de brand te zien. Hebben ze in de ruimte niets beters te doen?

Als er in Nederland iets gebeurt beginnen we massaal te googelen in de hoop dat ze er in het buitenland iets van vinden. Als het buitenland onze ramp negeert is het geen nieuws. Omdat ze in de ons omringende buitenlanden even iets anders aan de hoofden hadden, kwamen de berichten uit de ruimte als geroepen. Nu de duiding nog: Nederlands leger vernietigt enige natuurgebied in het land. Nu dat er niet meer is komt er ruimte voor een nieuwe invulling. Toch nog tien nieuwe steden.

Marcel van Roosmalen schrijft elke maandag en donderdag een column.

SUDOKU

	1		6			7		4
	3							
						6		
		8	1		2		4	
6					8		5	
		3				2		
							9	
	9	2	7				1	
5								

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

nrc > puzzels

NIEUW

Crux: kleine kruiswoordpuzzel voor grote denkers

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter Ritmeester PZZL.com
Rechts: de oplossing van gisteren.

8	4	2	5	1	6	3	7	9
3	9	1	7	8	2	6	4	5
7	5	6	4	9	3	8	1	2
4	8	3	2	6	7	9	5	1
6	7	9	1	4	5	2	8	3
2	1	5	9	3	8	7	6	4
1	2	7	8	5	9	4	3	6
9	6	4	3	7	1	5	2	8
5	3	8	6	2	4	1	9	7

DRIES VERHOEVEN NAAR
DE BIËNNALE VAN VENETIË
PAGINA C12-13

Nederland trekt de luiken dicht

Cultuur
CULTUREEL SUPPLEMENT

IN HET NIEUWS

ZAP

Ook Jeroen Pauw in *Pauw & de Wit* ging het over asielopvang hebben. FOTO BNNVARA

4
&
5
mei

Vreemdelingen bezetten 'onze' tbs-plekjes

Op een ochtend word je wakker met de tune van *Goedemorgen Nederland* (WNL), net als de ochtend ervoor en misschien ook de ochtend daarvoor. Apart, eigenlijk: elke ochtend wakker worden met hetzelfde muziekje. Even moet je denken aan die film, die ene waarin de hoofdpersoon dezelfde dag opnieuw en opnieuw en opnieuw beleeft. De titel ligt op het puntje van je tong, maar dan begint presentator Frank van Leeuwen een kop uit *De Telegraaf* voor te lezen en vergeet je wat je je probeerde te herinneren. De kop gaat over „vreemdelingen“.

Zo'n vijftig mensen „die eigenlijk niet in Nederland mogen zijn“ worden behandeld in een tbs-kliniek, hoor je Van Leeuwen zeggen, terwijl ruim 250 mensen (die eigenlijk wel in Nederland mogen zijn) op de wachtlijst staan. Die vijftig houden dus, in de woorden van presentatrice Welmoed Sijtsma, „een plekje bezet“. Je hebt al vaker horen zeggen dat mensen van buiten onze huizen innamen, maar nu komen ze dus ook nog onze tbs-plekjes bezet houden. Daar sta je wel even van te kijken.

Toch blijkt 's middags in *Ongehoord Nieuws* (ONI) dat Raisa Blommestijn in een waanzinnig zonnig humeur verkeert. Ergens in het land wordt namelijk al dagenlang geprotesteerd tegen een tijdelijke asielnoodopvang. „Fantastisch! Dit is wat we zouden moeten vieren“, zegt Blommestijn: „die volksofstand, waarbij veel jonge mensen steeds meer in actie komen tegen de omvolking van Nederland.“ Tot je eigen verbazing ben je niet verbaasd dat het over omvolking gaat op de NPO. Je meent zoiets al eerder te hebben gezien.

Aan het begin van de avond zie je Wierd Duk tegenover Bram Moszkowicz zitten in *Nieuws van de dag* (SBS6), waar presentator Thomas van Groningen ook met hen het laatste tbs-nieuws wil doornemen. Je beseft ineens dat je eigenlijk al weet wat Wierd Duk en Bram Moszkowicz hiervan vinden. Je weet ook dat er een punt zal komen in de uitzending waarin Thomas van Groningen hartelijk begint te lachen om iets dat niet grappig is, en dat dat dan als volgt zal klinken: „HaA! HaA! HaA! HaA!“ Je krijgt gelijk.

Vanaf een uur of zeven wordt je televisie overspoeld door „onrust“; het woord dat is gegeven aan de anti-azc-rellen. Op die relen blijken mensen te zijn afgekomen die helemaal niet wonen in de gemeente waar de tijdelijke opvanglocatie moet komen. In dit geval is dat Loosdrecht. Om de lokale bevolking te beschermen en een veilige sfeer te creëren hebben bezorgde burgers daar onder meer stenen door de ruiten van het gemeentehuis gegooid. In de avondtalkshows proberen duikers te duiden waarom dat is gebeurd. Er is ook niet goed overlegd met de inwoners; de burgemeester had wat beter moeten communiceren.

Dat vindt *De Telegraaf*-hoofdredacteur Kamran Ullah ook, blijkt bij *Pauw & de Wit* (BNNVARA). Voor de balans zit hij tegenover de *Volkskrant*-hoofdredacteur Pieter Klok, en die zit dan weer naast een politievrouw, en die zit dan weer tegenover een demonstrant. Presentator Jeroen Pauw heeft de uitzending geopend met: „Asielopvang, daar gaan we het over hebben.“ Nu legt Ullah uit wat „de kern“ van het probleem is: wantrouwen van de burger in de politiek en de media. Hij begrijpt dat wel. Hij vindt het ook oneerlijk dat klimaatactivisten minder hard worden aangepakt dan anti-azc-demonstranten. De politievrouw legt uit waarom dat niet klopt. „Oké“, zegt Ullah, en daarna legt hij uit waarom hij gevoelsmatig toch gelijk heeft.

Je valt in slaap op de bank en wordt de volgende ochtend wakker met de tune van *Goedemorgen Nederland* (WNL), net als gister en misschien ook de dag ervoor. Even moet je denken aan die film, waarin de hoofdpersoon dezelfde dag opnieuw en opnieuw en opnieuw ... Dan begint de presentator over vreemdelingen.

Amber Wiznitzer

'De angst in de ogen van mijn grootmoeder heeft veel effect op mij gehad'

OOLOG IS ERFELIJK In het programma *Oorlog is erfelijk* gaat Natascha van Weezel in gesprek met mensen die oorlog van dichtbij hebben meegemaakt. Vanaf dinsdagavond wordt de interviewreeks in de aanloop naar 4 en 5 mei uitgezonden.

Door **Ömer Tuzkapan** Fotografie **Frank Ruiter**

„Met het programma bouwen we eigenlijk aan een bibliotheek vol verhalen“, zegt journalist Natascha van Weezel. Ze staat thuis voor haar boekenkast, met stapels boeken ernaast die er niet meer bij passen. „Er zitten veel boeken over de Holocaust tussen, maar ik geef die dus niet aan mijn zontje van drie.“ Het nieuwe sei-

zoen van haar televisieprogramma *Oorlog is erfelijk* wordt in aanloop naar 4 en 5 mei uitgezonden op de NPO.

In *Oorlog is erfelijk* gaat Natascha van Weezel (1986) in gesprek met zeven mensen die oorlogen hebben meegemaakt. Ze spreekt onder anderen met Gerrit Jan Wolfensperger en Abu Hamdan. Wolfensperger groeide op met een bekende vader, of eigenlijk

zonder bekende vader: verzetsman Gerrit van der Veen. Hamdan maakte gruwelijke dingen mee toen hij als kind werd gedwongen om te vechten en schreef er een boek over, *Ooit was ik kindsoldaat*. In de interviews onderzoekt Van Weezel hoe oorlog doorwerkt op volgende generaties. Het is de vijfde keer dat ze het programma maakt voor War Child, inmiddels in samenwerking met BNNVARA. De ngo wil aandacht vragen voor het feit dat 520 miljoen kinderen in oorlog leven.

Oorlog is voor Van Weezel een bekend thema. Haar fascinatie (het woord obsessie vermijdt ze liever) komt door haar familie. Ze groeide op in een joodse familie, waarvan een groot gedeelte tijdens de Holocaust is vermoord. „De angst in de ogen van mijn grootmoeder heeft zo veel effect op mij gehad.“

Was oorlog erfelijk in jouw familie?

„Een van mijn oma's praatte altijd over de oorlog. Ik voelde een groot verdriet bij haar dat niemand goed kon maken. Toch dacht ik dat ik dat wel zou kunnen als kleinkind. Daardoor was ik zelf ook heel veel met de oorlog bezig. Op een gegeven moment liep ik tegen een grens aan en ben ik in therapie gegaan. Toen zei die therapeut 'misschien ben je zelf ook wel beïnvloed door die oorlog?'. Ik was negentien, dus ik dacht 'doe normaal, ik heb toch niets meegemaakt?'"

En hoe denk je daar nu over?

„Mijn ouders hebben mij naar beste kunnen opgevoed, alleen denk ik dat het niet anders kan dan dat ze iets hebben doorgegeven. Mijn grootouders zijn heel dapper geweest en hebben iets van hun leven weten te maken. Maar wel met pijn en verdriet. Mijn ou-

ders groeiden op in joodse gezinnen waarvan driekwart van de families was vermoord. Ik heb lang gedacht dat ik de enige was in mijn generatie die daar nog last van had.“

Inmiddels is er meer aandacht voor intergenerationeel trauma. Wordt er ook makkelijker over gepraat?

„We zijn als maatschappij veel bewuster geworden van hoe trauma's doorwerken in latere generaties. Dan gaat het niet alleen over oorlog, maar ook over het slavernijverleden bijvoorbeeld.“

Zes van de zeven verhalen in de interviewreeks gaan over de Tweede Wereldoorlog. Is het programma bedoeld om vooral die verhalen te vertellen?

„We zoeken ieder jaar naar een goede balans van verhalen. Maar je merkt dat veel Nederlanders die eraan toe zijn om hun verhaal te vertellen toch een link hebben met de Tweede Wereldoorlog, in de breedste zin van het woord: de Holocaust, het verzet, Indië. Dat is niet zo gek, deze oorlog vond tachtig jaar geleden plaats waardoor er meer afstand bestaat dan bij meer recente oorlogen, en er dus ook meer ruimte is ontstaan om er op televisie op deze manier over te praten.“

Je maakt het programma voor War Child, bepalen zij de inhoud?

„Er worden altijd wel een paar vragen gesteld over War Child, maar in principe is het heel vrij. Regisseur Deborah van Dam en ik gaan samen met een kernteam kijken welke verhalen wij schrijnend vinden, of juist heel hoopvol. Die hoop zit in de veerkracht die de geïnterviewden laten zien.“

In de aankondiging staat dat War

Het verdrietige is, dat er alleen maar nieuwe oorlogen bij komen

Child aandacht wil vragen voor de 520 miljoen kinderen die nu in oorlog leven. Toch komen die kinderen in het programma eigenlijk niet aan bod. Is dat te politiek?

„Deze serie gaat over het effect dat oorlog op je heeft en niet iedereen is er klaar voor om te reflecteren op hun ervaringen. We moeten de actualiteit en politiek nooit schuwen. Dat is luf, dan moet je een ander beroep kiezen. Toch ligt er altijd de vraag, wanneer is iets te politiek en gaat het weg van het persoonlijk? Ik vermoed dat als we deze serie blijven maken dat we de komende jaren heel veel verhalen gaan horen uit Libanon of Gaza. Dat is het verdrietige, er komen alleen maar nieuwe oorlogen bij.“

Geloof je dat de NPO-kijkers de link met nu in oorlog levende kinderen zelf kunnen leggen?

„Dat denk ik wel, het gaat ook niet uitsluitend over de Tweede Wereldoorlog. De erfelijkheid van oorlog is heel universeel. Gevoelens van angst, altijd waakzaam zijn, je ontheemd voelen. We moeten afwegen tussen iets actueel maken of de gesprekken te laten zijn wat ze zijn. We zeggen niet letterlijk: 'Wat deze mensen hebben meegemaakt, dat gaan de kinderen van nu ook meemaken.' Maar daar kun je je als kijker wel iets bij voorstellen.“

Angst, van zichzelf of van hun ouders, lijkt de gemene deler tussen de geïnterviewden. Is het überhaupt mogelijk om angst níét door te geven aan je kinderen?

„Ik denk dat elke generatie hoopt dat het lukt om het niet door te geven. Ik doe in ieder geval heel erg mijn best. Het gaat in het geval van mijn kinderen ook over de vierde generatie, het

zwakt af. Zij zullen nooit de angst in de ogen van mijn grootouders zien. Maar natuurlijk voelen kinderen dingen die je niet uitspreekt. Ik vind deze tijd ook ingewikkeld, dat zullen zij vast ook voelen.“

Is deze tijd ingewikkelder dan andere tijden?

„De haat tegen minderheden, de haat tegen vrouwen, groepen die tegen elkaar worden uitgespeeld. Persoonlijk maak ik veel antisemitisme mee. Het lijkt wel alsof 7 oktober en de daaropvolgende genocide een vrijbrief zijn geweest om antisemitisme gewoon maar te uiten. Kritiek op Israël is overigens geen antisemitisme, ook al probeeren sommige politici dat zo te spinnen, dat vind ik echt verschrikkelijk. Zo worden groepen tegen elkaar opgezet. Maar antisemitisme bestaat wel.“

De afgelopen jaren heb je je ingezet tegen polarisatie. Bijvoorbeeld met het boek *Hoe houd je je hart zacht? Is dit programma onderdeel van die missie?*

„Dat is een jood', 'dat is een moslim' of 'dat is een vluchteling'. Mijn opa zei altijd 'groepen bestaan niet, alleen individuen'. Die individuen kunnen een groep vormen, maar je blijft altijd je eigen persoon. Ik geloof dat met elkaar praten en naar elkaar luisteren helpt om empathie te krijgen.“

Antisemitisme, racisme, moslimhaat, anti-lhbt-geweld, het neemt allemaal toe. Tel daarbij de mensen op die gevlucht zijn voor oorlog en onderdrukking en je hebt best een grote groep in Nederland voor wie vrijheid niet vanzelfsprekend is. Wie vormen toch de groep die zich daar niet bewust van is?

„Een deel van stemmend Nederland. Als je ziet hoe mensen over migratie praten. 'Gelukszoekers' of 'ze verkrachten onze kinderen'. Die mensen over wie dat wordt gezegd, zijn mensen die vluchten voor oorlog. Die zouden in onze serie kunnen zitten! De mensen die demonstreren tegen AZC's hebben daar nul empathie voor. Daarnaast is er ook een groep die zich schuldig maakt aan antisemitisme, moslimhaat en andere vormen van discriminatie. Daar maak ik me wel echt zorgen over.“

Is dat waarom empathie zo belangrijk is?

„Ik ben liever alert dan te laat. Zonder empathie wordt het makkelijk om groepen te demoniseren. Als we verleren om empathisch te zijn en groepen mensen als vijand zien, dan wordt de democratie van binnenuit uitgehold. Met alle gevolgen van dien. Ik geloof in dialoog en in ontmoeting, al is dat misschien een heel zachte manier.“

Wanneer het over oorlog gaat wordt vaak het belang benadrukt om de verhalen te blijven vertellen, zoals in je gesprekken. Hoe zorg je ervoor dat je met die verhalen de angst niet doorgeeft?

„Ik denk dat het heel goed is, voor jezelf en de maatschappij, om verhalen door te geven. Kinderen moeten er de juiste leeftijd voor hebben. Mijn uitdaging als moeder van twee kleine kinderen is om de verhalen door te geven en niet de angst.“

© Lindsey Kijpers

David Bade

We OK!

t/m 1 november

Kunst maak je samen. Dat is het motto van kunstenaar David Bade (Curaçao, 1970). Hij staat bekend om zijn humor, scherpe commentaar en sociale betrokkenheid. En om zijn vernieuwende manier van samenwerken. Hij is een pionier op dit gebied. De tentoonstelling bundelt voor het eerst een omvangrijke selectie van zijn kleurrijke sociale projecten.

Creativiteit en verbinding

David Bade is beeldhouwer, schilder, tekenaar en installatiekunstenaar. Zijn werk is kleurrijk, associatief en vol symboliek. Al bijna dertig

jaar doorbreekt hij de grenzen van de gevestigde kunstwereld. Hij werkt het liefst daarbuiten, daar waar verschillende mensen elkaar dagelijks ontmoeten. In wijken en buurten, maar ook binnen de zorg en het bedrijfsleven wakkert hij creativiteit en verbinding aan.

Scan de QR-code voor meer informatie over de expositie in Stedelijk Museum Breda.

© Bruikleen Vereniging Vrienden Stedelijk Museum Breda

Collectiehighlight: Max Liebermann in Dongen

In de vaste tentoonstelling *Ambitie & Verlangen - Breda in de 19e eeuw* is *De Spinster in Dongen* (1880) van de Duitse kunstenaar Max Liebermann te zien. Zijn Amsterdamse collega August Allebé neemt hem mee naar een stukje Brabant waar de tijd lijkt te hebben stilgestaan. De afgebeelde vrouw heet Pieterella (Pietje) Verhoeven. Zij poseert maar al te graag voor de kunstenaars, al was het maar omdat ze iets kon bijverdienen. Een ander schilderij van Liebermann met Dongen als onderwerp bevindt zich in de Nationalgalerie in Berlijn.

Anna Lange

Sideway Scenery

t/m 30 augustus

De filosofische kunstwerken van Anna Lange (Schaijk, 1967) nemen je mee naar een veranderend landschap; waar een nieuwe snelweg het gebied in tweeën splitst. Met alle gevolgen van dien. In *Sideway Scenery* onderzoekt Lange de botsing tussen stad en platteland en de tegenstelling tussen traditie en commerciële massacultuur.

Het werk van Lange bevat invloeden van kunstenaars, zoals Andy Warhol, Joseph Beuys en Andrej Tarkovski. Ook Lou Reed en A.F.T. van der Heijden leverden met hun

teksten en handschrift een bijdrage aan *Sideway Scenery*.

"Je bent op de snelweg. De autoradio staat aan en je hoort "Motel money murder madness" uit *L.A. Woman* van *The Doors*. Je kijkt opzij en ziet hoe de omgeving uit je jeugd veranderd is." Anna Lange

Scan de QR-code voor meer informatie over de expositie in Stedelijk Museum Breda.

© And Hoogendoorn

Recensie Game

Saros. Door Housemarque.
Voor PlayStation 5.
●●●●○

In game 'Saros' liggen voor de speler flow en frustratie dicht bij elkaar

Len Maessen

AMSTERDAM

Langs de kust breken de wolfgolven; de tweelingzonnen zinken onder het meer. De schaduwen worden langer in Carcosa", schrijft Robert W. Chambers in zijn *The King in Yellow*. De vreemde, buitenaardse stad Carcosa viste hij uit een kort verhaal van Ambrose Bierce. Horrorschrijver H.P. Lovecraft sprong daarna gretig op Chambers' "gele gekte". Generaties schrijvers bouwden zo aan de zogenoemde Mythos, een gedeelde horrorfiction over onmogelijke en afschrikwekkende goden.

Er zijn tegenwoordig series, games en films genoeg die inspiratie halen uit de Mythos, maar *Saros* wil meer zijn: een voortzetting van de traditie. Dus wordt beveiligd Arjun Devraj (Rahul Kohli) wakker op de vreemde planeet Carcosa. Al snel mompelt de rest van zijn team over gele kusten. In deze oer-horrorsoep floreert maker Housemarque: de ware angst ligt in hun games daar waar het goddelijke en het alledaagse elkaar kussen.

Housemarque sprong zes jaar geleden in het diepe - geen niche-arcadegames meer maar diepverhalende, sensorische ervaringen die zich camoufleren als excentrieke schietgames vol felgekleurde kogels. Het leverde in 2021 het meesterwerk *Returnal* op, over een eenzame astronaut wiens verdronken schuldgevoel een verre planeet omvormt tot een persoonlijke hel.

Afgesloten van de wereld

Fysiek is onze hoofdpersoon dit keer niet alleen, maar emotioneel is hij afgesloten van de wereld. Niet alleen omdat zijn

compagnons tijdens de wat voorspelbare, stroperige eerste akte steeds verder afglijden in destructieve obsessies, maar ook door zijn onverschilligheid, afkomstig uit een jeugd met een autoritaire vader. „Hij haat zijn vader en ik ook", verzucht een kennis in een dagboekbericht. „Toch staat hij erop om uit trots telkens weer bij zijn vader langs te gaan, om daar vervolgens uren in norse stilte te zitten.”

Arjun is hier om Nitya te vinden, een vrouw om wie hij geeft. Verder weten we niets; het verhaal wordt aanzienlijk beter wanneer het de clichés van het eerste hoofdstuk (Paranoia! Ruzie!) achter zich laat en ons in kleine brokjes de vele waarden van Carcosa laat ervaren.

Saros verleidt de speler tot obsessie. Elke keer dat Arjun sterft, verschuift alles subtiel - wapens, locaties, wezens - en begint de speler weer vers. Soms huilend, met die ene eindbaas nog op het netvlies. Gelukkig keer je ditmaal - anders dan *Returnal* - terug met punten op zak, waarmee je bouwt aan je pantser, je krachten. Maar *Saros* geeft het liefst zo min mogelijk weg. Je zal zelf moeten leren welk geweer, welk punt, welke bonus precies wat doet. Ondertussen trilt de controller in je handen en zingt het geluid om je heen.

Zo liggen flow - dat vloeiende gevoel dat je gewoon dóór wil, nog een keer - en frustratie nooit ver van elkaar af. Soms word je gek: de rode, blauwe en gele kogels vliegen om je hoofd en je wanhoopt omdat elk gebied zo tergend lang lijkt. Soms race je erdoorheen met zingende kruisboog in de handen. Zoekend naar de volgende eindbaas, nee, naar het volgende brokje verhaal, nee, naar de gele kust, waar de stervende zon achter de horizon zakt en je alles kan krijgen wat je hart maar begeert...

Recensie Komedie

The Devil Wears Prada 2.
Regie: David Frankel.
Met: Anne Hathaway, Meryl Streep, Stanley Tucci, Emily Blunt. 119 minuten.
●●●○

'The Devil Wears Prada 2': zwanenzang voor de modejournalistiek

Dana Linssen

AMSTERDAM

Wie deze dagen *The Devil Wears Prada 2* intikt op zijn zoekmachine *du jour* ziet twee rode pumps met duivelshakken door het beeld marcheren. Het is het beeldmerk van een satire die twintig jaar geleden de draak staak met de modewereld, de alleenheerschappij van hoofdredacteur Anna Wintour van het Amerikaanse modeblad *Vogue* en de commercie die uiteindelijk alle tegenstemmen doet verstommen.

De oorspronkelijke film van David Frankel volgde de ambitieuze journalist Andy Sachs (Anne Hathaway) die droomt van een Pulitzer, maar aan de slag gaat als assistent van ijskoningin Miranda Priestly (Meryl Streep) die het fictieve tijdschrift *Runway* runt.

Twintig jaar later is Wintour met pensioen en ligt de modejournalistiek op z'n gat door de komst van 'content creators' en andere influencers. Niet alleen de modejournalistiek trouwens. Andy koos aan het einde van deel één eieren voor haar geweten en krijgt aan het begin van deel twee haar journalistieke prijs voor onderzoeksjournalistiek. Om vervolgens met haar hele redactie per tekstbericht te worden ontslagen. Na nog wat ingewikkelde tournures om haar zonder gezichtsverlies terug bij *Runway* te krijgen, is dan uiteindelijk het tweetal (en chef de magazine Stanley Tucci) herenigd om het moederschap te redden voor het te laat is.

Het is fascinerend met hoeveel gemak de cast na twintig jaar weer in hun rol glijdt alsof het een zijden kamerjas is, elegant en comfortabel. Alleen al daarom is

de film een feest. De focus is wel verlegd. Mode is bijzaak geworden, het gaat nu om het veiligstellen van de onafhankelijke journalistiek. De wereldvreemde Jeff Bezos-achtige tech bro die *Runway* kan redden is niet iemand om het redactiestatuut aan toe te vertrouwen. Qua plot is het kortom een hoop gedoe. We snappen dat Andy nu een serieuze journalist is, maar de film heeft z'n generiegels destijds zo scherp gedefinieerd dat we haar frivole outfits willen zien uitzoeken in de inloopkast van het blad en niet flirten met een nogal bête makelaar.

Dat *Prada 2* een lans breekt voor vrije pers is hartverwarmend. Zeker omdat Streep in de tussentijd in *The Post* (2017)

Dat *Prada 2* een lans breekt voor vrije pers is hartverwarmend en geeft de film cachet

ook *Washington Post*-uitgever Katharine Graham speelde. Het geeft de film cachet. In plaats van modellen staat een parade van inwisselbare McKinseytypes centraal. Waarop Andy - droogjes? defaitistisch? droevig? - met een verwijzing naar de verdedigingsindustrie van de uitgeefbusiness reageert. „We kunnen niet steeds overal de ziel uit blijven zuigen en het dan opknippen en opnieuw verpakken.” Maar staat er echt iets op het spel? In ieder geval niet genoeg om de film wereldwijde embargo's op te leggen alsof er staatsgeheimen in worden onthuld. Het lijkt eerder een nogal opzichtige manier om de aandacht te kanaliseren. De duivel leest de krant.

ZO SIMPEL IS HET NIET

STELLING & SCHINKEL OVER ECONOMIE

WERK HEEFT EEN PR-PROBLEEM!

Werkenden over de hele wereld voelen zich maar weinig verbonden met hun baan, blijkt uit grootschalig onderzoek. Hoe kan dat? En is het erg?

Luister elke donderdag een nieuwe aflevering bij NRC en in alle podcast-apps
nrc.nl/zosimpelishetniet
Fotografie Folkert Koelewijn

JOYCE ROODNAT

Mannen die menen monsters te moeten zijn

De man die een moordaanslag wilde plegen op de Amerikaanse president en zijn getrouwen werd direct bestempeld als een lone wolf. Automatisch zie ik beelden van een gestoorde man, een schreeuwerd in een stinktrui. Dat idee van de geïsoleerde gek is overzichtelijk: eng, maar niet een van ons, en vrienden had hij niet. Maar deze aspirant-aanslagpleger was een populaire bijlesleraar, een geslaagde academicus en een sociaal bewogen uitvinder. Sympathiek ondanks alles, zelfs tot in het manifest waarmee hij zijn voorgenomen aanslag onderbouwt op basis van principes, zonder zijn voorgenomen actie af te dekken met religie of vergelijkbare onwrikbaarheden. Hij begint met verontschuldigen aan „iedereen wiens vertrouwen ik heb beschaamd”, belandt via zijn verbazing over de lakse beveiligingsmaatregelen bij zijn wanhoop in aanloop naar zijn voorgenomen geweld en besluit met een boodschap voor zijn leerlingen: „Can't really recommend it! Stay in school, kids.”

Terwijl hij dit schreef, kon hij nog terug... Ik lees het en ik kan het niet helpen, ik zie geen monsterlijke moordenaar in spe. Ik zie Ryan Gosling in de film *Project Hail Mary*, als inspirerende natuurkundeleraar, uitvinder, genie-inde-kast die als astronaut tegen wil en dank de wereldbevolking redt. Waarom? Een ander doet het niet, dus dan hij maar. Niet voor zichzelf, hij vindt het geluk in een buitenplanetaire broomance met een *alien*. Onbegrijpelijk, ook al is die alien een volwassen variatie op E.T. en zijn ze geestelijk van elkaars niveau. Hoe leuk Gosling hem ook speelt, die astronaut blijft consequent een eenling, een solitaire, vreemde vogel. Niet te volgen, maar een idioot is hij niet. En door hem realiseer ik me dat de aanslagpleger in de VS een moordenaar tegen wil en dank zou kunnen zijn.

Zo nadenken over iemand die een dodelijke aanslag plande, is je begeven op glad ijs. Dat hoort niet, verontwaardiging moet de boventoon voeren. Zo'n man is een monster, en de rest is stilte.

Ik ben ervan overtuigd dat een politieke moord een zelfgenomen actie is, wreed en zinloos per definitie. Zoiets zou ik naar de veronderstelde dader willen schreeuwen. Dat wil zeggen, naar een mens die mensendingen denkt en doet en voelt. Niet naar een lone wolf, de boeman die een uitvlucht is om niet verder te hoeven denken.

In het Stedelijk Museum in Amsterdam sleep ik me over de expositie *Beyond the Manosphere*, verveeld door kunstenaars die weinig te melden hebben over mannen die menen monsters te moeten zijn om te slagen in het leven. Wie hier soelaas had kunnen bieden zie ik in Enschede in Rijksmuseum Twenthe: Bas Kusters met zijn textiele sculpturen vol seks en gelul in alle betekenissen. Donzig en queer is zijn beeldingswereld, opgetogen zijn de penissen, filosofisch de geborduurde gedachten die opdoemen. *Beyond the manosphere*, de manosphere voorbij? Bas Kusters ontmantelt hem en stijgt erboven uit.

Bas Kusters, 'Many loving arms', uit de serie 'Quest for self love', 2019. FOTO RIJKSMUSEUM TWENTHE

4
&
5
mei

LUDWIG BINDERVOET | REGISSEUR
De voorstellingen van Theater Na de Dam, jaarlijks op 4 mei, liggen steeds vaker onder vuur. Juist dáároveer maken ze nu een stuk. „Het is alsof er sprake is van een 'pijnpikorde', waarbij het ene slachtofferschap het andere bestrijdt.”

Tekst Shira Keller Fotografie Roger Cremers

‘We zijn het een beetje verleerd om ons te verplaatsen in de ander’

Aansluitend op de Nationale Dodenherdenking op de Dam op 4 mei vinden er ieder jaar, verspreid over het land, meer dan honderdvijftig theatervoorstellingen plaats, allemaal gelieerd aan de Tweede Wereldoorlog. Theater Na de Dam, heet het initiatief. Ieder jaar weer buigen de organisatoren zich over de vraag wat de meest actuele en prangende thema's zijn om uit te lichten; keuzes die gaan over de rol die je de herdenking toedicht. En steeds vaker liggen dit soort keuzes onder vuur.

Is het bijvoorbeeld van belang, of juist misplaatst, om tijdens de Dodenherdenking stil te staan bij slachtoffers in Gaza? Hoeveel ruimte geef je aan perspectieven die de jouwe niet zijn? Drie jaar geleden ontstond er commotie rond de voorstelling *Waar wij voor strijden*, waarin acteur Jacob Derwig een antisemitisch personage vertolkte. Hoorden dit soort provocatieve voorstellingen wel thuis op 4 mei?

De hevige emoties die *Waar wij voor strijden* opriep, brachten de organisatie op het idee om een theatervoorstelling te produceren over precies dit thema: de toenemende spanningen rond het herdenken zelf. Het leidde tot de productie *Nog niet afgelast*, op 4 mei eenmalig te zien in Koninklijk Theater Carré in Amsterdam. Op verrassend lichte toon legt schrijver Vincent van der Valk in zijn stuk verbanden tussen het gedachtegoed van de Joodse filosoof Hannah Arendt (1906-1975) en hedendaagse spanningen rond de herdenkingscultuur. Op de bovenverdieping van de Amsterdamse stadschouwburg, waar de repetities plaatsvonden, vertelt regisseur Ludwig Bindervoet over het maakproces.

Hoe pak je dat aan, een theatervoorstelling maken over herdenken?

„Oorspronkelijk wilden we een voorstelling maken die halverwege door activisten zou worden verstoord. Maar tijdens het maakproces ontdekten we dat we zoiets eigenlijk veel minder angstaanjagend vinden dan dat wat er in ons eigen hoofd gebeurt, namelijk: hoe we, uit angst mensen te kwetsen, onszelf steeds meer zijn gaan censureren.

„Het is alsof gepolariseerde stemmen die afgelopen jaren zo fel zijn geworden dat er voor genuanceerde stellingname geen ruimte meer is. Mensen zien alles tegenwoordig zo zwart-wit. Veel Joden hebben kritiek op het beleid van Netanyahu, maar worden toch door hun progressieve vrienden ter verantwoording geroepen. Als je op 4 mei Palestina of Iran ter sprake brengt, word je als antisemitisch afgeschreven. Er zijn stemmen die vinden dat aandacht voor Europese slachtoffers op zichzelf een vorm van racisme is - waarom hebben we het niet over Soedan? Het is alsof er sprake is van een 'pijnpikorde', zo verwoordt het hoofdpersonage in de voorstelling het, waarbij het ene slachtofferschap het andere bestrijdt. Maar waarom zouden verschillende vormen van slachtofferschap niet naast elkaar mogen bestaan?”

Hoe valt die groeiende onverdraagzaamheid te verklaren denk je?

„We worden steeds minder geconfronteerd met ideeën buiten onze eigen bubbel. Misschien zijn we het daardoor een beetje verleerd om ons te verplaatsen in de ander. In zijn Loe de Jong-lezing hield Adriaan van Dis vorige maand een pleidooi voor empa-

thie. 'Verplaatsingskunde', noemde hij het. Als we willen voorkomen dat we steeds verder uit elkaar drijven, zei hij, zullen we ons beter in elkaar moeten leren verplaatsen. Oordelen moeten leren opschorten.

„Herdenken is op zichzelf een oefening in verplaatsingskunde: je stelt je voor hoe het is om mee te maken wat je zelf niet hebt meegemaakt. Alleen al de poging daartoe heeft effect op hoe je in de wereld staat. We kunnen leren van de geschiedenis. Het omgekeerde geldt ook: wanneer je ophoudt te herdenken, of zelfs, zoals in Amerika nu, actief namen van sokkels wegbeitelt om historische feiten uit het collectieve geheugen te wissen, dan maak je de weg vrij voor nieuwe vormen van fascisme, demonisering en angst.”

Zou je theater ook een oefening in verplaatsingskunde kunnen noemen?

„Natuurlijk. Kunst, zeker theater, is bij uitstek geschikt om perspectieven die niet de jouwe zijn te onderzoeken. We zetten de verbeelding in *Nog niet afgelast* heel bewust in, niet als vlucht voor de werkelijkheid, maar als een manier om inzicht te krijgen in

andermans opvattingen. Als er één domein is dat groepen mensen dichter bij elkaar kan brengen, dan is het kunst.

„Het raakt aan een citaat van een hartsvriend van Hannah Arendt, de Joodse cultuurfilosoof Walter Benjamin, dat we in de voorstelling aanhalen: 'Het begint altijd met woorden', schrijft hij. 'Woorden worden voorstellingen, en voorstellingen worden werkelijkheid.' Benjamin wilde ermee waarschuwen voor de destructieve macht die woorden kunnen hebben. Maar je kunt het ook hoopvol opvatten: waarom zouden woorden, en de verbeelding die ze aanzwengelen, de werkelijkheid niet ook in positieve zin kunnen veranderen?”

In 'Nog niet afgelast' speelt het gedachtegoed van Hannah Arendt, die in de Tweede Wereldoorlog in een Frans kamp gevangen heeft gezeten, een grote rol. Ook zij pleitte voor empathie.

„Arendt geloofde in inlevingsvermogen als wapen tegen verdeeldheid en destructie. In haar boek *Eichmann in Jeruzalem: De banaliteit van het kwaad* probeert ze zich zelfs in een van de moordzuchtigste kampbeulen in te leven. 'Als we willen dat de solidariteit van de mensheid gebaseerd is op meer dan de terecht angst voor de duivelse daden waartoe we in staat zijn,' schrijft ze in 1957 - en let op: ze zegt daar we, niet ze - 'dan moeten we onszelf en elkaar beter leren begrijpen.' Arendt staat voor mij symbool voor menselijkheid, en vrijheid. Haar filosofie wortelt in haar pijn. Het is een helende filosofie. Het zou geweldig zijn als we er met onze voorstelling iets van door kunnen geven.”

Nog niet afgelast, een productie van Theater Na de Dam. Tekst: Vincent van der Valk. Regie: Ludwig Bindervoet. Spel: Maria Kraakman. Eenmalig te zien, op 4 mei om 21 uur in Koninklijk Theater Carré, Amsterdam. Info over deze en de andere voorstellingen op 4 mei: theaternadedam.nl

‘De polarisatie is zo fel, er lijkt geen ruimte meer voor een genuanceerde stellingname’

Advertentie

Yves Klein

en zijn kunstenaars familie

Frits Marie Rotraut*

*Stedelijk Museum Schiedam

Nu te zien! stedelijkmuseumschiedam.nl

Voor het eerst zijn de oeuvres van de wereldberoemde Yves Klein en die van zijn ouders en vrouw - Frits, Marie en Rotraut - samen te zien. De tentoonstelling toont circa dertig werken van Yves Klein en veertig van zijn familie. Ontdek het bijzondere verhaal van vier kunstenaars met een gedeelde passie voor kleur en de kosmos, én hun verrassende band met Nederland.

Wereldwijde primeur in Nederland!
★★★★
De Volkskrant

Yves Klein, *Blauwe Ruimte*, 1960. Collectie Stedelijk Museum Amsterdam. Foto: Photographie Amsterdam, 2020

De mannelijke blik is overal. Je hoeft geen man te zijn om medeplichtig aan die blik te worden, het patriërchaat heeft zich in alle kieren en scheuren van de maatschappij gevestigd.

Die blik richt zich, als bekend, met name op het lichaam van de vrouw, die door die blik tot object wordt gemaakt. Dat is een probleem, want zeker sinds de filosoof Immanuel Kant weten we dat de mens, elke mens dus, een doel op zichzelf moet zijn en niet zomaar als object kan worden behandeld.

Wie de (westerse) kunstgeschiedenis bekijkt zal daar veel jonge, vrouwelijke tot object gemaakte tegenkomen maar ook vaststellen dat diezelfde kunstgeschiedenis heel wat Jezussen aan het kruis en andere christelijke heiligen, om maar een dwarsstraat te noemen, heeft geobjectiveerd.

De neiging je te verlustigen aan het lichaam van de ander - daar begint dat objectiveren - is vermoedelijk door en door menselijk en zeker niet alleen een westerse of mannelijke ondeugd. Maar in het kader van de vooruitgang is het besef bij aanzienlijke en invloedrijke groepen mensen doorgedrongen dat we ons op andere manieren dienen te verlustigen. Namelijk als verlichte mensen die zich bevrijd hebben van de vooroordelen van hun voorouders. Nietzsche zou zeggen: als de laatste mensen. Maar dat klinkt zo negatief, want er komen echt nog genoeg mensen na ons. En die generaties moeten ons toch ook weer kunnen betichten van duïsternis, surrealistische vooroordelen en genormaliseerde discriminatie. Dat is eveneens solidariteit met het nageslacht: besef dat je het nageslacht geen enkel plezier doet door het op te zadelen met een perfecte wereld, die alleen al vanwege die perfectie zinloos en bloedeloos zal zijn.

Ergens in de loop van de kunstgeschiedenis, niet eens zo lang geleden, is de opvatting ontstaan dat de kunstenaar onrecht dient te adresseren en door middel van zijn kunst dient bij te dragen aan bestrijding van dat onrecht. Er is de gevestigde orde - voos, corrupt en onrechtvaardig - en die moet worden afgebroken of op zo'n manier gecorrigeerd dat je van zachtvaardig afbreken zou kunnen spreken. Dat leidt her en der tot geësthetiseerde platitudes (slavernij en de holocaust waren een schande, de wereld moet beter worden, bij voorkeur vandaag) die soms welwillend worden ontvangen.

Allerlei soorten kapitaal

Natuurlijk spelen ook geldstromen een rol, de subsidiegever wenst immers maatschappelijke relevante kunst en de platitude woont naast de maatschappelijke relevantie. Kunsthandelaars en verzamelaars die hopen dat hun investering in waarde stijgt volgen bepaalde trends. Geld verklaart niet alles maar wel wat.

Van de sociologie uit de twintigste eeuw weten we dat er allerlei soorten kapitaal bestaan. Niet alleen geld maar ook schoonheid, jeugd, kennis oftewel cultureel kapitaal.

Geheel nieuw was dat niet. Wie *Het Symposium* van Plato zelfs maar slordig

Félicien Rops, *La Tentation de saint Antoine*, 1878. FOTO KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK VAN BELGIË, BRUSSEL

In het lustlaboratorium van Félicien Rops: de mannelijke blik is overal

LUST De neiging je te verlustigen aan het lichaam van de ander, schrijft *Arnon Grunberg*, is vermoedelijk door en door menselijk en zeker niet alleen een westerse of mannelijke ondeugd. In Zürich bezoekt hij de tentoonstelling *Laboratorium van de lusten*, over het werk van Félicien Rops.

heeft gelezen (een tekst over verlangen naar wijsheid, lichamen en gezamenlijke maaltijden) wist al dat dat was. Socrates stelde de oude Atheners voor een raadsel omdat hij zo wijs was en tegelijkertijd zo ontstellend lelijk. Daar begrepen de oude Atheners niets van en het probleem werd opgelost door te besluiten dat wijsheid misschien niet mooi maakt, maar wel erotiseert.

Dat is hoopvol: je kunt je kennis van Foucault en Derrida als rouge op de wangen smeren, je kunt een lijntje Habermas als oogpotlood om de ogen trekken en mensen zullen met je willen dineren. Toegegeven, het zijn vooral of bijna uitsluitend mannen die hiervan geprofitteerd hebben maar gelukkig zijn er steeds meer autonome (en welgestelde) vrouwen van een zekere leeftijd, zoals de Fransen zo mooi zeggen, die geen genoeg meer nemen met een seksloos leven.

Wereldverbeterende kunstenaars zullen het hunne bijdragen aan deze gunstige ontwikkeling. Zeker is dat men zich ondanks alles is blijven verlustigen, aan elkaar, aan elkaars wijsheid en aan eigen wijsheid.

Omdat ik me verlustig aan de verlustigde mens, wilde ik de tentoonstelling *Laboratorium van de lusten*, over het werk van Félicien Rops, in het Kunsthuis in Zürich zien.

Het ware laboratorium is natuurlijk het internet, maar internetgebruikers kun je moeilijk van een afstand bestuderen. Zo moest ik een paar weken terug via een column van Eva Peek in deze krant vernemen dat Instagram is volgepropt met AI-meisjes in bikini. Ik hecht eraan vast te stellen dat ik dergelijke meisjes op Instagram nooit te zien krijg, ik word slechts om de oren geslagen met mij relatief onbekende auteurs die op al dan niet feestelijke wijze weer een boekcontract ondertekenen.

Courtisane

Wie was Rops? Hij was een graficus, schilder, bohémien, geboren op 7 juli 1833 in Namen, zijn vader was rijk en ging vroeg dood, zodat de zoon zich kon onttrekken aan de economische wetten van het kunstbedrijf.

Hij trouwde met een Belgische, de dochter van een rechter, met wie hij een zoon kreeg. Plannen om zelf rechten te gaan studeren werden verworpen, de schone kunsten en Parijs trokken aan Rops.

Hoewel hij zijn leven lang een Nameenaar bleef (er bevindt zich in Namen een Rops-museum), was hij gefascineerd door de metropool, omdat die bij uitstek het decor is van wellust en grensoverschrijding. Rops zag daar dat het verschil tussen de courtisane en een getrouwde dame uit de bourgeoisie, een klasse die toen nog helemaal niet zo lang bestond, voornamelijk in de details zat, en zelfs dat niet altijd.

In Parijs ontmoette hij de zussen Léontine en Aurélie Duluc, die allebei werkzaam waren in de mode. Hij begon met beide zussen een verhouding, gaf ze allebei een kind, een van die kinderen overleed jong.

Ook illustreerde hij de gecensureerde gedichten van Charles Baudelaire uit *Les fleurs du mal*, verschenen onder de titel *Les Épaves*. Baudelaire noemde Rops „de dartele heer Rops”. Rops, een behoorlijk maniakale brieven schrijver -

er zijn ongeveer vierduizend brieven bewaard gebleven - schreef op zijn beurt over de dichter: „Ik was, denk ik, niet de vriend, maar de trouwste & meest respectvolle gezelschapsgast van Baudelaire, ik heb 'zijn droefheid in België draaglijker gemaakt', zoals hij zei in zijn opdracht op een portret dat ik koester.”

Meer hoeft men van vriendschap niet te verwachten: dat zij de droefheid in België draaglijker maakt.

Wat Rops van de kunst verwachtte heeft hij in een van zijn brieven duidelijk samengevat: „In de kunst haat ik al wat populair en democratisch is. In tegenstelling tot diegenen die geloven dat we werken aan de redding van de Samenleving door een schets of een sonnet te maken, denk ik dat Kunst moet blijven een Druidisme, of verdwijnen.”

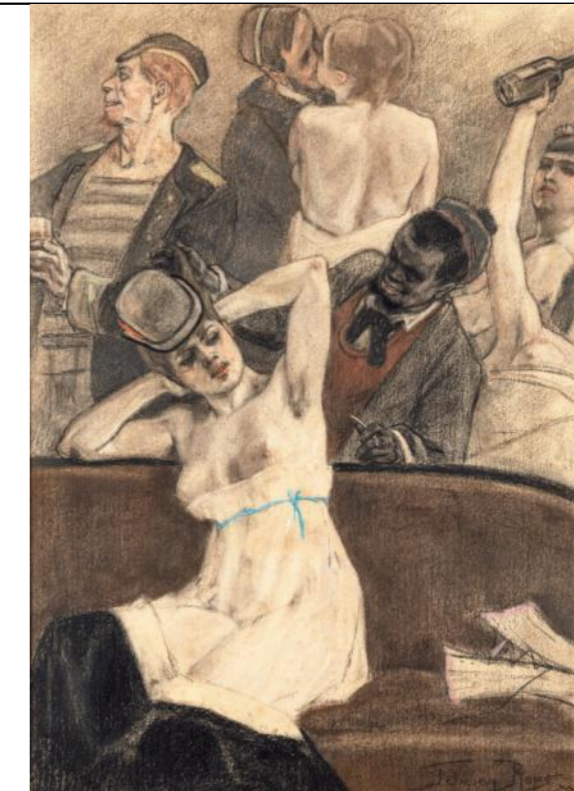
Hoe moeten we dat Druidisme begrijpen? Spiritualiteit? De kunstenaar als bemiddelaar tussen deze en andere werelden? Mysticisme? Rops was te veel een karikaturist en humorist om deze mystieke neigingen al te serieus te nemen. Hij heeft zich zijn hele leven met onmiskenbare hartstocht toegelegd op *épater la bourgeoisie*, oftewel het ietwat kwaadaardig kietelen van de hogere middenklasse. Doorgaans gebeurde dat door mensen die zelf uit die bourgeoisie kwamen en er nog volop van profiteerden, wat het kwaadaardig kietelen niet minder noodzakelijk maakt.

Weemoed en wellust

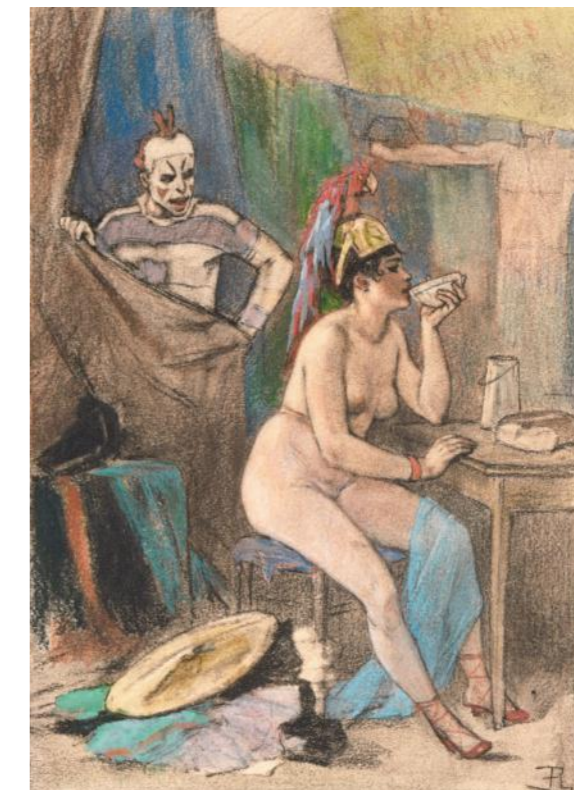
Een curator die me door het Kunsthuis rondleidde vertelde dat Rops zo van het vrouwenlichaam hield dat hij elke spier ervan kundig wist na te tekenen. Mijn oog is niet geoefend genoeg om dat te beamen of tegen te spreken, maar ik geloof de curator op zijn woord. En anders dan de woorden 'mannelijke blik' doen vermoeden zag Rops de *tristesse* van de verstedelijkte vrouwelijke bourgeois haarfijn, hij stelde zich als observator, als tekenaar, niet boven die droefheid, maar maakte er integraal deel van uit. Of het nu om een circusartieste gaat, twee vrouwelijke geliefden, een vrouw en haar absint, hij begreep dat de bewoner van de grote stad, de vrouw meer nog dan de man, zich tevreden moet stellen met weemoed en wellust. Alleen de ondergang is haar trouw.

Rops verachtte de hypocrisie in de samenleving, en daarmee ook de kerk, niet om de samenleving te redden maar om zichzelf te bevrijden. Dat zijn werk een handreiking aan derden is, hoe jezelf te bevrijden, is een neveneffect. Een neveneffect van zijn grettige levensstijl waren zijn reizen. Hij pendelde niet alleen heen en weer tussen Namen en Parijs, maar bezocht ook de Verenigde Staten en Hongarije. In dat laatste land kwam Rops op het idee dat hij zelf een halve Hongaar was.

Mijn favoriete Rops - de keuze is moeilijk, want er is veel in hem dat mij bevalt - is *La Tentation de saint Antoine* (De verzoeking van de heilige Antonius) uit 1878. Wij zien daar hoe een mooie, voluptueuze dame door een nar aan het kruis is gebonden waar net Christus nog hing. In plaats van een doornenkranen heeft zij een bloemenkrans op haar hoofd en voor zover je zelfverzekerd aan een kruis kunt hangen doet zij dat. Jezus zelf, een oude, magere, onappetijtelijke man, wordt door de nar door

Félicien Rops, *Le Bouge à matelots*, 1875. FOTO COLLECTION DE LA FÉDÉRATION WALLONIE-BRUXELLES, EN DÉPÔT AU MUSÉE FÉLICIEN ROPS, NAMUR.

Félicien Rops, *L'Entracte de Minerve*, 1878. FOTO COLLECTION DE LA FÉDÉRATION WALLONIE-BRUXELLES, EN DÉPÔT AU MUSÉE FÉLICIEN ROPS, NAMUR.

Félicien Rops, *L'Heure du Sabbat*, 1874. FOTO KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK VAN BELGIË, BRUSSEL

de lucht gezwaid. Op het kruis zelf waar normaal INRI staat (*Jesus Nazarenius, Rex Iudaeorum*; Jezus van Nazareth, Koning van de Joden) lezen we nu EROS. Rechts van de vrouw zien we een gezond varken, bijna een hond, amechtig naar de vervangster van Jezus staren.

De heilige Antonio zelf kijkt ontzet naar het nieuwe kruis, de dreigende komst van het patriërchaat lijkt hem maar matig te bevallen, terwijl een boek over de kuisheid van Jozef voor hem ligt, een Bijbelverhaal waarin Jozef van ongewenste intimiteit wordt beschuldigd door de vrouw die hem niet kon verleiden. In de verte vliegen engelen met doodshoofden.

Kerkelijke ontheiliging

De vraag is hoe je naar zo'n werk moet kijken in een tijd dat de kerk zelf gemarginaliseerd is en dus niet meer ontheiligd hoeft te worden. Wat betekent het verachten van de kerk nu die kerk half ontmanteld is? Zo sprak ik laatst iemand die zei: „Mij kan het niet schelen dat god gestorven is, voor mij was hij altijd al dood.” Daar sta je dan met je kerkelijke ontheiliging.

Waarom aanstoot nemen in tijden van AI-meisjes? We weten dat AI mens is geworden als zij namens ons aanstoet neemt, zich namens ons schaamt. Gelukkig hebben we de mannelijke blik nog, al weegt die minder zwaar sinds Rops de vrouw aan het kruis een triomf laat beleven waaraan de Koning van de Joden een puntje kan zuigen.

Terwijl ik mij naar de uitgang van het Kunsthuis begaf besefte ik eens te meer dat het museum zelf een heilige plek is geworden, een kerk zonder Jezus, zeker voor de hogere doorgaans goedopgeleide middenklasse.

De syfilis, die door de 19de eeuw en het oeuvre van Rops waarde, is verdwenen, de Parijse salons zijn een anachronisme geworden. Maar waar kerk en bourgeoisie zijn is er nog van alles wat ontheiliging behoeft.

De wellust, voor zover niet vervangen door AI-meisjes en -jongens, slaapt nog altijd op kousevoeten door de nachtelijke straten van de metropool en nog altijd kan zij niet zonder een snuifje ondergang. Het kruis mag homeopatisch verdend een stoel in de kantoorruimte zijn geworden, de varkens zijn onder ons.

Alleen al daarom is Rops nog altijd zinnenprikkelend. Al noemde een toonaangevend tijdschrift (*The New York Review of Books*) hem een jaar of tien geleden 'een interessante maar niet bijzonder belangrijke kunstenaar'. In de periferie van de canon zijn soms ook de niet-gemarginaliseerden verfrissend.

Toen Rops zijn krachten voelde afnemen legde hij zich toe op het kweken van rozen ten zuiden van Parijs. Hij stierf daar op 23 augustus 1898 in het bijzijn van enkele vrienden, de gezusters Duluc en zijn dochter Claire.

En de bourgeoisie? Zij heeft haar geloofsartikelen noch afgeschafte noch wezenlijk vernieuwd. Zij kan niet anders dan in naam van de wellust flirten met de eigen ondergang, in de hoop dit keer de vooruitgang eens en voor altijd op zijn verrukkelijke staart te trappen.

Félicien Rops, *Laboratory of Lust*, t/m 31 mei in Kunsthuis Zürich, Zwitserland.

BEELDTAAL

De nieuwe logo's van DNA en PRO verwijzen naar de natuur, maar wat willen ze ermee?

De Nederlandse Alliantie

POLITIEKE LOGO'S De natuur doet het goed in de logo's van Nederlandse politieke partijen. DNA heeft een dubbele helix, PRO een groene roos, de PVV een meeuw. Is het een goed idee?

Door **Merlijn Schoonenboom**

Eigenlijk begon het probleem voor de nieuwste rechts-radicalen partij van Nederland gelijk al bij de presentatie van het logo. Het partijlogo van De Nieuwe Alliantie van kamerlid Gidi Markuszowier bestaat uit de letters DNA en een paar streepjes die je als een dubbele helix kan interpreteren. Maar, zo kwam bij de persconferentie de vraag: suggereert deze verwijzing naar de genetica een „biologische afbakening van Nederlanders“?

Het is even doordenken, maar dit wordt er met de vraag bedoeld: de partij zegt zich sterk te willen maken voor 'de Nederlandse cultuur', maar als het logo bestaat uit de twee bekendste kenmerken van de genetica, lijkt de partij dan niet het Nederlanderschap met biologische argumenten te willen onderstrepen? Iets als: 'Diegenen met het juiste dna mogen blijven, en die zonder moeten weg'?

De vraag bleek vorige week het begin van een korte, doch inzichtelijke discussie over natuursymboliek in de Nederlandse politiek. Markuszowier zelf wierp de biologische associatie „verre“ van zich; de afkorting DNA staat volgens hem voor „de ziel van het land“ en niet voor het dna van personen. Partijcoach Rita Verdonk riep „misselijk“ te worden van de kritiek op het logo en zei dat dit soort opmerkingen altijd „uit dezelfde hoek“ komen. Maar *Vrij Nederland* zag er een „diep racistische ondertoon“ in, en de *Volkskrant* verwees naar de „onaangename connotatie“ ervan.

Overdreven kritiek? Het is in Nederland op zichzelf niet vreemd om zonder verder diep na te denken 'iets met de natuur' in je politieke logo te doen. Sterker nog: de natuur doet het al jaren opvallend goed als politiek logo. Nog geen maand geleden presenteerde Progressief Nederland zijn nieuwe logo met een groene roos boven zijn naam. De PVV heeft een meeuw, de BBB een klaverblad, de Partij voor de Dieren een vlinder, de SP heeft al een paar decennia een tomaat.

Maar tegelijk zorgt het politieke gebruik van natuursymboliek wel vaker voor strubbelingen. In het rechtse genre was er in 2008 een relletje rond de PVV-meeuw. Die leek volgens historicus Gjalp Zondergeld erg op een meeuw die de NSB in 1941 gebruikte, ook in combinatie met het woord vrijheid. De meeuw is op zichzelf een bekend symbool voor de vrijheid, maar is volgens Zondergeld sinds de NSB „besmet door de geschiedenis“.

Van vuist naar hart

Dit blijkt het grote probleem: de natuur dient in een politiek logo als een soort objectieve onderstreping van de boodschap, maar dat is per definitie onmogelijk. De betekenis van een natuursymbool verandert naarmate de maatschappelijke context verandert. Niet alleen rechts maar ook links krijgt steeds weer te maken met een nieuwe interpretatie van de eigen natuursymboliek - en die wordt door de jaren heen daarom ook steeds bijgeschaafd.

Het nieuwe logo van PRO ziet er op het eerste gezicht uit als een groene versie van de oude rode roos van de PvdA, maar er zit een flinke verschuiving achter. De rode roos van de PvdA vormde sinds 1946 in diverse varianten het logo van de voormalige sociaal-democratische partij: de bloem stond voor medemenselijkheid, het rood voor socialisme, en in de laatste versie was in het midden van de roos een gestileerde gebal-

de vuist getekend - die tot 1991 nog een handje eronder was -, als een symbool van de arbeidersbeweging.

De nieuwe groene roos van PRO is nét wat anders. In plaats van de vuist heeft de roos een lieflijk hartje in het midden, en de groene rozenblaadjes ogen onmiskenbaar ronder dan de scherpe vormen van de laatste PvdA-roos. Dat zijn minime aanpassingen, maar ze hebben een groot effect. Rond wint van scherp, het hart van de vuist, de duurzaamheid van het socialisme; symbolisch lijkt de nieuwe partij hiermee dicht tegen de grootstedelijke havermelkdrinker aan te schurken dan tegen de oude havenarbeider, volgens critici ademt de partij nu de sfeer van een „tuincentrum“.

En de tomaat van de SP? Die lijkt ongevoelig voor al die veranderende modes, maar toch is ook daar heel bewust geslepen aan de boodschap. De tomaat stamt uit de tijd dat tomatengoiën nog als een daad van heroïsch links protest werd gezien, en werd in 1994 tot SP-logo gekozen „omdat de tomaat boordevol gezonde vitaminen zit maar ook een geducht protestwapen tegen slecht politiek toneel is“, zo staat op hun website. Maar in 2006 verdwenen de bewegingsstreepjes, en bleven met een stilstaande tomaat alleen de vitaminen over: het weggevoerd voedsel wordt in de linkse kringen van de 21ste eeuw blijkaar niet meer zo toegejuicht als vroeger.

Spijkerbroekenreclame

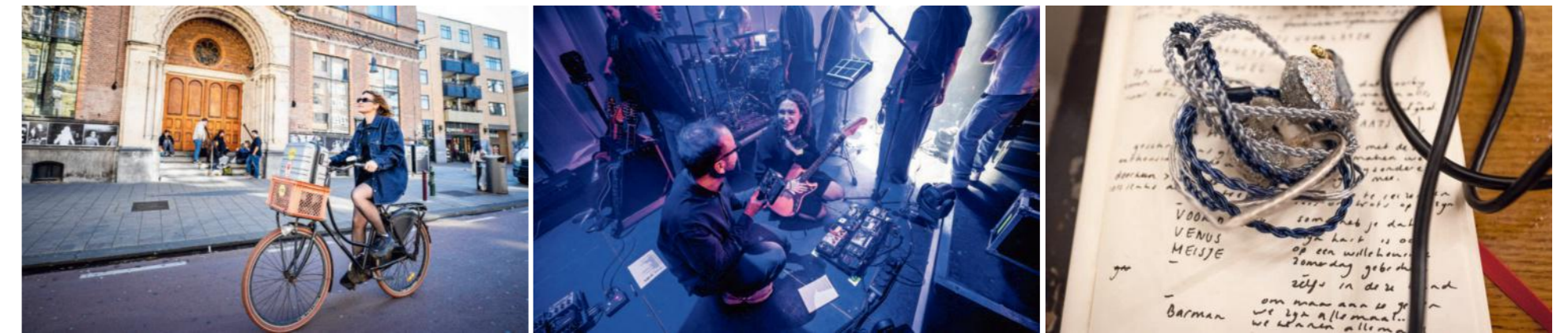
Meeuwen, rozen en tomaten liggen al gevoelig, dus hoe zit dat met een dubbele helix? Biologie en politiek vormen sinds 1945 per definitie een beladen combinatie, en je moet wel erg ver buiten de actualiteit hebben geleefd om niet te weten dat de genetica juist ook het afgelopen jaar opnieuw fel politiek is bediscussieerd. En de zomer van 2025 kreeg wekelang de spijkerbroekenreclame van American Eagle internationaal kritiek, omdat actrice Sydney Sweeney erin zei: „I have great jeans“ - waarbij „jeans“ volgens haar critici ook als „genes“ [genen] kon worden opgevat, waarmee de blonde blauwogige actrice zou inspelen op rechtse zuiverheidsideologieën.

Of Sweeney dat echt zo bedoelde, is nooit duidelijk geworden - maar de discussies lieten ook toen weer zien: natuur is nooit alleen natuur, maar heeft altijd ook een culturele betekenis. Je kan dit soort associaties „verre van je werpen“, maar het is op zijn minst handig te weten dat ze bestaan - zeker als een partij een nieuw logo presenteert.

In Nederland is het niet vreemd om zonder diep nadenken 'iets met de natuur' in je politieke logo te doen

CULTUURDAGBOEK JEANNE ROUWENDAAL

'Ik ben klaar, ik heb er zin in, ik wil de deur uit'

POP Jeanne Rouwendaal (30) is frontvrouw van de band Wies. Voor een belangrijk optreden in Paradiso bereidt ze zich voor met hardlopen en veldonderzoek bij de show van Jessie J.

Jeanne Rouwendaal met haar band Wies tijdens de voorbereiding en het concert in Paradiso. Op de foto links onder haar vader, die ook roadie en chauffeur is voor Wies. FOTO'S ANDREAS TERLAAC

ZONDAG 19 APRIL
Zondagochtendroutine

Zondagochtend. Ik stap om half negen de deur uit van mijn ouderlijk huis, waar ik op bezoek ben. Vandaag loop ik een rondje met mijn vaders hardloopploeg mee. Zolang als ik mij kan herinneren lopen ze elke zondag een rondje van twaalf kilometer. De laatste weken loop ik wat vaker mee. Deze routine is een fijn contrast met de onvoorspelbare drukte die bij een album en een tour, en het leven in het algemeen, komt kijken. Hardlopen is een gedeelde passie in ons gezin en ik vind het mooi om dit samen te kunnen doen.

Alles wordt besproken: welke bloemen en vogels we zien, hoe het met de kinderen en kleinkinderen gaat, maar ook de politiek en wereldproblematiek van deze week. En de show in Paradiso. Een gedeelte van de ploeg komt kijken. Ik ren nog een extra lus van drie kilometer, maar sluit daarna weer bij de groep aan voor een kop koffie en een stroopwafel.

DINSDAG 21 APRIL
Veldonderzoek bij Jessie J

Vandaag is de laatste repetitie voor Paradiso. Het is niet echt nodig en toch voelt het goed. Het helpt mij tegen de angst voor blackouts. Al heb ik de nummers in de afgelopen jaren honderden keren gespeeld, het zou me maar overkomen dat ik het in een vol Paradiso ineens niet meer weet.

's Avonds ga ik op veldonderzoek: ik ben met vrienden bij het concert van Jessie J in Paradiso. Haar show is niet te vergelijken met die van ons, maar het is inspirerend om te zien hoe zij het aanvielt en contact maakt met haar publiek. Ze brengt mij weer terug naar mijn middelbareschooltijd, toen ik melodramatisch nummers als 'Who You Are' luidekeels meezong, maar ook naar mijn jaren op het Conservatorium van Amsterdam, waar ik haar bestudeerde als vocalist. Ik neem mij voor om donderdag met net zoveel mensen oogcontact te maken als zij.

WOENSDAG 22 APRIL
Glas wijn tegen de spanning

Ik begin de dag met een rondje hardlopen en mijn hoofd leegmaken in het Westerpark. Daarna duik ik een koffietent in om wat te schrijven en ga ik aan de slag met de laatste praktische voorbereidingen voor de show. Op de terugweg haal ik flessen bubbels op. Bij de eerste clubtour in 2021 trokken we na elke show een fles open om zo elk hoogtepunt te vieren. Een traditie die ik met deze show graag weer terug wil brengen.

Tegen het einde van de dag laden we alvast de bandbus in en onze drummer Dan nodigt ons uit om te komen eten. Hoewel ik mij normaal gesproken door de spanning voor zo'n belangrijke show eerder terugtrek, voel ik er nu voor om nog even samen te zijn. Op het dakterras in de laatste uren zon eten we spring rolls en drinken we een glaasje wijn tegen de spanning, maar ook om het te vieren: we gaan het doen!

DONDERDAG 23 APRIL
De wedstrijd kan beginnen

Showdag. Het is twaalf uur. Ik heb een staarwedstrijd met mijn horloge: ik ben klaar, ik heb er zin in, ik wil de deur uit. Rond één uur vind ik het genoeg en spring ik op mijn fiets, met mijn showkoffer in mijn fietskrat. Een ongekende luxe om naar een show te kunnen fietsen.

Ik ben wat vroeg. Tourmanager Nienke groet mij met een lach, een knuffel, een polsbandje en de vraag hoe ik mij voel. Ze heeft zoals altijd alles onder controle en als ze dat niet zou hebben, dan zou je er nooit achter komen. Ik knuffel met de crew, ga naar de kleedkamer, luister een show terug waar ik tevreden over ben en schrijf de set uit met wat steekwoorden van wat ik ongeveer zou willen zeggen op het podium. Alle bandleden druppelen binnen. Als het decor staat, bouwen wij onze gear op en doen we een soundcheck.

Vlak voor de show vinden we als band nog een moment om samen de set even door te praten. Net als de laatste repetitie is het niet echt nodig, toch voelt het goed. Een bevestiging dat de wedstrijd kan beginnen. Ik hijs mij in mijn showoutfit en klem mijn gadgets (in-ear monitor en wireless gitaarsysteem) vast. Een laatste groepsknuffel. En dan door het gordijn het podium op.

VRIDAG 24 APRIL
Rijk door vrienden

Relatief vroeg wakker voor een avond die tot

laat doorging. Ik was bang dat ik zwaarmoedig wakker zou worden. Dat gebeurt soms na zo'n hoogtepunt. Je hebt lang toegewerkt naar een belangrijk moment en dan is het voorbij. Maar dat gevoel blijft uit. De show ging erg goed en de sfeer was onbeschrijfelijk. In mijn handtas vind ik een polaroid met de mensen met wie we de avond hebben afgesloten. Als ik op mijn telefoon kijk, zie ik de foto's en video's van de avond binnenkomen.

Een vriendin vraagt of ik mee wil doen aan een pubquiz. Al snel hebben we een team verzameld, toevallig met vrienden die gisteravond ook in Paradiso waren. Als we elkaar 's avonds zien, praten we na over de show. We worden derde en winnen niks. Hoe zoetsappig het ook mag klinken, ik voel mij rijk dat ik vrienden heb die ik spontaan kan bellen voor een pubquiz. Juist na een show als die van gisteren.

ZONDAG 26 APRIL
Koffie en stroopwafel

Zondagochtend. Weer stap ik om half negen de deur uit van mijn ouderlijk huis voor het rondje met mijn vaders ploeg. De inspanning van donderdag suist nog steeds door mijn lichaam. Mijn benen voelen zwaar, maar toch wil ik mee. Weer praten we over de bloemen en de vogels, de kinderen en kleinkinderen, de politiek en de wereld. En over de show. Wat ze ervan vonden, hoe de dag eruitzag. We lopen het rondje van twaalf kilometer, dit keer ik zonder extra lus, en sluiten samen af. Met een kop koffie en een stroopwafel.

INTERVIEW
DRIES VERHOEVEN
KUNSTENAAR

Dries Verhoeven haalt vanaf volgende week de rolluiken naar beneden in het Nederlands paviljoen op de Biënnale van Venetië. „De deelname van Rusland en Israël hebben me alleen maar gesterkt in het gebaar dat ik daar wil maken.”

Door **Lucette ter Borg**

FOTO ROGER CREMERS

‘De Biënnale representeert een wereld die nauwelijks nog bestaat’

Dries Verhoevens *The Fortress* in de Giardini in Venetië, 2026.
FOTO WILLEM POPELIER

S laperen doet Dries Verhoeven slecht de laatste tijd. Dat komt door de ‘adrenaline’ die nog door zijn lijf raast als de repetitie van die dag - soms wel acht uur lang - voorbij is. In zo’n repetitie openen performer en choreograaf Jana Jucuka en twaalf andere performers met hun stem kamers in hun lichaam waarvan je niet wist dat ze bestonden.

Verhoeven (1976) maakt zich op voor de Biënnale van Venetië. Dat hij Nederland tegenwoordig vindt hij een „waaninnige kans” om het idee van nationale landenpresentaties ten grave te dragen. Bedachtzaam dadels etend in zijn bovenhuis in Amsterdam, zegt hij: „De Biënnale representeert een wereld die nauwelijks nog bestaat. Het is een tentoonstelling van een onschuldig Europa dat wereldmachten samenbrengt die harmonieus naast elkaar hun eigen excellentie op kunstgebied tonen. In werkelijkheid zijn diezelfde machten zich steeds meer aan het wapenen en sluiten ze hun grenzen. Ik zie de Biënnale in dat licht: als nostalgische wensruimte.”

Verhoeven beweegt zich als theatermaker, filmmaker en kunstenaar op een kruispunt van kronkelige wegen. Hij noemt zichzelf als mens activist, maar niet als kunstenaar. Een goed kunstwerk is in zijn optiek nooit ondubbelzinnig. „Ik schrijf in mijn werk niemand iets voor. Ik hoop pijnpunten bloot te leggen.” Dat doet hij met een vlijmscherp kartelmes.

In *Dear Beloved Friend* bijvoorbeeld, een film waarmee hij in 2025 een Gouden Kalf won, kwamen Nederlandse toeschouwers via een live-stream in contact met Nigeriense performers in Laos.

Wat trof jij aan in Nigeria?

„Ik reisde erheen met het stereotiepe beeld van Afrika. In het globale Noorden - het voormalige Westen - denken we dat er een exodus aan zit te komen van Afrikanen die op de vlucht slaan voor oorlog en klimaatverandering. In Nigeria bleek dat beeld stompzinnig te zijn.

„Nigerianen vroegen me: ‘Waar komt het idee vandaan, dat wij zo graag naar jullie zouden willen komen? Sorry hoor, maar wij vinden Singapore veel interessanter, of Canada, of Qatar.’ Europa zit in een midlifecrisis, vonden ze. Ze zeiden: ‘Jullie in Europa zijn bezig met het geleefde leven; dat wat voorbij is. Jullie zijn doodsbang dat dit leven morgen niet meer kan worden geleefd. Wij daarentegen kijken niet zo somber naar de toekomst. Wij zijn gewend om te dealen met de donkerte. Dus stop met het ons opdringen van jullie dystopie.’”

Een kleine maand geleden gaf je in Theater Utrecht een voorproefje van wat er in het Rietveld Paviljoen te zien zal zijn. Ook daar gaat het over donkerte, over het geleefde leven, het verleden dat we als Europeanen krampachtig koesteren.

„Dat verleden zie ik breed geëxposeerd in Venetië en met name in de Giardini, met zijn landpaviljoens die een beetje als ambassades functioneren. Toen ik dertig jaar geleden voor het eerst de Biënnale bezocht, heerste er een soort United Colors of Benetton-gevoel, een zelfverzekerde onschuld. Maar nu leven we in een wereld waarin we

ons in toenemende mate machteloos voelen en we ons weer serieus aan het wapenen zijn. Door de volkerenmoord in Gaza bijvoorbeeld, en de oorverdovende stilte vanuit het grootste deel van Europa, is ons morele kompas verstoord geraakt. Principes over mensenrechten blijken opeens weinig waard.

„Ondertussen functioneert het kunstmeisje als vluchtdeur, een safe space. Ik en ik denk veel mensen met mij - heb een dringende behoefte aan plekken waar ik me veilig kan voelen. Al nippend aan mijn Ape-rol Spritz kan ik de illusie in stand houden dat ik geen deel heb aan de donkerte. Kunstbeleving biedt, om Susan Sontag te parafrazeren, een ‘brevet van onschuld’. Sontag beschrijft dit haarfijn in *Regarding the Pain of Others*. Door de daad van het kijken distantieer ik me van het onrecht en de duisternis buiten de muren van het museum. Een museum is een symbolische ruimte, er wordt hooguit symbolisch iets opgelost, nooit daadwerkelijk.”

Ook jij creëert met je team in Venetië in het Rietveld Paviljoen een symbolische ruimte.

„Zeker. Ik kan de wereld niet veranderen. Ik kan alleen een portret maken van de frictie. Het Rietveld Paviljoen is in 1954 geopend, in de optimistische jaren van de Wederopbouw. Het is een prachtig, zonovergoten gebouw van klare lijnen, transparantie, toegankelijkheid en universaliteit - een modernistische ‘white cube’. Inmiddels vertonen de muren van het Paviljoen scheuren, vochtplekken, er is een gebroken raam. Iedere Biënnale wordt het gebouw provisorisch opgelapt met een likje verf, wat plamuur, nieuw glas.

„Curator Rieke Vos en ik vonden dat gehavende monument een prachtige metafoor. Wij hebben besloten om de boel niet opnieuw op te kalefateren. We willen het gebouw laten zien zoals het is: een krachtig zinnebeeld van de wankele staat van het Europese verlichtingsideaal.”

In Venetië verbouw je het Paviljoen tot een fort. In een fort kun je je verschuilen, maar je kunt ook kokende olie vanaf de kantelen naar beneden gooien. Wat ga jij doen?

„Niet dat laatste. We hebben steunberen aan de buitenkant van het Paviljoen geplaatst, alsof het gebouw naar versterking zoekt. Aan die constructie zijn stalen rolluiken bevestigd. Elk uur, van woensdag tot en met zondag, zakken die luiken langzaam naar beneden. Dat gebeurt in een proces van 25 minuten. Dan is het Paviljoen hermetisch gesloten. Ondertussen laten we elk uur honderd bezoekers binnen. Eenmaal binnen dooft het licht uit, totdat het aarddonker is. De performer in de ruimte reageert op het naderende duister. Wat er gebeurt, laat ik graag in het midden. Iedereen mag dat voor zichzelf meemaken. Bij mij ontstaat er iedere keer weer een adrenalinrush.

„Het publiek buiten in de Giardini ziet een gebouw dat zich langzaam sluit voor de rest van de wereld: Rietvelds ideaal wordt een gesloten sculptuur. Nederland, West-Europa richt zich naar binnen. Het publiek binnen ervaart het langzaam stervende licht. Ik zie *The Fortress*, zoals het werk heet, als een bunker. Anderen zien er misschien wel de ark van Noach in, of, vanwege die rol-

luiken, een opslagruimte van Shurgard.

„Het gaat me niet zozeer om het pikke-donker, eerder om het sluimerende donker. Ik woon in Amsterdam waar het leven nog steeds comfortabel is. Maar toch kruipt er een gevoel van ontgoocheling en onzekerheid binnen. Als ik mensen van een jongere generatie vraag: ‘Hoe stel je de komende decennia voor?’ - dan hoor ik vooral twijfels. Er staan meer wolken aan de hemel. Dat is een essentieel andere mentaliteit dan Rietveld had, of mijn ouders in de jaren zeventig en tachtig. In hun optiek lag de donkerte in de rug: alles zou alleen maar beter worden.

„Nu lijkt het alsof steeds minder mensen zeker zijn van de democratische waarden die sinds de jaren vijftig zijn ontwikkeld. Het is duidelijk hoe selectief we ze toepassen.”

Bedoel je dat we democratische waarden wel in ons eigen land toepassen, maar niet in Gaza, Israël of de Verenigde Staten?

„Ja. Op het moment dat oorlogsmisdaden worden begaan door een bondgenoot kijken we daar anders tegenaan dan als oorlogsmisdaden worden gepleegd door een land dat niet tot ons midden hoort. Decennialang hebben we andere landen de les gelezen over mensenrechten en misdaden tegen de menselijkheid. Maar nu we zien wat Amerika en Israël doen, beginnen we te stotteren. Onze universele waarden blijken ineens niet meer zo universeel.”

Er is internationaal veel protest tegen de deelname van Israël, Rusland en de Verenigde Staten op deze editie van de Biënnale. De Europese Gemeenschap dreigt met het intrekken van subsidie aan de organisatie van de Biënnale. Finland heeft bekendgemaakt geen politieke afvaardiging naar Venetië te sturen. Een brief van deelnemende kunstenaars aan de Biënnale, waarin wordt opgeroepen om Israël en Rusland van deelname uit te sluiten, is ook door Dries Verhoeven en curator Rieke Vos ondertekend.

Biënnale van Venetië

Invloedrijkste internationale kunsttentoonstelling

De Biënnale van Venetië bestaat sinds 1895 en wordt gezien als de invloedrijkste internationale kunsttentoonstelling ter wereld. Iedere twee jaar presenteren landen in hun paviljoens in Venetië nieuwe kunst uit hun land, vandaar de bijnaam ‘Olympische Spelen van de kunst’. De Biënnale vindt dit jaar plaats van 9 mei t/m 22 november.

Je hebt je niet teruggetrokken uit de Biënnale, terwijl dat een optie was. Waarom niet?

„De activist in mij zegt: laten we absoluut voorkomen dat Israël zich in Venetië mag manifesteren. Zij het niet nu, dan over twee jaar of vier jaar. Dat we daar een lange adem voor nodig hebben, is evident. Het kostte tien jaar van actie voeren, voordat het apartheidregime in Zuid-Afrika in 1968 van de Biënnale werd geweerd.

„Er is ook een andere kant - dat is die van mij als kunstenaar. Ik zie de Biënnale als exemplarisch voor de staat van het Westen: moreel verward, maar nog steeds een aangename plek en cosmetisch onschuldig. De kunstenaar in mij voelt het vuur. ‘Prachtig,’ zeg ik, ‘laten we ons uiterste best doen om de verwarring zichtbaar te maken.’

„De deelname van Rusland en Israël hebben me alleen maar gesterkt in het gebaar dat ik daar wil maken. Belangrijk is dat ik kan zeggen wat ik wil. Ik ervaar geen enkele censuur. Dat is anders dan bijvoorbeeld bij het Eurovisie Songfestival, waar je wordt gevraagd om een apolitiek lied voor een glit-tergordijn te zingen.”

„Ik hoop dat *The Fortress* in Venetië functioneert als paard van Troje. Kunst kan een manier zijn om met de problemen van de tijd te verblijven. ‘To stay with the trouble’, zoals filosofe Donna Haraway zegt. Dat probeer ik.”

Verhoevens *The Fortress* opent op 9 mei voor publiek. Curator: Rieke Vos. Nederlands Paviljoen, Giardini, Venetië. T/m 22 nov, wo t/m zo. Iedere drie weken wisselen de performers. Info: Mondriaanfonds.nl

Advertentie

DESIGN, KUNST- & ANTIK

VEILINGEN

KUNST & ANTIK VEILING 12&13 MEI

DESIGN 1900 - NU VEILING 11 MEI

Een bronzen directoire schouwendule 'L'Amérique', naar een ontwerp van Jean-Simon Deverberie (1764-1824)

Gaetano Pesce (1939-2024)

Kijkdagen 8, 9 & 10 mei

010 - 411 85 44

VENDUROTTERDAM.NL

VENDU
VELINGEN
& TAXATES
ROTTERDAM

Alexandra Nagel: Julius Spier en de kunst van het handlezen. Balans, 280 blz. €24,99

Jan Oegema: Een apart soort moeder. Boom, 256 blz. €24,90

Lotte Bergen: Het verweer van Etty Hillesum tegen het nazisme. Walburg Pers, 304 blz. €24,99

De controversiële handlezer die Etty Hillesum inspireerde

ETTY HILLESUM Drie nieuwe boeken over het innerlijke leven van dagboekschrijfster Etty Hillesum gaan in op de vraag waarom zij tijdens de Tweede Wereldoorlog niet wilde onderduiken en hoe zij zo in de ban kon raken van chirololoog Julius Spier.

Door **Jaap Cohen**

Het is inmiddels vijfenveertig jaar geleden sinds de eerste selectie uit dagboekanteekeningen van Etty Hillesum (1914-1943) onder de titel *Het verstoorde leven* verscheen. De briljante teksten uit oorlogstijd deden Nederland, en al snel ook de rest van de wereld, versteld staan. Historici, filosofen en theologen raakten niet uitgepraat over de jonge Joodse vrouw die in steeds bedreigender externe omstandigheden verslag deed van de spectaculaire ontwikkeling van haar innerlijke wereld. In 2022 leek aan veel discussies een eind te komen met de publicatie van Judith Koelemeijers uitmuntende Etty Hillesum-biografie.

Leek. Want de afgelopen maanden verschenen er 'gewoon' weer drie boeken over Hillesum en haar omgeving: de publiekversies van twee proefschriften en een filosofisch-essayistische studie. De nieuwe boeken raken aan twee vragen die binnen de 'Hillesumkunde' voor de meeste controversie hebben gezorgd. De eerste: hoe kon het toch dat de slimme, eigengereide Hillesum volledig in de ban raakte van de controversiële Duits-Joodse handlezer Julius Spier (1887-1942), die erom bekendstond om in therapeutische sessies met zijn jonge vrouwelijke leerlingen annex bewonderaars te 'ringen' (worstelen)? De tweede: waarom sloeg Hillesum het aanbod af om onder te duiken en was zij vastbesloten het Joodse leed in de kampen te delen, ten volle besefend dat die keuze haar ondergang zou kunnen betekenen?

Julius Spier is in de literatuur neergezet als een pseudowetenschapper, een charlatan die op een handige manier jonge vrouwen inpalmd. Door Koelemeijer is dat beeld genuanceerd: zij beschreef Spier als een wat ijdele maar wijze leermeester die Hillesum inspireerde om zichzelf te ont-plooiën, onder meer door een dagboek te gaan bijhouden en op die manier overeind te blijven in een wereld die steeds verwarrender en bedreigender werd. Een cruciale en intrigerende figuur dus, en het is goed te begrijpen dat Alexandra Nagel, historicus op het gebied van de westerse esoterie, besloot om op een biografie van Spier te promoveren, wat ze deed in 2020. Inmiddels heeft ze op basis van haar promotieonder-

zoek een geheel nieuw boek geschreven voor een breder publiek: *Julius Spier en de kunst van het handlezen*.

Tegenreactie

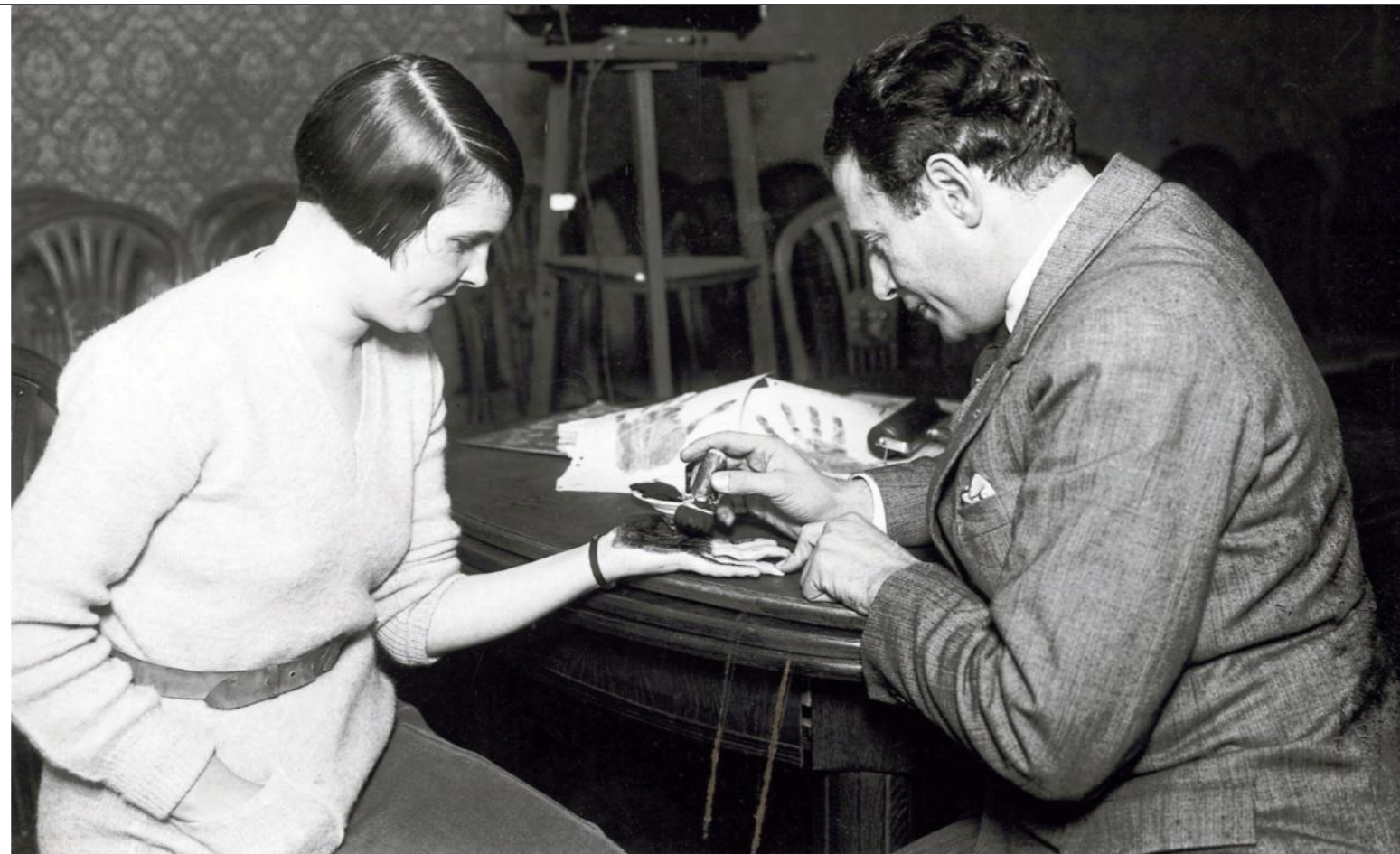
Nagel laat mooi zien hoezeer het handlezen in begin-twintigste-eeuws Duitsland, samen met een keur aan andere pseudowetenschappen - handschriftkunde, astrologie, heilmagnetisme - kon floreren als tegenreactie op de toegenomen industrialisatie en rationalisatie. Voor Spier was het handlezen aanvankelijk een hobby die hij uitoefende naast zijn kantoorbaan bij een metaalhandelsfirma in Frankfurt. Ook was hij een gepassioneerde muzikant, literatuur- en vrouwenliefhebber; hij was een echte 'gevoelsman', aldus Nagel.

Rond 1925 kwam Spier in aanraking met de grote psychiater Carl Gustav Jung, bij wie hij, mede als gevolg van huwelijksproblemen, in 'leeranalyse' ging, een soort combinatie van opleiding en therapie. Spier kon het goed vinden met Jung, die op zijn beurt onder de indruk raakte van Spiers gaven op het gebied van de chirologie, zoals de handleeskunde ook werd genoemd. Onder invloed van Jung ontwikkelde Spier een eigen methode, de 'psychochirologie', die op basis van handlijnen uitspraken deed over iemands psychische en fysieke gesteldheid in combinatie met aangeboren aanleg. Hij deed nadrukkelijk niet aan waarzeggen of toekomstvoorspelling, maar probeerde bij te dragen aan iemands zelfontwikkeling. Opvallend veel vrouwen raakten door hem geïmponeerd; hij kon de indruk wekken hen écht te zien.

Jung adviseerde Spier om professioneel aan de slag te gaan in Berlijn, waar binnen de salons van de artistieke voorhoede veel belangstelling bestond voor esoterische stromingen. Binnen de kortste keren was Spier er een graag geziene gast, die zijn toehoorders voor zich innam met wijsheden als 'de hand is de spiegel van de ziel'. Door enkele verbluffende staaltjes handlezen werd hij een van de beroemdste chirologen van zijn tijd.

Lichaam en geest

Na de machtsovername van Hitler was Spier, inmiddels gescheiden, als Jood zijn leven niet meer zeker in Duitsland. Hij

Berlijn, 1930: Julius Spier prepareert de hand van een jonge vrouw voor het maken van een afdruk. FOTO NATIONAAL ARCHIEF

De handafdrukken van Etty Hillesum, gemaakt in 1941. FOTO ALLARD PIERSON, COLLECTIE JULIUS SPIER

vluchtte naar Amsterdam. Daar ontstond een hechte 'Spierclub' van bewonderende jonge vrouwen - Etty Hillesum was een van hen - die door Spier werden onderwezen in de handleeskunde én in therapie waren bij hem. Vast onderdeel was het 'ringen', van-

uit het idee dat lichaam en geest één zijn. Spier maakte daarbij nogal eens 'de oudste stuiptrekkingen ter wereld', zoals Hillesum het in haar dagboek verwoordde.

De rollen liepen dus nogal door elkaar heen, en Nagel schrijft terecht dat dergelijke

praktijken volgens de huidige therapeutische maatstaven niet door de beugel kunnen. Opmerkelijk genoeg wijst ze tegelijkertijd "verzachtende omstandigheden" aan. Die zijn weinig overtuigend: dat Spier bijvoorbeeld met zijn beroep pionierde, doet

er niets aan af dat hij grenzen overschreed (wat destijds door sommige leerlingen ook werd benoemd).

Nadat Spier verrassend accuraat Hillesums handen had gelezen - het verslag ervan is integraal opgenomen aan het einde van Nagels boek - werkte Hillesum zich niet alleen op tot Spiers persoonlijke secretaresse, maar werd ze ook zijn minnares. Spier was in deze periode de centrale figuur in haar leven, die precies wist hoe hij haar moest stimuleren - met diepgaande kennis over haarzelf tot gevolg. Toen Spier in september 1942 aan longkanker overleed, enkele dagen voordat de Gestapo bij hem voor de deur stond om hem naar Westerbork te deporteren, was Hillesum een ander mens geworden.

Afscheidsbriefje

Hoewel Nagels algemene beeld van Spier niet wezenlijk afwijkt van dat van Koelemeijer, heeft haar boek wel degelijk meerwaarde door het inzicht dat ze biedt in de achtergrond, methoden en aantrekkingskracht van de charismatische chirololoog - en daarmee ook in de wordingsgeschiedenis van Hillesums filosofie.

De andere recentelijk gepubliceerde historische studie, Lotte Bergens *Het verweer van Etty Hillesum tegen het nazisme*, voegt minder toe. Het is een nauwelijks gewijzigde versie van haar gedegen proefschrift uit 2022, dat zich keerde tegen de aanname dat Hillesum passief haar ondergang tegemoet zou zijn gegaan. Bergen introduceert daartoe het sociologische begrip 'agency' (eigenaarschap). Met veel verwijzingen naar andere auteurs beargumenteert Bergen dat Hillesum door te schrijven de regie over haar leven nam, en dat ze zich ontwikkelde tot een autonome geest die zelf besloot hoe zich op te stellen tegenover de Jodenvervolgving. Het leidde ertoe dat Hillesum moedwillig naar Westerbork vertrok om te redderen over haar lotgenoten. „Ze was daar een actieve, handelende vrouw die weloverwogen en met een vooruitziende blik, die verder reikte dan haar eigen leven, haar koers bepaalde”, schrijft Bergen. Hillesum verliet het doorgangskamp zingend, zo schreef ze op 30 september 1943 in een afscheidsbriefje vanuit de trein naar Auschwitz, waar ze werd vermoord.

Bergen gaat vrijwel niet in op Koelemeijer, die in haar biografie Hillesum óók agency toedichtte (maar dan zonder die term te gebruiken) en zich verzette tegen het idee dat Hillesum naïef zou zijn geweest. Bergens visie verschilt nauwelijks van die van Koelemeijer, alleen is haar boek schoolser en minder pakkend geschreven.

Letterkundige Jan Oegema heeft met *Een apart soort moeder* juist het tegenovergestelde van een schools boek gepubliceerd. Hij tast en zoekt, legt verrassende verbanden en schiet hier en daar ook weleens uit de bocht. Oegema komt er open voor uit dat hij Etty Hillesum vereert en vergelijkt haar met de groten der aarde. Jezus, Franciscus, Gandhi. Ja, zelfs Madonna. Dat had helemaal verkeerd kunnen uitpakken, maar Oegema's enthousiasme werkt aanstekelijk. Met volle overgave zet hij zich aan een *close reading* van Hillesums teksten, waarop hij vervolgens erudiet associeert, in een soort constante gedachtestroom die Hillesum zelf in haar dagboeken ook hanteerde. Via verhalen uit de oudheid - bijvoorbeeld over Antigone, die net als Hillesum met de volste rust haar ondergang tegemoet trad - en denkbeelden van filosofen en schrijvers komt hij tot diepere inzichten in de manier waarop Hillesum de "moed tot zichzelf" verwierf.

Door enkele verbluffende staaltjes handlezen werd Spier een van de beroemdste chirologen van zijn tijd

Startpunt voor Oegema is een passage uit Hillesums dagboek waarin ze vermeldde dat ze op een avond in maart 1942, de anti-Joodse maatregelen werden inmiddels in hoog tempo uitgevaardigd, op welhaast extatische wijze voor de Spierclub had staan dansen. „Nachten en nachten zou ik kunnen doordansen”, schreef ze, „en dat is een zinnelijkheid, die uit veel diepere diepten Oegema neemt de passage dankbaar aan om breeduit te associëren met de bacchanten uit een tragedie van Euripides. En met de hoofdpersoon uit het beroemde ballet *Le Sacre du Printemps*, een jong meisje dat zichzelf de dood in danst. Het uitzinnige dansen is volgens Oegema niet alleen een aanwijzing dat Hillesum toegroeide naar een ruimer idee van vrijheid, maar ook dat ze het steeds beter aandurfde om buiten het denken te treden - net zoals ze in die periode beschreef hoe ze, geknield op een bruine kokosmat in de badkamer, op onregelmatige momenten „een dolzinnige of kinderlijke of doofternstige dialoog” voerde, „met dat allerdiepste in me, dat ik gemakshalve maar God noem.” Oegema stelt vast: „Hillesum danst en bidt zich naar Westerbork toe.”

Verstandsverbijstering

In drie hoofdstukken gaat Oegema vervolgens in op de leerling-meesterverhouding tussen Hillesum en Spier. Hillesum was volledig in de ban van Spier, ze gaf zich aan hem over. Dat zou je kunnen zien als een verstandsverbijstering, of als een gebrek aan autonomie, maar Oegema ziet er juist een bewijs van talent en ambitie in. *Ze wilde zich aan Spier overgeven, juist omdat hij in haar ogen de zelfmoed bezat om uit te reiken naar de medemens zonder daarbij ook maar enigszins gehinderd te worden door onzekerheden, taboes of conventies*. Oegema gaat de verschillende fases af in het geslaagde moederverwervingstraject dat Hillesum bij Spier onderging: ze liet zich verwaren, onderwierp zich, zette zich af, en kwam uiteindelijk in een welhaast mystieke staat van volledig evenwicht waarin ze de moed tot zichzelf vond.

Over Hillesums *agency* denkt Oegema eveneens door, met verwijzing naar Bergen. Die schrijft over Hillesum: „Niemand bepaalt voor haar hoe zij zich moet opstellen tegenover de vervolging, dat beslist zij zelf!” Maar wie was die 'zelf'? Dat is een complexe vraag: Hillesum viel uiteen in deelpersoonlijkheden, schrijft Oegema. Bovendien werd ze, zeker na de dood van Spier, getroffen door iets van buitenaf, een raadselachtig soort gevoel van voorbeschikking waarop ze juist geen controle leek te hebben.

Zo verdiept en compliceert Oegema hetgeen er al over Hillesum is geschreven. En hij voegt er nieuwe dimensies aan toe, want hij formuleert een aantal lessen die Hillesum, een 'pedagoge van de moed', ons gewone stervelingen in de huidige tijd te bieden heeft. Bijvoorbeeld als het gaat om de 'moed tot lijden' - en hoe je die kunt verbinden met waardigheid, solidariteit en acceptatie, maar ook met strijdbaarheid.

De boeken van Oegema, Bergen en Nagel bieden samen meer dan voldoende stof tot verder nadenken over Hillesum en haar filosofie. En bij deze laatste oogst zal het niet blijven - alleen al het feit dat er een hoogwaardige, internationale tv-dramaserie over het leven van Etty Hillesum op stapel staat, zal ongetwijfeld een nieuwe generatie duiders aanbrengen. Maar ook los daarvan bieden Hillesums intrigerende teksten eindeloze mogelijkheden tot reflectie. De Hillesumkunde is springlevend, dat staat wel vast.

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v. rubriek, redactie of persoon.
T: **020 - 755 3000** (algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen? Stuur maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld naam, adres en tel. nummer.

Advertenties

T: **020 - 755 3049**,
E: sales@nrc.nl,
W: adverteren.nrc.nl

Familieberichten

T: **020 - 755 3052**
E: familieberichten@nrc.nl

NRC Webwinkel

E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar NRC te bezorgen voor 7.00 uur, op zaterdag voor 9.00 uur.
W: nrc.nl/service,
T: **088-572 0572** (ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-13.00)

Omgang persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee)overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacyverklaring). Afmelden kan via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2026.
Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur.
Zie voor de volledige tekst: nrc.nl

Zo leest u de NRC waardering

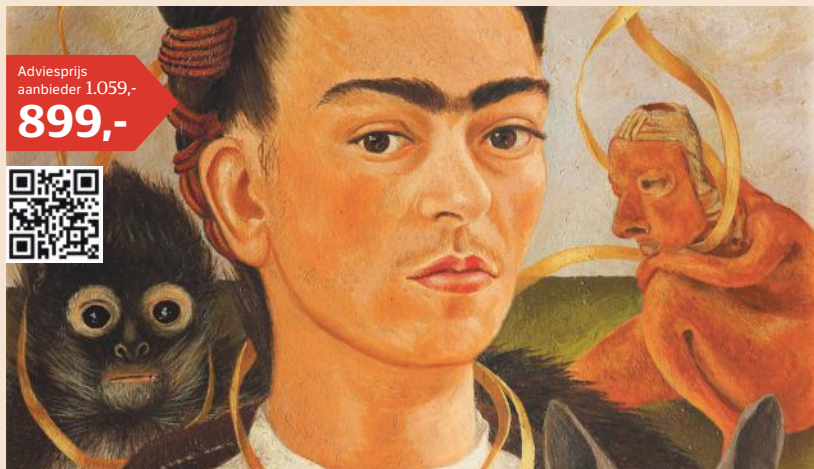
●●●●● buitengewoon
●●●●○ zeer goed
●●●○ goed
●●○○ matig
●○○○ zwak

Meer dan kennis

Start vanaf september

Voor wie niet alleen wil weten, maar ook wil begrijpen.
Van meesterwerken tot menselijk gedrag.

Jaaropleiding Moderne kunst

Adviesprijs aanbieder 1.059,-
899,-

Van Courbet tot Yves Klein: stromingen, kunstenaars en controversiële werken. Stap voor stap opent de wereld van moderne kunst zich voor jou.

- > 32 hoorcolleges
- > Start in oktober 2026
- > Op locatie of online

Jaaropleiding Filosofie

Adviesprijs aanbieder 1.090,-
930,-

Ontdek hoe 2.500 jaar filosofie jou handvatten geeft voor je levensvragen – van klassieke denkers tot hedendaagse inzichten.

- > 34 hoorcolleges
- > Start in september 2026
- > Op locatie of online

Jaaropleiding Psychologie

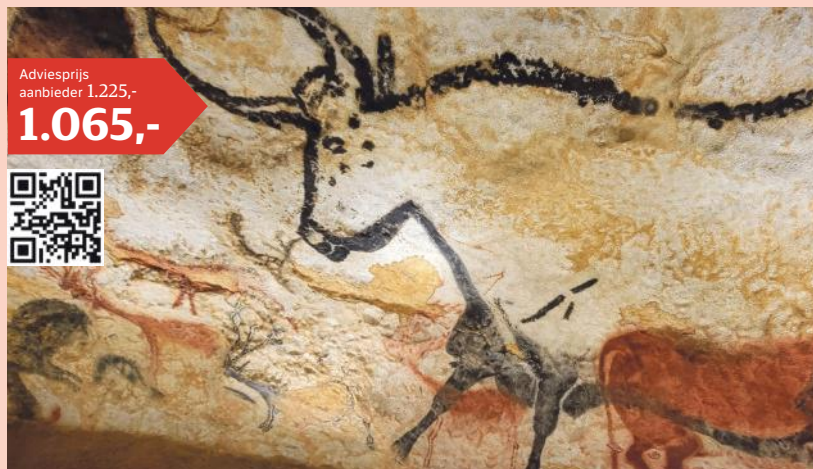
Adviesprijs aanbieder 1.225,-
1.065,-

Wie zijn wij echt: ons brein, ons gedrag, of iets meer? Ontdek het in de jaaropleiding

- > 40 colleges
- > Start in september 2026
- > Op locatie of online

Jaaropleiding Geschiedenis

Adviesprijs aanbieder 1.225,-
1.065,-

Reis door 10.000 jaar geschiedenis en ontdek hoe ideeën, uitvindingen en revoluties de wereld vormden – leer niet alleen wat er gebeurde, maar vooral waarom!

- > 40 hoorcolleges
- > Start in september 2026
- > Op locatie of online

Jaaropleiding Kunstgeschiedenis

Adviesprijs aanbieder 1.225,-
1.065,-

Altijd al kunstgeschiedenis willen begrijpen? Ontdek 5.000 jaar westerse kunst in 40 inspirerende colleges.

- > 40 colleges
- > Start in september 2026
- > Op locatie of online

Jaaropleiding Architectuur

Adviesprijs aanbieder 1.059,-
899,-

Duik in de wereld van architectuur en zie hoe geschiedenis, kunst en innovatie samenkomen.

- > 32 hoorcolleges
- > Start in september 2026
- > Op locatie of online